

JULKAISU

Juha Hämäläinen

**SOSIAALISESTI KESTÄVÄ YHTEISKUNTA
– LÄHTÖKOHTIA, SUUNTAVIIVOJA,
REUNAehtoja**

**SOSIAALISESTI KESTÄVÄ
YHTEISKUNTA – LÄHTÖKOHTIA,
SUUNTAVIIVOJA, REUNAEHTOJA**

Juha Hämäläinen

**SOSIAALISESTI KESTÄVÄ
YHTEISKUNTA – LÄHTÖKOHTIA,
SUUNTAVIIVOJA, REUNAEHTOJA**

**KAKS – Kunnallisan
kehittämissäätö**

Kunnallisan kehittämissäätön Julkaisu 41
2021

ISBN 978-952-349-061-1

ISSN 2489-963

Sisällys

Esipuhe	1
1 Johdanto.....	2
Näkökulman asemointia.....	2
Kokemus, järki ja tahto	4
Sosiaalisen todellisuuden monirakenteisuus.....	5
2 Käsite.....	8
Sosiaalinen kestävyys jatkuvuutena ja uudistuvuutena	8
Sosiaalisen kestävyuden käsite.....	10
Yhteiskuntafilosofinen näkökulma	13
Sosiaalinen kestävyys syynä ja seurauksena.....	15
Sosiaalisen kestävyuden moraalinen perusta.....	16
Kestävyystiede	18
3 Konteksti.....	22
Yhteiselämän organisointi.....	22
Yhteisölliset kontekstit	24
Talous ja sosiaalinen kestävyys.....	27
Sosiaalinen kestävyys kulttuurisena entiteettinä.....	29
Agraarisesta urbaaniin yhteisöllisyyteen	32
Katsomusten ja pyrkimysten moninaisuus.....	35
Kestävän yhteiskunnan keskusteleva eetos	38
4 Ehdot.....	42
Kasvatus henkisen kestävyuden mahdollistajana	42
Sosiaalinen kestävyys digitaalisella aikakaudella	44
Sosiaalinen kestävyys kestävä kehityksen ideologiana.....	46
Sosiaalinen kestävyys arvona ja järjellisenä tahtona.....	48
Kasvatuksesta itsekasvatukseen.....	51
Yhteiskuntajärjestelmä ja sosiaalinen kestävyys	52
5 Rakenteet.....	55
Perhe, kansalaisyhteiskunta, valtio.....	55
Yhteiskuntasopimus.....	57
Vapaus ja hyvinvointi sosiaalisen kestävyuden osatekijöinä.....	60
Valtio turvallisuuden ylläpitäjänä.....	62
Valtio oikeudenmukaisuuden toteuttajana.....	64
Valtio yhteiskuntamoraalin vartijana	67

Hallintokoneisto	70
Kansalaistoiminta	71
Yhteisö yksilössä	74
Idealismi ja pragmatismi.....	76
6 Praksis	80
Pedagoginen ja poliittinen strategia	80
Nuorten osallisuus ja osallistuminen	82
Inklusion periaate ja sosiaalinen syrjäytyminen.....	84
Hyvinvointipolitiikka sosiaalisen kestävyuden edistäjänä	87
Rakenteet, prosessit, resurssit.....	88
Tunne yhteenkuulumisesta.....	91
Luottamus kestävyuden indikaattorina	92
Rehellisyyden kulttuuri	94
Hyveet ja tahdon autonomia.....	96
Kestävän yhteiskunnan idea.....	98

Esipuhe

Tämän kirjan tekstit ovat syntyneet henkilökohtaisesta tarpeesta jäsentää sosiaalisen kestävyiden piirteitä ja ehtoja. Keskeisenä vaikuttimenani on ollut osallisuus kahteen ESR-hankkeeseen, joissa maakuntauudistusta on lähestytty sosiaalisen kestävyiden vahvistamisen näkökulmasta. Hankkeiden tavoitteena on ollut luoda sosiaalista kestävyttä ylläpitäviä sosiaalipoliittisia rakenteita muuttotappiollisiin ja talousvaikeuksissa sinnitteleviin Kainuun ja Kymenlaakson maakuntiin.

Tutkielma ilmentää haluani ymmärtää sosiaalisen kestävyiden periaatetta ja hahmottaa yhteiskuntaa sen kautta. Alusta lähtien olen tiedostanut, ettei kyse ole uudesta asiasta sosiaalisen ja poliittisen ajattelun historiassa. Asetin tähtäyspisteekseni sosiaalisen kestävyiden tarkastelemisen erityisesti moraalifilosofiselta, kasvatukselliselta ja poliittiselta kannalta, koska nämä ovat itselleni vahvoja inspiraation lähteitä.

Kyse on yrityksestä tutkia sosiaalisen kestävyiden luonnetta ja edistämisen ehtoja etiikan, politiikan ja pedagogiikan kysymyksenä. Aie ei ole akateeminen eikä lopputuloskaan ole perinpohjainen ja yhtenäinen.

Olen elävöittänyt tekstiä kirjallisuusviittauksilla teoksiin, jotka ovat olleet itselleni tavalla tai toisella merkityksellisiä. Tältäkin osin lopputulos on epäyhtenäinen. Myös alalukujäsennykset perustuvat vahvasti omiin mieltymyksiini. Näin lopputulos on vahvasti subjektiivinen myös valittujen näkökulmien osalta.

Kiitän Kunnallisalan kehittämissäätiötä mahdollisuudesta julkaista tämä tutkielma säätiön tutkimusjulkaisuna. Tutkielman aihe on säätiön toiminta-ajatuksen näkökulmasta ilmeisen olennainen ja ajankohtainen, vaikka lähestymistapani on julkaisusarjassa poikkeuksellinen. Olen kiitollinen siitä, että olen voinut poiketa sarjan formaatista lähdemerkinnöissä ja raportin rakenteessa.

Kuopiossa 29.3.2021

Juha Hämäläinen

1 Johdanto

Näkökulman asemointia

”Kerrassaan kummallista! On kansoja, jotka ovat kokonaan hävinneet maan pinnalta – jopa niiden nimet ovat unohtuneet. Niiden kielet ovat kadonneet, ja niiden maine on vaiennut kuin ääni ilman kaikua. En tiedä ainuttakaan kansaa, joka ei olisi jättänyt edes hautakumpua muistoksi käynnistään. Niinpä kaikista ihmisen aikaansaannoksista kestävin onkin se, joka parhaiten muistuttaa hänen poissaolostaan ja kurjuudestaan.”¹

Kestävyyspuhe on kiinnittynyt lujasti nykypäivän poliittiseen keskusteluun. Se läpäisee laajalti niin kansalliset hallitusohjelmat ja poliittiset strategiat kuin kansainvälisetkin toimintasuunnitelmat ja ohjelmat. Ajatus kestävästä yhteiskunnasta ei kuitenkaan ole uusi. Modernissa ajassa siihen liittyy uusia haasteita, mutta se on aina kuulunut sosiaalisen ja poliittisen ajattelun ydinkysymyksiin.

Millainen on sosiaalisesti kestävä yhteiskunta? Mitä on sosiaalinen kestävyys ja mitkä ovat sen edellytykset? Mikä uhkaa ja mikä hajottaa sosiaalista kestävyyttä? Mistä koostuu kestävä yhteiskunnan henkinen perusta?

Nykypäivänä yhteiskunnan kestävyyttä tarkastellaan usein vahvasti talouden näkökulmasta, jolloin kestävyuden moraalinen puoli helposti hämärtyy. Tämän tutkielman tavoitteena on hahmottaa sosiaalisen kestävyuden henkistä kasvupohjaa. Punaisena lankana on ajatus moraalifilosofian, pedagogiikan ja politiikan yhteenkuuluvuudesta kestävä yhteiskunnan ominaisuuksien ja ehtojen hahmottamisessa ja sosiaalisen kestävyuden edistämässä.

Tutkistelun lähtökohta on normatiivinen: ihmisyyden kannalta ja ihmisarvon nimissä sosiaalisen kestävyuden edistäminen ja kestävä yhteiskunnan rakentaminen ovat inhimillinen velvollisuus. Vaikka sosiaalisen kestävyuden vaalimiseen liittyy hyötynäkökohtia, kyse ei ole ensisijaisesti hyödyn kalkyloinnista vaan ihmistä velvoittavasta moraalista siteestä. Tämä ajatus kulkee läpi tutkielman.

Lopputulos on eräänlainen kirjallinen kontrapunkti. Yhtenä melodiana on sosiaalisen kestävyuden luonteen ja edellytysten yleisluonteinen silmäily ja toisena erityisesti suomalaisen yhteiskunnan ominaisuuksien tarkastelu sosiaalisen kestävyuden näkökulmasta. Näistä aineksista on syntynyt polyfoninen kokonaisuus, jossa sosiaalisen kestävyuden käsitteen ympärillä risteilee erilaisia toisiinsa kietoutuvia teemoja.

Kestävä yhteiskunta on periaatteessa kaikkien etu, ja yhteiskunnan jokainen jäsen on osaltaan velvollinen kantamaan kortensa kekoon. Kyseessä on luovuttamaton arvo, josta ei varsinaisesti neuvotella. Sen sijaan siitä, miten kestävyyttä parhaiten edistetään, voi olla ja on erilaisia näkemyksiä, jotka ovat yhteydessä erilaisiin poliittisiin aatteisiin ja intresseihin ja muihin katsomuksellisiin johtumiin.

¹ Tocqueville, Alexis de 2006. *Demokratia Amerikassa*. Alkuteos I-II 1835 ja 1840. Suomentanut Sami Jansson. Helsinki: Gaudeamus, s. 69.

Sosiaalisen kestävyuden luonnetta ja ehtoja voidaan lähestyä kahdella tavalla: analysoimalla sosiaalista todellisuutta historiallisen tai aikalaistutkimuksen menetelmin sosiaalisen kestävyuden ehtojen tunnistamiseksi ja muodostamalla järkiperäinen mielikuva sosiaalisen kestävyuden ideasta, jolloin se määrittyy entiteettinä, jota ei vielä ole sellaisenaan mutta joka antaa suuntaa ponnisteluille.

Pyrkimys edistää sosiaalista kestävyyttä ei tarkoita silmien ummistamista yhteiselämän ristiriidoilta, mahdollisilta alueellisilta ja luokkaeroilta ja yksilöllisten elämäntapojen, katsomusten ja alakulttuureiden moninaisuudelta, vaan kyse on moninaisuutta ymmärtävästä ja sen huomioivasta yhteiselämän järjestämisestä.

Voimme tutkia vallitsevia oloja, yhteiskuntien järjestäytymisen muotoja ja erilaisia tapoja hallita yhteiskunnallisia ristiriitoja sekä tehdä havaintojemme perusteella päätelmiä sosiaalisen kestävyuden mekanismeista. Päätelmien tekoon meidän on täsmennettävä, mitä käsitämme sosiaalisella kestävyydellä, ja se vaatii pureutumista käsitteeseen.

Tämä tutkielma onkin eräänlainen mielikuvaharjoitus. Aikomus ei ole vyöryttää esiin mahdollisimman suurta määrää empiirisiin tutkimuksiin pohjautuvaa informaatiota sosiaalisen kestävyuden ilmentymistä, vaan hahmotella kestävästä yhteiselämän piirteitä, tarkastella ideaa kestävästä yhteiskunnasta ja sen edellytyksistä erityisesti etiikan, politiikan ja pedagogiikan silmälasein.

Päätelyssä on tunnistettavissa kantilaisen etiikan ja tiedonkäsitteksen vaikutusta. Tutkielma ei kuitenkaan pyri olemaan kantilainen näkökulma sosiaalisen kestävyuden kysymykseen.

Kokemusta kestävästä yhteiselämästä ehdoista ja sudenkuopista on kertynyt ihmis-kunnalle runsaasti. Yhteiselämän rakenteet ovat muovautuneet sukupolvien ketjussa, mikä on luonut käytäntöihin ja muotoihin ylisukupolvista jatkuvuutta. Samalla yhteiselämän reunaehtojen itsestään jatkuva muuttuminen on vaatinut jokaiselta sukupolvelta omat ponnistelunsa toimivien käytäntöjen saavuttamiseksi.

Tämä tutkielma ei ole vain yritykseen määrittää sosiaalista kestävyyttä. Käsitteen määrittely on välttämätöntä, mutta tavoitteena ei ole vain tulkita, mitä sosiaalinen kestävyys on, vaan hahmotella toimintaa, jolla sosiaalista kestävyyttä voidaan edistää. Tällöin sosiaalisen kestävyuden edistäminen määrittyy ensisijaisesti tehtävänä, tavoitteena ja velvollisuutena, poliittisen ja pedagogisen tahdon kysymyksenä.

Suuri tehtävä haastaa erityisesti kasvattajia ja poliittisia päätöksentekijöitä, koska kasvatus ja politiikka ovat ne kaksi pääasiallista pensseliä, joilla sosiaalista kestävyyttä ja kestävästä yhteiskuntaa maalataan. Tehtävä ei kuitenkaan rajoitu vain kasvattajiin ja poliitikkoihin; talkoot ovat avoimet kaikille.

Kokemus, järki ja tahto

”Tiedonmuodostuskyvyllämme kokonaisuudessaan on kaksi aluetta: luonnonkäsitteiden alue ja vapauden käsitteen alue, sillä se säättää lakeja a priori kummankinlaisten käsitteiden mukaisesti. ... Ymmärrys vastaa teoreettisesta lainsäädännöstä luonnonkäsitteiden välityksellä. Lainsäädännöstä vapauden käsitteiden mukaisesti vastaa järki, ja se on pelkästään käytännöllistä. ... Ymmärrys ja järki säättävät siis omat erilliset lakinsa samalle kokemuksen maaperälle niin, että kumpikaan lainsäädäntö ei saa loukata toista. ... Vaikka nämä kaksi erillistä aluetta eivät lakia säättäessään rajoitakaan toisiaan, ne asettavat toki herkeämättä rajoja toisilleen siinä, miten niiden lainsäädäntö vaikuttaa aistimaailmassa.”²

Mitä voimme tietää sosiaalisesta kestävydestä? Voimmeko tehdä siitä havaintoja, tunnistaa siinä kausaliteetteja ja määritellä sen lainalaisuuksia? Entä mitä sosiaalinen kestävyys on tahdon asiana, moraalisen velvollisuutena ja käytännöllisen järjen säättämien lakien kysymyksenä? Miten ymmärrys ja järki ”asettavat rajoja toisilleen”, kun kyse on sosiaalisen kestävyuden ajatuksellisesta haltuunotosta ja tutkimisesta?

Tämän luvun alkusanoiksi poimittu Kant-sitaatti avaa näkymän paitsi ymmärryksen ja järjen kategorioiden ihmismielen alueina, myös ihmiselle tunnusomaiseen pyrkimykseen luoda suhdetta maailmaan tavalla, jota Kant kutsuu lainsäädännöksi (*Gesetzgebung*). Ymmärtäminen perustuu kykyymme tuottaa käsitteitä, joilla rakennamme kokemustamme todellisuutta koskevista havainnoista. Järki luo ideoita ja toimii päättelymme ylimpänä tuomarina.

On eri asia puhua ihmisen tahdosta riippumatonta todellisuutta selittävästä laeista, jotka koskevat sitä, miten asiat ovat, ja moraalisia velvollisuuksia määrittävästä moraalilainasta, jossa on kyse siitä, mikä on moraalisesti oikein ja väärin ja miten asioiden pitäisi olla. Sosiaalista kestävyttä voidaan tarkastella kummassakin merkityksessä: yhtäältä ymmärtää sitä määrittämällä sen empiirisiä lainalaisuuksia, ja toisaalta arvioida sitä moraalisen kysymyksenä tarkastelemalla sitä käytännöllisen järkemme asettaman moraalilain valossa.

Niin käytännöllisenä tehtävänä kuin tieteellisen tutkimuksen kohteena sosiaalinen kestävyys näyttäytyy kokemuksen, järjen ja tahdon asiana. Sen tutkimisessa tarvitaan empiirisen tutkimuksen avulla tuotettua ymmärrystä kestävästä yhteiselämän mekanismeista ja dynamiikoista sekä järkipäiseen hahmotteluun perustuvaa näkemystä siitä, mitä lopulta tavoitellaan tai halutaan ja mitä sen saavuttamiseksi olisi tehtävä.

Ennen kuin voimme tutkia sosiaalisen kestävyuden kaltaista ilmiötä empiirisesti, meidän on luotava käsitys siitä, mitä sillä tarkoitamme, eli toisin sanoen määriteltävä se. Tarvitsemme sosiaalisen kestävyuden idean. Sitä emme johda empiirisistä havainnoista vaan luomme sen järjen päätelmänä. Kokemus ideaa vastaavasta re-

² Kant, Immanuel 2018. Arvostelukyvyyn kritiikki. Alkuteos 1790. Suomentanut Risto Pitkänen. Helsinki: Gaudeamus, s. 87.

aalisesta ilmiöstä syntyy siitä, että jäsenämme tekemiämme havaintoja järkiperäisesti määrittelemiemme ymmärryksen kategorioiden avulla. Siten kokemus siitä on tietoisuutta sen piirteistä, sisäisistä riippuvuussuhteista ja erilaisista ulkoisista vaikutussuhteista.

Reaalisenä ilmiönä sosiaalinen kestävyys määrittyy siis sisäisistä ja ulkoisista vaikutussuhteista muodostuvaksi asiantilaksi. Kyse ei kuitenkaan ole ihmisestä riippumattomasta luonnonilmiöstä vaan ihmisen aikaansaamasta asiantilasta. Sen mekanismeja ja lainalaisuuksia voidaan yrittää tunnistaa ja määritellä, ja lisäksi voidaan ajatella, että niiden tunteminen luo edellytyksiä toiminnalle, jolla sitä voidaan edistää.

Sosiaalinen kestävyys on lopulta tahdon asia, ja tahdon asiana se on eettinen kysymys. Kokemus ja järki antavat tahdolle pontta asettamalla sosiaalisen kestävyuden edistämisen moraaliseksi velvollisuudeksi ja osoittamalla siihen soveltuvia keinoja. Mitä monimutkaisemmaksi yhteiskuntaelämä muuttuu modernisaatiokehityksen seurauksena, sitä tärkeämpää on kiinnittää ponnistelut sosiaalisesti kestävä yhteiskunnan rakentamiseksi tieteelliseen tietoon, päättelyyn ja argumentaatioon.

Käytännöllinen järki perustelee sosiaalisen kestävyuden mission: se vastaa kysymykseen, miksi sosiaalista kestävyyttä on edistettävä. Se tutkistelee sosiaalista kestävyyttä moraalilain valossa, moraalisen velvollisuutena. Kääntyessään kysymään, mitä velvollisuuden täyttämiseksi olisi tehtävä ja miten sosiaalista kestävyyttä olisi edistettävä, se kääntyy ymmärryksen puoleen pyytäen ymmärrystä selvittämään kestävä yhteiselämän lainalaisuuksia.

Tässä tutkielmassa sosiaalista kestävyyttä edistävä toiminta määrittyy kahden toimintakentän kautta, politiikan ja kasvatuksen. Vastausta kysymykseen, mitä olisi tehtävä, rakennetaan näiden kahden elementin avulla, joista toinen koskee poliittista tahtoa ja toinen pedagogista. Poliitiikka ja pedagogiikka määrittyvät kestävä yhteiskunnan todellisiksi rakennuspuiksi.

Sosiaalisen todellisuuden monirakenteisuus

”Yleensä voidaan sanoa, että joskin vuonna 1945 kaikissa länsimaissa oli havaittavissa samankaltainen päämääränasettelu ja kaikkialla pyrittiin haparoiden kohti ohjailua, joka antoi ihmisille vallan yhteiskunnallisiin voimiin ja turvallisuuden, niin kehitys eri maissa sai kuitenkin erilaisen luonteen. Taloudelliset ongelmat olivat erilaisia, ja poliittinen voima oli jakautunut eri tavoin, niin että jokainen maa säilytti oman erikoisheimansa.”³

Ihmisille on tunnusomaista järjestellä yhteisöllistä elämää. Aikain saatossa olemme luoneet monenlaisia yhteiselämän käytäntöjä, joista sosiaalinen todellisuus koostuu ja jotka jäsentävät yhteistä olemista. Ajatus sosiaalisesta kestävyydestä, pyrkiä kestävä yhteiselämään, on olennaisesti kuulunut kuvaan.

³ Bjøl, Erling 1985. Grimberg: Kansojen historia. Osa 23: Rikas länsi. Porvoo: WSOY, s. 53.

Jokaisella yhteiskunnalla on omat erityispiirteensä ja oma historiansa, ja myös sosiaalisen kestävyuden uhkat ja edellytykset ovat monin tavoin yhteiskuntakohtaisia ja vaihtelevat eri aikakausina. Ne punoutuvat yhteen yhteiskunnan taloudellisten, sosiaalisten, kulttuuristen, hallinnollisten ja poliittisten rakenteiden kanssa.

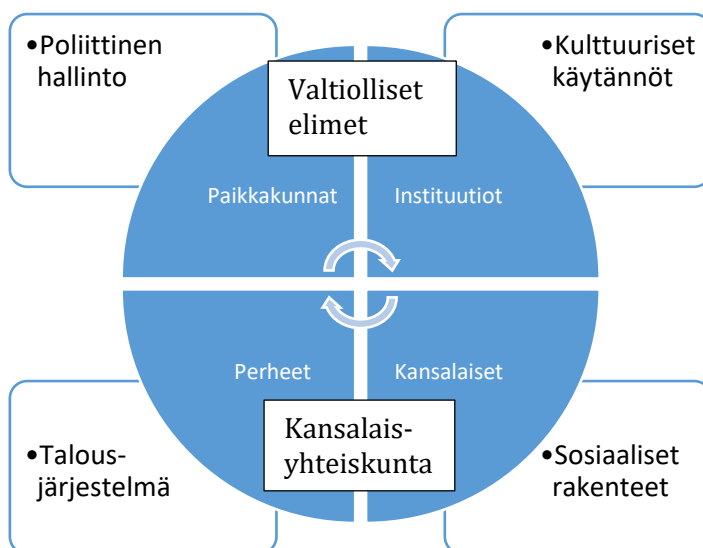
Yhteiselämän monimuotoisuus – käytäntöjen, rakenteiden ja muotojen moninaisuus – näyttäytyy kompleksisena, jopa epäyhtenäisenä maailmana. Muotojen kirjo tekee sosiaalisen kestävyuden tutkimisesta mutkikasta ja haasteellista, sillä kysymystä sosiaalisen kestävyuden luonteesta ja ehdoista on tarkasteltava sosiaalisen todellisuuden monimuotoisuutta vasten.

On selvää, että yhteiselämän muodot ja käytännöt eivät ole syntyneet sattumalta. Ne ovat ihmisen luomuksia, joiden synty ja kehittyminen ovat kokemuksen, järjen ja tahdon yhteismuodosteita. Kullakin muodosteella on oma sisäinen logiikkansa, jonka kautta se asemoituu osaksi kokonaisuutta. Modernin yhteiskunnan suuri jäsentäjä on hyvinvointivaltio.

Hyvinvointivaltion ideasta tuli toisen maailmansodan jälkeen erityisesti länsimaissa ja sittemmin laajalti myös länsimaiden ulkopuolella poliittisten pyrkimysten ja yhteiskunnallisen kehityksen päämäärä. Suunnitteluhallinto ja ohjailutalous omaksuttiin keinoiksi edistää kansalaisten sosiaalista turvallisuutta ja hyvinvoinnin entistä oikeudenmukaisempaa jakautumista. Keskeisenä motiivina oli yhteiskunnallisen vakauden edistäminen.

Samanaikaisesti hyvinvointivaltiollisten rakenteiden kehittymisen kanssa tapahtui perinpohjainen kulttuurinen murros: elämänmuoto yksilöityi, yhteiselämän arvoperusta moninaistui, tavat ja säännöt muuttuivat. Tässä modernisaatioksi kutsutussa murroksessa yhteiselämän rakenteet ja käytännöt monimuotoistuivat. Murros on muovannut merkittävästi myös sosiaalisen kestävyuden haasteita ja reuna-ehjoja.

Moderni yhteiskunta näyttää hajanaisena, monirakenteisena ja monisyisenä todellisuutena. Tätä moninaisuutta on jäsennetty kuviona (Kuvio 1).

Kuvio 1 Yhteiskunnan monirakenteisuus.

Modernin yhteiselämän monimuotoisuutta on vaikea käsitteellistää kattavasti ja hallita ajatuksellisesti. Sama koskee sosiaalisen kestävyuden luonteen ja edellytysten tutkimista. Sosiaalista kestävyyttä ja sen ehtoja voidaan tarkastella niin yksityisen kuin julkisen elämäpiirin rakenteissa, niin elämismaailman tuttavallisissa suhteissa kuin institutionaalisten järjestelmien muodollisissa käytännöissä.

Yhteiskunnan monimuotoisuuteen kuuluu olennaisesti sosiaalisten rakenteiden monitasoisuus: yhteiselämän erilaiset muodostelmat rakentuvat päällekkäin ja sisäkkäin. Rakenteiden limittäisyydessä on vaikea erottaa osakokonaisuuksien keskinäisiä suhteita, koska erilaisille yhteiselämän muodoille ominaiset sääntöjärjestelmät ja toimintatavat sekoittuvat toisiinsa.

Modernisaatio näyttäytyy arvojen ja elämäntapojen monipuolistumisena, erilaisen alakulttuureiden määrän lisääntymisenä, siirtymisenä yhtenäiskulttuurista moniarvoiseen elämänmuotoon, arvo- ja uskomusjärjestelmien mittelonä. Kulttuurisen diversiteetin kasvu rikkoo yhteenkuuluvuuden tunnetta ja heikentää yhteiselämää lujittavien kulttuuristen nimittäjien merkitystä. Moniarvoistuminen merkitsee yhteiselämän mutkistumista.

Nykypäivän yhteiskunnan kompleksisuus asettaa kansalaisille taitovaatimuksia, jollaisia aikaisemmillä sukupolvilla ei ole ollut. Digitalisoitunut ja tietointensiivinen elämänmuoto sosiaalisine medioineen on tuonut uusia elementtejä ihmisten kanssakäymiseen, kommunikointiin ja poliittiseen päätöksentekoon. Samalla medianlukutaidosta on tullut uusi kansalaistaito.

Sosiaalisen ja kulttuurisen moninaisuuden keskellä toimijana on ihminen, joka yhtäältä yksilönä on osallinen yhteisöllisen elämän käytäntöihin ja toisaalta kollektiivina rakentaa sosiaalista kestävyyttä tuottavia instituutioita. Talousjärjestelmä, sosiaaliset rakenteet, kulttuuriset käytänteet ja poliittinen hallinto jäsentävät yhteiselämän kokonaisuutta luoden omia reunaehtojaan sosiaaliselle kestävyydelle.

Kestävyysajattelu ja kestävä kehityksen mallintaminen rakentuvat normaalisti systeemiteoreettiselle pohjalle, jossa asiat saavat merkityksiä järjestelmien osina keskinäisten suhteidensa kautta ja suhteessa kokonaisuuteen. Vastaavasti tulevaisuuden tutkimuksessa on tavallista luoda skenaarioita ja hahmottaa todennäköistä ja toivottavaa tulevaisuutta systeemiteoreettisen tarkastelun avulla. Ajatus kestävästä yhteiskunnasta koskee yhteiskuntaa kompleksisena järjestelmänä, jossa useat erilaiset tekijät määrittyvät kestävyuden kannalta merkityksellisiksi.

Tutkimuskohteena sosiaalinen kestävyys ei rajoitu vain sosiaalisten rakenteiden ja muotojen tarkasteluksi. Sikäli kuin sosiaalinen kestävyys ymmärretään tehtäväksi ja toiminnaksi, tutkimuskohteena on se ihmisen toiminta, jota tarvitaan ja jolla pyritään aikaansaamaan sosiaalista kestävyyttä. Rakenteet ja muodot ovat seurausta tällaisesta toiminnasta, jolloin sosiaalisen kestävyuden ehtoja voidaan etsiä rakenteiden ja muotojen ominaisuuksien lisäksi itse toiminnasta, sen intentioista ja liikevoimista.

2 Käsite

Sosiaalinen kestävyys jatkuvuutena ja uudistuvuutena

”Ihmissuvulle yksinään kaikista tuntemistamme olioista on ominaista, että jokainen sukupolvi elää aivan omaa, koskaan palaamatonta elämäänsä ja että tämä elämäkokemusten moninaisuus taas jälleen yhtyy suureksi yhtenäiseksi elämykseksi, juuri siksi, jota me kutsumme jonkin heimon, jonkin kansakunnan, jonkin kulttuuripiirin elämäksi. ... Muinaisuuden perinnön vapaa ja itsetoimiva omistaminen tekee kykeneväksi itsenäisesti jatkaamaan. Samalla perustuu kaikkeen tähän yksilön ja lajin keskinen tunnepohjainen yhteenliittyminen.”⁴

Kiteytetysti sosiaalinen kestävyys on yhteisön kykyä mukautua muuttuviin sosiaalisiin ja poliittisiin olosuhteisiin ja antaa suuntaa yhteisölliselle kehitykselle. Siinä yhteisö luo itseään ja määrittää muutoksen luonnetta. Yhteisö reagoi sisäisiin ja ulkoisiin muutosvoimiin, edistää haluttua sisäisen muutoksen tilaa ja muovaa, tietoisesti, omien sisäisten muutosvoimien syntymistä.

Sosiaalisesti kestävä kehitys sisältää *jatkuvuuden* ja *uudistumisen* elementit. Jatkuvuus tarkoittaa tällöin konventioita, jotka ylläpitävät yhteisyyden ja yhteisvastuun muotoja. Näitä ovat ihmisten keskinäinen luottamus, myötätunto, avunanto ja moninaiset yhteiselämän tavat ja käytännöt. Uudistuvuus puolestaan juontuu siitä, että ihmisillä on mahdollisuus osallistua yhteiselämän kehittämiseen ja painaa siihen oma yksilöllinen leimansa.

Yhteiskunnallisen muutoksen sosiologiset teoriat tarjoavat olennaisesti erilaisia näkymiä muutosvoimiin ja muutoksen luonteeseen. Tasapainoteorioissa korostuu ajatus vallitsevia rakenteita ylläpitävästä systeemisestä itsesäätelystä, evoluutio-teorioissa katsotaan yhteiskuntien kehittyvän asteittain yhä korkeampia muotoja, konfliktiteoriat keskittyvät väestöryhmien välisiä ristiriitoihin pitäen vallankumouksia keskeisinä laadullisen muutoksen aikaansaajina ja elämänteorioissa katsotaan jokaisen yhteiskunnan ja sivilisaation käyvän läpi omaleimaisen syntymän, kasvun, kukoistuksen, rappeutumisen ja katoamisen elämänsä.⁵

Menemättä yksityiskohtaisemmin sosiologiin muutosteorioihin voidaan kysyä, mikä luo yhteiselämään jatkuvuutta, ylläpitää uudistuvuutta ja saa aikaan kestävyyttä. On ilmeistä, että kasvatusta ja politiikka ovat ne kaksi keskeistä toimintakenttää, joiden kautta ihminen yhteisöllisenä olentona ottaa ajallista kohtalonsa omiin käsiinsä.

Kasvatusta on se inhimillisen toiminnan alue, jossa opitaan vastuullisuutta ja tullaan kykeneviksi sosiaalista kestävyyttä ylläpitävään toimintaan yhteisöjen jäsenenä ja kansalaisina, opitaan ihmisten tavoille. Sosiaalisen kestävyuden jatkuvuuden ja uudistuvuuden kannalta ei ole samantekevää, minkälaisissa oloissa lapset ja nuoret

⁴ Paulsen, Friedrich 1930. Pedagogiikka. Alkuteoksen 1. painos 1911. Alkuteoksen 6. ja 7. painoksesta mukaillen suomentanut Martti Hela. Porvoo: WSOY, s. 15–16.

⁵ Appelbaum, Richard, P. 1970. Theories of Social Change. Boston: Houghton Mifflin Company.

varttuvat. Lähtökohtana on ajatus, että yhteisö kasvattaa. Samaan hengenvetoon voidaan kysyä, minkälainen kasvattaja on oma yhteiskuntamme ja miten se on onnistunut sosiaalisen kestävyysrakentamisessa.

Pedagogiikka on oppia ihmisen kasvatuksesta. Sosiaalisen kestävyyspedagogiikka perustuu siihen, miten ymmärrämme sen kasvatustehtävänä ja organisoimme sen toteutuksen. Perhe on luonnostaan kasvatusta toteuttava yhteiselämän muoto, samoin pitkälti laajempi sukulaisyhteisö, naapurusto ja erilaiset vertaisryhmät, kaveripiirit. Lisäksi moderniin yhteiskuntaan on perustettu erilaisia kasvatusinstituutioita toteuttamaan kasvatustehtävää elämänkaaren eri vaiheissa.

Alussa siteeratun uskantilaisen filosofin Friedrich Paulsenin mukaan yhteiskunta "kasvattaa ja nousevan sukupolven kasvatuksella säilyttää omaa itseänsä ... mahdollistaa nousun uuteen ja korkeampaan elämään".⁶ Näin kasvatusta määrittää toiminnaksi, jolla ihminen ylläpitää elämänmuodon jatkumista ja uudistumista.

Sosiaalisen kestävyyspedagogiikan moraalisesta perustasta riippuu ratkaisevasti siitä, miten lasten ja nuorten kasvatusta onnistuu aikaansaamaan yhteisvastuuta ja osallisuutta, vastuullista ja aktiivista osallistumista yhteiselämään. Tämä on olennaisesti pedagoginen kysymys. Samoin lasten ja nuorten sosiaalinen syrjäytyminen määrittää yhteiskunnan pedagogiseksi haasteeksi.

Yhteiselämään kuuluu olennaisesti yhteisten asioiden hoitamista, yhteistä neuvonpitoa ja päätöksentekoa. Yhteisten asioiden hoitamisessa aktualisoituvat kysymykset vallasta, auktoriteeteista, oikeuksista ja velvollisuuksista, siis politiikka. Siinä missä pedagogiikka on oppia ihmisen kasvatuksesta, politiikka on oppia yhteiskunnallisesta vallankäytöstä. Asianmukaisen kasvatuksen tavoin asianmukainen vallankäyttö ja päätöksenteko yhteisissä asioissa on sosiaalisen kestävyyspedagogiikan edellytys.

Politiikassa sosiaalinen kestävyys ilmenee sosiaalisena oikeudenmukaisuutena. On olennaista, että ihmiset pitävät lakeja ja tapoja paitsi tarkoituksenmukaisina myös oikeudenmukaisina. Yhteisöllisessä kontekstissa oikeudenmukaisuus koskee sitä, miten yhteiselämään kuuluvat edut ja rasitukset jakautuvat. Ilman oikeudenmukaisuuden kokemusta sosiaalisella elämällä ei ole lujuutta, ei vakautta eikä kestävä jatkuvuutta.

Kokemus etujen ja rasitusten epäoikeudenmukaisesta jakautumisesta aiheuttaa väistämättä tyytymättömyyttä ja heikentää yhteenkuulumisen tunnetta ja sitoutuneisuutta. Yhteiskunta aletaan nähdä pikemmin loputtoman poliittisen kamppailun, ristiriitojen ja konfliktien näyttämönä kuin yhteistä hyvää toteuttavana yhteiselämän muotona.

Sisällissota on äärimmäinen esimerkki yhteiskunnasta, joka on ajautunut ristiriitaan itsensä kanssa. Sisällissodan kaltaisen kansallisen suurpuhkeamisen historiapolitiittinen jälkipuinti – tulokset syistä ja seurauksista ja halu nimetä syyllisiä – voi jatkua

⁶ Paulsen, s. 16.

pitkään sodan jälkeen kuten Suomessa vuoden 1918 jälkipuinnissa.⁷ Näin kansakunnan historia ja sen tulkinnat voivat muotoutua osaksi yhteiskunnallista keskustelua paitsi yhteisyyttä vahvistavana myös ihmisiä erottavana ja keskinäistä luottamusta horjuttavana seikkana.

Mikä on se ihmevoima, joka liittää ihmiset yhteen ja saa heidät elämään sovinnollisesti, vieläpä näkemään vaivaa ja tekemään uhrauksia yhteisen hyvän eteen? Mistä moinen asenne kumpuaa?

Moraalisena kysymyksenä sosiaalinen kestävyys on ensisijaisesti päämäärä, jota kohti ihmisten odotetaan ponnisteleavan, tehtävä, jota kukin yhteisön jäsenen odotetaan osaltaan toteuttavan. Se voidaan nähdä yhteiseksi moraaliseksi velvollisuudeksi. Kasvatus ja politiikka määrittyvät sen toteuttamisen keskeisiksi yhteisöllisiksi työvälaineiksi.

Sosiaalisen kestävyuden käsite

”Vaikka sotataidon teoria ei todellakaan pystyisi pääsemään pitemmälle kuin muistuttamaan näistä asioista, osoittamaan, että henkisten suureiden ottaminen laskelmissa huomioon koko painoarvonsa mukaisesti on välttämätöntä, se jo näin menettelemällä laajentaisi aluettaan sisällyttämällä siihen tämän henkien valtakunnan ja omaksumalla nämä näkökohdat tuomitsisi ennakolta jokaisen, joka yrittäisi sen tuomioistuimen edessä perustella käsityksiään pelkästään fyysisten voimien suhteilla.”⁸

Käsite on ajattelun perusyksikkö: asian käsittämiseen tarvitaan käsite tai käsitteitä, joilla siitä saadaan ajatuksellisesti kiinni. Vastaavasti käsite on tieteellisen teorian perusyksikkö. Teoriat ovat käsitejärjestelmiä, jotka tulkitsevat, kuvaavat ja selittävät maailmaa. Esimerkiksi sosiaalisen kestävyuden käsitteen ympärille voidaan kehitellä teoriaa, joka tulkitsee sen luonnetta ja ehtoja.

Sosiaalinen kestävyys on useista erilaisista tekijöistä muodostuva yhteiselämän dynaaminen kokonaisuus, ei pelkkä staattinen olotila. Kyse on tavoitteellisesta inhimillisestä toiminnasta, joka ei pelkisty – von Clausewitzin ilmauksia seuraten – ”fyysisten voimien suhteiksi” vaan on myös ”henkien valtakunta”. Sosiaalisen kestävyuden luonteen ja ehtojen määrittely edellyttää sitä ylläpitävien henkisten suureiden nimeämistä.

Aihetta koskevan kirjallisuuden perusteella sosiaalisen kestävyuden käsite näyttää monitahoiselta ja sen määrittelyssä voidaan tunnistaa hyvinkin erilaisia korostuksia. Sana kestävyys viittaa johonkin, mikä on pysyvää tai pitkäaikaista, mitä on vaikea hävittää ja mikä on vahvaa ja lujatekoista. Kestävä on sitkeää ja jatkuvaa, ehkä myös uudistumiskykyistä. Sen vastakohta on tilapäisyys, ohimenevyys, lyhytikäisyys, hauraus ja heikkous.

⁷ Hentilä, Seppo 2018. Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka. Helsinki: Siltala.

⁸ Clausewitz, Carl von 2002. Sodankäynnistä. 3. painos. Alkuteos 1832–1833. Suomentanut Heikki Eskelinen. Helsinki: Art House, s. 105.

Sosiaalinen puolestaan viittaa ihmisten yhteiselämään. Sanalla sosiaalinen on tosin kielessä erilaisia käyttöyhteyksiä, mikä osaltaan vaikeuttaa sosiaalisen kestävyyskäsitteiden määrittelyä. Sen kolme päämerkitystä ovat yhteiskunnallinen, yhteisöllinen ja yhteisvastuullinen, ja sosiaalisesta kestävyydestä voidaan puhua näissä kaikissa merkityksissä.

Sana sosiaalinen juontuu latinan sanasta *socius*, mikä tarkoittaa kumppania tai toveria, ja tämän johdannaisesta *socialis*, mikä viittaa yhteiselämään, kumppanuuteen, toveruuteen. Ihmistä on kutsuttu sosiaalisesti olennoksi sen perusteella, että ihmiselle on tunnusomaista elää erilaisissa yhteisöissä. Yhteiselämän vakautta ja jatkuvuutta on aina pidetty tavoiteltavana asiointilana.

Sosiaalisen kestävyyskäsitteiden määrittelyssä ei ole niinkään kyse sen erilaisista ymmärtämistavoista vaan siitä, että samaa asiaa kuvataan erilaisilla käsitteillä. Sosiaaliseen kestävyyskäsitteeseen liitetään usein seuraavia ominaisuuksia tai sitä jopa pelkistetään näihin:

- koheesio eli sosiaalinen yhteenkuuluvuus / vastakohtana sosiaalinen hajaannus
- inkluusio eli osallisuus yhteiselämään / vastakohtana syrjäytyminen
- sosiaalinen oikeudenmukaisuus ja tasa-arvo
- sosiaalinen pääoma eli yhteistoiminta ja luottamus
- hyvinvointi, erityisesti riittävät tarpeen mukaiset palvelut, huolenpito, turvallisuus
- yhteisöllisen kehityksen vakaus, eheys, lujuus, jatkuvuus
- yksilön vakaa ja odotuksenmukainen elämäntapa yhteiskunnan jäsenenä: työ, koulutus, aktiivinen kansalaisuus

Sosiaalisen kestävyyskäsitteiden empiirisessä tutkimuksessa on olennaista, millä käsitteillä operoidaan ja mitkä käsitteet sovitetaan sosiaalista kestävyyttä ilmaiseviksi muutujiksi. Eri näkökulmien huomioon ottaminen on yleensä perusteltua, mutta mielenkiinto voi kohdistua myös vain yhteen seikkaan kuten luottamukseen, osallistamiseen tai koettuun turvallisuuteen. Objektiivisen ja koetun välinen raja on haasteellinen sekä teoreettisesti että empiirisen tiedonmuodostuksen kannalta.

Siinä missä käsitteet ovat inhimillisen ajattelun ja tieteellisen teorian elementtejä ja komponentteja, tieteelliset teoriat ovat, ainakin valtaosin, maailmaa kuvaavia ja selittäviä käsitejärjestelmiä. Sellainen on myös sosiaalisen kestävyyskäsitteiden luonnetta ja ehtoja koskeva teoria. Siinä erityisen haasteellista on yksittäisten käsitteiden monimerkityksisyys, mikä vaikeuttaa olennaisesti käsitteiden välisten suhteiden määrittelyä.

Vaikka käsitteiden ja niiden suhteiden määrittelyssä harvoin, jos koskaan, onnistutaan perin juurin, määrittelyt kuuluvat täsmälliseen ajatteluun. Täydellisiksi kuvitellut määrittelyt ovat sikäli ongelmallisia, että ne sulkevat eteenpäin vievän luovan ajattelun. Niinpä seuraava määrittely ei pyri ilmaisemaan sosiaalisen kestävyyskäsitteitä tyhjentävästi vaan pikemminkin antamaan suuntaa luovalle pohdintallemme:

Sosiaalinen kestävyys on inhimillisen yhteiselämän jatkuvuutta ja uudistumiskykyä ylläpitäviä päätöksenteon, vallankäytön ja huolenpidon rakenteita, tapoja ja sääntöjä.

Oman haasteensa käsitteiden määrittelylle ja tutkimukselle asettaa se, että maailma muuttuu. Muutos koskee myös kieltä ja sanojen merkityksiä.

Muutos kuuluu olennaisesti kaikkeen sosiaaliseen todellisuuteen. Ihminen on historiallinen olento, tuomittu elämään ajan virrassa ja muutoksen keskellä. Usein puhutaan kehityksestä, mihin sisältyy ajatus muutoksen positiivisesta laadusta, asiointilan muuttumisesta parempaan suuntaan. Muutos voi olla enemmän tai vähemmän tarkoituksellista. Sitä se on vain siinä määrin kuin ihminen tietoisesti osallistuu sen tuottamiseen, luo omaa historiaansa.

Nykypäivän keskustelussa saatetaan puhua kestävyysmuutoksesta korostettaessa pyrkimystä ylläpitää ja edistää kestävyyttä muutoksessa. Kestävyyttä ei nähdä luonnonlain kaltaisena itsestänselvyytenä vaan toiminnallisena haasteena, velvoittavana tehtävänä. Ymmärrys sosiaalisen elämän kestävyiden ehdoista rakentuukin suurelta osin historiatietoisuudelle.

Sosiaalisen kestävyiden toteutumisen edellytyksiä ja uhkia on tarkasteltava erilaissa yhteiselämän konteksteissa. Näitä ovat erityisesti perhe, naapurusto, paikallisuus (kunta), seudullisuus (seutukunta), alueellisuus (maakunta), valtakunnallisuus (valtio) ja tietyin kriteerein kansainväliset yhteisöt. Tosin kansainvälisten yhteisöjen kuten Euroopan unionin tai Yhdistyneiden kansakuntien yhteydessä ei yleensä puhuta sosiaalisesta yhteisöllisyydestä.

Ajatuksiin kansallisesta yhtenäisyydestä, konsensuksesta ja sosiaalisesta harmoniasta liittyy usein yksioikoista elämäkirjon vähättelyä ja ymmärtämättömyyttä yhteiselämän ristiriitoja kohtaan. Sosiaalinen kestävyys onkin syytä nähdä yhteisön ja yksilöiden kykyä ratkaista ja sovittaa konflikteja. Samalla kestävä yhteiselämä edellyttää ryhmien ja yksilöiden erot ylittävää ja niitä sietävää yhteisesti tunnustettua arvopohjaa.

Yleisesti ottaen sosiaalisen kestävyiden perusaspekteja ovat ihmisten epäviralliset sosiaaliset suhteet ja verkostot sekä kansalaisten arkea määrittävien virallisten instituutioiden kokonaisuus. Kestävään yhteiskuntaan kuuluvat sekä toimiva kansalaisyhteiskunta että kestävyttä edistävä julkisten instituutioiden järjestelmä. Valtion keskeisenä tehtävänä on vaalia ja ylläpitää luottamusta ja sosiaalista koheesiota arvojen ja elämäntapojen moninaisuudessa.

Sosiaalisen pääoman keskeiset teoreetikot Pierre Bourdieu, James Coleman ja Robert Putnam tulkitsevat sosiaalisen pääoman, tosin erilaisin painotuksin, lähinnä sosiaalisten suhteiden kautta syntyväksi henkiseksi voimavaraksi. Vaikka he eivät suoranaisesti puhu sosiaalisesta kestävydestä, he ovat taipuvaisia pitämään ystävyyssuhteita, yhteisöllistä osallistumista ja sosiaalisiin verkostoihin kuulumista resurssina, joka lujittaa ihmisten yhteenkuuluvuutta ja luo yhteiselämään koheesiota.

Yhteiskuntafilosofinen näkökulma

”Se kasakka, joka pilkkasi vanhusparkaa, samoin kuin tuhannet samanlaiset tapaukset, ne tietenkin ovat esimerkkejä mitä tavallisimmasta halpamaisuudesta, jolloin ei filosofoida, vaan lyödään turpaan ja asia on sillä selvä. Mutta juutalaiskysymykseen kokonaisuudessaan voidaan filosofiaa soveltaa ja silloin se näyttäytyy odottamattomalta puoleltaan.”⁹

On helppo nähdä, että politiikka, pedagogiikka ja etiikka kietoutuvat kysymyksinä ja käytäntöinä toisiinsa. Sosiaalisen kestävyuden tutkimuksessa tavoitteita, ehtoja ja toimintaa on perusteltua tarkastella näiden muodostamana kokonaisuutena. Tämä näiden kolmen elementin yhteenkuuluvuus ilmenee jo antiikin suurten filosofien yhteiskuntafilosofisissa kirjoituksissa.

Esimerkiksi Platonin teos *Valtio*, joka jo nimensä perusteella on politiikan tutkielma, käsittelee laajalti sitä, miten kasvatustulisi järjestää yhteiskunnassa. Rousseau nimeääkin sen parhaaksi pedagogiikan teokseksi, jonka on lukenut. Ja teos itsessään on tutkielma oikeudenmukaisuudesta ja sen toteutumisen edellytyksistä yhteiskunnassa eli moraalifilosofian alaan kuuluva valtio-opillinen teos.

Vastaava etiikan, pedagogiikan ja politiikan yhteismuodostelma sisältyy Aristoteleen *Politiikka*-teokseen, jossa hän pohtii hyvän elämän yhteisöllisen toteutumisen edellytyksiä. Teoksen keskeiset kysymykset koskevat kansalaisuutta, yhteiselämän organisoimisen muotoja, poliittista vallankäyttöä, ystävyyttä ja luonteenhyveiden kehittymistä. Kansalaismoraali, kansalaisten harjaantuminen luonteenhyveissä, määrittyä siinä yhteiskunnallisen kestävyuden kriittiseksi tekijäksi.

Yhteiskuntafilosofian klassikot tarjoavat luontevan ja monipuolisen lähtökohdan sosiaalisen kestävyuden luonteen ja ehtojen filosofiselle tutkimukselle. Eivät vain antiikin filosofit vaan yhteiskuntateoreetikot kaikkina aikoina ovat olleet kiinnostuneita kestävästä yhteiskuntajärjestyksestä ja kehitelleet sitä koskevia malleja. Tunnetusti siihen on erilaisia vastauksia.

Kestävän yhteiskunnan rakennuspuita on mittailtu myös länsimaisen sosiaalisen ja poliittisen ajattelun ulkopuolisissa traditioissa. Esimerkiksi Itä-Aasiassa laajalti vaikuttanut kungfutselaisuus on olennaisilta osin sosiaalisen kestävyuden moraali- ja yhteiskuntaoppi.

Kysymys jatkuvuutta, uudistumiskykyä ja henkistä elinvoimaa tarkoittavan kestävä yhteiselämän henkisestä perustasta koskee olennaisesti käsitystämme ihmisestä historiallisena, omaa historiaansa tietoisesti rakentavana olentona. Kestävyys on jotakin, mikä toteutuu ihmisen toimintana historian virrassa. Kyse ei siten ole luonnonesineestä vaan hengen näyttämöstä.

⁹ Pasternak, Boris 1985. Tohtori Živago. Alkuteos 1957. Suomentanut Juhani Konkka. 14. painos. Helsinki: Tammi, s. 121.

Idealistinen näkemys historiasta järjellisenä hengenkehityksenä, jossa kansat ja ihmiskunta tulevat enenevästi tietoisiksi olemassaolonsa moraalisesta tarkoituksesta ja kykeneviksi toteuttamaan sitä, tarjoaa oivan näkökulman. Siinä ihminen on historiansa liikevoima, ja historia näyttäytyy kehityskulkuna, jonka ihminen itse luo ja josta hän vastaa. Vastaavasti sosiaalinen kestävyys kiinnittyy oikeuden ja totuuden kehitykseen sosiaalisessa ajattelussa ja käytännön yhteiselämässä.

Sosiaalisen kestävyuden käsite ja monet siihen yhteydessä olevat lähikäsitteet ovat kielellisesti haasteellisia. Useita keskeisiä sanoja käytetään monessa eri merkityksessä, mikä on aina haasteellista niin keskustelulle kuin kielitieteelliselle tutkimukselle. Esimerkiksi yhteisöllisyydestä puhutaan paitsi hyvin erikokoisten joukkojen muodostamana kokonaisuutena myös antonyyminä yksilöllisyydelle, yksilökeskisuudelle ja yksityisyydelle.

Kestävän yhteiskunnan piirteitä ja ehtoja voidaan tutkia monen tieteenalan piirissä. Kysymyksenasettelu palautuu suurelta osin yhteiskuntafilosofian alueelle, erityisesti politiikan ja kasvatuksen filosofisen tutkimuksen peruskysymyksiin. Kestävän yhteiskunnan ja yhteiskunnallisen kestävyuden yhteiskuntafilosofinen tutkimus käsittelee yhteiskunnallisten aatteiden ja oppien mahdollisia vastauksia, kasvatustutkimus pedagogisia vastauksia. Kyse on pitkälti erilaisten poliittisten ja pedagogisten aatteiden tarjoamista ja niistä johdetuista vastauksista. Sosiaalipedagogiikassa poliittinen ja pedagoginen näkökulma yhdistyvät.

Valtio-opilliselta kannalta yhteiskunnallisen kestävyuden edellytyksenä on sitä ylläpitävä lakisääteinen sääntöjen ja instituutioiden järjestelmä, joka ilmentää yleispätevästi kansalaisten yhteistahtoa. Tällainen rationaalinen normatiivisuus ei synny itsestään. Sen edellytyksenä on kansalaisten hyväksyntä, mikä puolestaan edellyttää, että kansalaiset kokevat sen järkeväksi ja oikeudenmukaiseksi. Järkeväksi ja oikeudenmukaiseksi sen voi kokea vain, jos katsoo sen toteuttavan yleistä hyvää, suojaavan mielivallalta ja edistävän sosiaalista kestävyyttä.

Tarkoituksenmukaisen sääntö- ja instituutiojärjestelmän luominen vaatii valveutuneita kansalaisia, jotka ajattelevat kriittisesti ja kykenevät arvioimaan vallitsevia käytäntöjä. Parlamentaarisessa demokratiassa kansalaiset eivät vain valitse edustajiaan vaan osallistuvat yhteiskunnalliseen keskusteluun, kantavat vastuuta yhteisistä asioista ja valvovat edustajiaan poliittisessa päätöksenteossa. Valveutuneet kansalaiset toimivat vastavoimana yhteiskuntaelämässä vaikuttaville epäterveille ja kestävyyttä hajottaville suuntauksille. Valmiudet tähän tuotetaan itsenäiseen järjenkäyttöön harjaannuttavalla kasvatuksella.

Moderni kestävyysajattelu pohjautuu vahvasti systeemiteoreettiseen yhteiskuntatutkimukseen. Kestävyuden uhkia ja edellytyksiä lähestytään holistisesti yhteiskunnan ja luonnon järjestelmien vuorovaikutuksena. Tutkimuksessa ja poliittisessa päätöksenteossa korostetaan kokonaisnäkemystä, mikä edellyttää ymmärrystä yhteiskunnan sisäisten sekä yhteiskunnan ja luonnon välisten osajärjestelmien yhteenkuulumisesta, rajapinnoista ja keskinäisistä vaikutussuhteista.

Vesi jäätyy, kun lämpötila laskee alle nollan celsiusasteen. Menemättä fysikaalisten erityisolosuhteiden mahdollisiin variaatioihin veden jäätymisessä, periaatteessa mikään muu kuin lämpötilan laskeminen ei aiheuta veden jäätymistä. Luonto toimii niin kuin se toimii lakiansa mukaisesti vailla ihmiselle tunnusomaista järjekkyyttä ja harkintaa. Luonto ei kysy, mikä on oikein ja mikä väärin, mikä toivottavaa ja mikä paheksuttavaa.

Luonto ihmisestä riippumattomana todellisuutena näyttäytyy meille sekä mahdollisuutena että välttämättömyytenä. Se asettaa olemassaolollemme ja yhteiselämällemme omat vaatimuksensa ja rajansa, joiden tarkoituksenmukainen kohtaaminen edellyttää meiltä kollektiivista järjestäytymistä. Se on meitä yhteisiin ponnistuksiin patistava ulkoinen uhka ja samalla elannon ja vaurauden lähde. Kestävä inhimillinen yhteiselämä ei redusoidu luonnontodellisuudeksi mutta ei ole myöskään erillään siitä.

Ihminen on osa luonnonjärjestelmää ja kohtalonyhteydessä luonnon mekanismeihin, ei kuitenkaan ajopuu. Ihmisellä on järki ja tahto, nuo itsetietoisien sosiaalisen kestävyuden henkiset työntövoimat. Järki ja tahto tarjoavat ihmiselle pääsyn luonnon orjuudesta hengen vapauteen, ymmärrykseen luonnon kausaliitteista ja päämääräsuuntautuneeseen rationaaliseen toimintaan järkeviksi nähtyjen tavoitteiden saavuttamiseksi. Ne mahdollistavat yhteiselämän tietoisien rakentamisen.

Sen lisäksi, että sosiaalista kestävyyttä määritellään yhteiselämän ja yhteiskunnan ominaisuuksina, joilla on syynsä ja seurauksensa, sitä voidaan tarkastella myös normatiivisena, toimintaan kutsuvana tai suorastaan velvoittavana käsitteenä. Tällöin ei niinkään kysytä, mitkä mittaluvut sitä ilmentävät, vaan mitä sen eteen voidaan ja tulee tehdä. Ei kysytä vain, mitä se on, vaan myös, miten se tehdään sekä miksi sitä tulee edistää.

Vaikka sosiaalisessa kestävyudessa ei olekaan kyse joko-tai-ilmiöstä, voidaan sekä loogisen päättelyn että empiiristen havaintojen perusteella tunnistaa sosiaalisen kestävyuden välttämättömiä ja jopa riittäviä ehtoja. Näin sosiaalisesti kestävyudeksi kutsuttua asiantilaa voidaan tarkastella paitsi erilaisten tekijöiden seurauksena myös yhteiselämän muodostelmana, jolla on seurauksia. Sen piirteiden järjellinen tunnistelu suorastaan edellyttää tämänkaltaista lähestymistä.

Sosiaalisen kestävyuden moraalinen perusta

”Sinä näit, rakas Mirza, kuinka luolaihmiset joutuivat tuhon omiksi juuri ilkeytensä tähden ja kuinka heistä tuli heidän omien vääryyksiensä uhreja.”¹¹

Katkelma on poimittu Montesquieun valtio-opillisesta kirjeromaanista *Persialaisia kirjeitä*, jossa tämä kuvaa yhteiskunnallisen järjestyksen ja järjestäytyneen yhteiskunnan moraalista perustaa. Vasta moraalinen valvutuneisuus loi kuvitteellisille

¹¹ Montesquieu 1988. *Persialaisia kirjeitä*. Alkuteos 1721. Suomentanut J. V. Lehtonen. 3. painos. Hämeenlinna: Karisto, s. 53.

luolaihmisille edellytykset ravistaa yltään epäsovua ja epäjärjestyttä lietsovaa tapakulttuuria ja antautua yhteistä menestystä rakentavalle yhteiselämälle.

”Monen monista perheistä jäi jäljelle vain kaksi, jotka säästyivät koko kansakuntaa kohdanneilta onnettomuuksilta. Siinä maassa oli näet kaksi hyvin erikummallista miestä: heillä oli inhimillisyyttä, heillä oli oikeudentuntoa, he rakastivat hyvettä. Kun heitä yhdisti toisiinsa yhtä paljon heidän sydämensä suoruus kuin muiden turmeltuneisuus, näkivät he yleisen tuhoutumisen tuntematta sitä muutoin kuin säälinä: se oli uusi liittoutumisen syy. He työskentelivät yhteisen innostuksen valtaamina yhteiseksi hyväksi. Heidän välillään ei ollut muita riitoja kuin niitä, joita suloinen ja hellä ystävyys synnytti. Ja maan syrjäisimmässä sopessa erotettuina maalaisistaan, jotka eivät ansainneetkaan olla heidän lähetyvillään, he viettivät onnellista ja rauhallista elämää. Maakin näytti kasvavan ikään kuin itsestään näiden hyveellisten käsien viljelemänä.”¹²

Kaikessa ihanteellisuudessaan luolaihmissen yhteiskunnallista järjestäytymistä kuvaava katkelma havainnollistaa moraalien keskeistä merkitystä inhimillisessä yhteiselämässä ja yhteiskuntajärjestyksessä. Kestävä yhteiselämä rakentuu hyveissä harjaantuneiden oikeamielisten kansalaisten toiminnasta. Ilman moraalista perustaa ei ole kestävyyttä, vaikka sitä voidaan lyhytaikaisesti ylläpitää erilaisilla ulkoisilla rakenteilla. Kestävä henkinen perusta ihmisten yhteiselämälle luodaan kasvatuksella.

Sosiaalisen kestävyuden kannalta Montesquieun kuvaus keskenään taistelevien, raakuuksiin tottuneiden ja itselleen vahinkoa aiheuttavien villien luolaihmissen kehittämisestä järjestäytyneeksi, yhteistä etua vaalivaksi yhteiskunnaksi on vertaansa vailla. Muutoksen alkuvoimana oli moraalinen valveutuneisuus, ajurina kasvatus ja lopputuloksena yhteisvastuullinen elämänmuoto. Montesquieun tarina luolaihmissen siirtymisestä onnenaikaan jatkuu ajatuksella perhe-elämän ja kasvatuksen syvälleikävästä merkityksestä tapakulttuurin jalostumiselle.

”He rakastivat vaimojaan, ja nämäkin olivat heihin hellästi kiintyneet. Heidän tärkeimpänä huolenaan oli lasten kasvattaminen hyveeseen. He kuvailivat näille lakkaamatta maanmiestensä onnettomuuksia ja nostivat heidän silmiensä eteen tämän vaikuttavan esimerkin. He teroittivat heille varsinkin, että yksityisten etu liittyy aina yhteiseen etuun, että ken tahtoo siitä riistäytyä erilleen, hän tahtoo syöksyä turmioon, ettei hyve ole suinkaan sellainen asia, jonka täytyy olla meille taakaksi, ettei sen harjoittamista tule pitää vaivalloisena tehtävänä ja että muita kohtaan noudatettu oikeudenmukaisuus on rakaudentyö meitä itseämme kohtaan. He saivatkin pian hyveellisten isien lohdutuksen: heidän lapsistaan tuli heidän kaltaisiaan. Nuori väki, joka varttui heidän katsantonsa alaisena, lisääntyi onnellisten avioliittojen kautta: lukumäärä kasvoi, liitto pysyi yhä samana. Ja hyve, lainkaan heikkenemättä suuressa joukossa, vahvistui päinvastoin lukuisammista esimerkeistä.”¹³

On selvää, että hyveissä harjaantuneiden kansalaisten ohella itsekriittisyys ja kyky itsekorjautuvuuteen kuuluvat olennaisesti sosiaalisesti kestäväan elämänmuotoon.

¹² Ibid, s. 53–54.

¹³ Ibid., s. 54.

Kestävä yhteiskunta on avoin kritiikille, kriittinen moniäänisyys on sen perusominaisuus ja kriittiseen keskusteluun kykenevät kansalaiset ovat sen edellytys. Sic, kriittistä kansalaisuutta edistävä kansalaiskasvatus on sosiaalisen kestävän yhteiselämän perusvoima.

Sosiaalipedagogiikaksi kutsutussa kasvatustilanteissa kasvatustilanteissa korostetaan kasvatuksen yhteisöllistä luonnetta: ihmiset elävät ja lapset varttuvat yhteisöissä, yhteisöt ovat kasvatuksen subjekteja. Kasvatuksen kannalta ei ole lainkaan samantekevää, minkälaisia lapsuuden yhteisöt ovat. Parhaimmillaan yhteisö tukee lapsen luontaista kehitystä ja auttaa lasta itsekasvatukseen, pahimmillaan yhteisö estää ja tukahduttaa lapsen suotuisaa kehitystä.

Yhteisöön kuulumisen ja kokemus rakastetuksi ja hyväksytyksi tulemisesta ovat lähtökohtaisesti tärkeitä tekijöitä lapsen kehityksessä. Primäärisosialisaatiossa lapsi oppii elämään yhteiseloja toisten ihmisten kanssa. Kyse ei ole vain vuorovaikutus- ja kommunikaatiotaidoista, vaan lapsen moraalitaju kehittyy ja hän omaksuu käsityksiä oikeasta ja väärästä, suotavasta ja paheksuttavasta käyttäytymisestä ja siitä, mikä elämässä on tärkeää ja tavoiteltavaa. Psykologiassa puhutaan myös empatiakyvyn ja vastaavien tunnekykyjen kehittymisestä.

Näin sosiaalisen kestävyyden henkinen perusta rakentuu kunkin yksilön henkisenä kehityksenä. Immanuel Kantin ajatusta mukaillen ”ihminen tarvitsee tulla kasvatetuksi tullakseen ihmiseksi”¹⁴ – ja kasvatetuksi tuleminen on yhteisöllinen kokonaisuus, jossa yhteisö on kasvatuksen subjekti. Näkökulmaa voidaan myös laajentaa pien- ja lähiyhteisöjen kasvatuksellisesta merkityksestä ajatukseen yhteiskunnasta kasvattajana.

Minkälainen on nykypäivän yhteiskunta lapsen kasvuympäristönä? Minkälaisia käsityksiä se välittää lapselle ihmisenä olemisesta ja yhteiselämästä, luonnosta, arvoista, moraalista? Vahvistaako se sosiaalista kestävyyttä, kestävän yhteiselämän ja kestävän yhteiskunnan moraalista perustaa? Luolaihminen tarinan opetus on, että kestävällä yhteiskunnalla on kasvatuksella rakennettu moraalinen perusta.

Kestävyystiede

*”Hengenelämä noudattaa vain yhtä lakia, nimittäin sitä, että ideat pyrkivät leviämään jatkuvasti ja vaikuttamaan tiettyihin toisiin ideoihin, jotka ovat niihin nähden erityisessä vaikutusalttiudessa. Levitessään ideat menettävät voimakkuuttaan ja erityisesti vaikutuskykyään mutta saavuttavat yleispätevyyttä ja sulautuvat yhteen muiden ideain kanssa.”*¹⁵

¹⁴ Kantin kuuluisa avauslause kasvatustilanteissa kasvatustilanteissa pääteoksessa *Über Pädagogik*, ilmestymisvuosi 1803.

¹⁵ Peirce, C. S. 2001. Johdatus tieteen logiikkaan ja muita kirjoituksia. Siteeratun kirjoituksen alku-teos 1892. Tampere: Vastapaino, s. 292.

Samoin kuin yhteiskunnan kestävyys on muodostunut merkittäväksi aiheeksi yhteiskuntapolitiikan eri osa-alueilla, sen edellytyksiä tutkitaan eri tieteenaloilla. Poliittisessa keskustelussa painopiste on ollut julkisen talouden kestävyys ja ekologisen kestävyys kysymyksissä, ja keskustelu sosiaalisesta kestävydestä on ollut vähäisempää. Vastaavasti kestävyys ehtoja on tutkittu erityisesti talous- ja ympäristötieteiden piirissä.

Tiedepolitiikassa on viime aikoina alettu puhua kestävyystieteestä tieteidenväli- seen tutkimukseen perustuvana tieteenalana. Kestävyystiede ei vain analysoi vaan myös etsii ratkaisuja kestävyys ongelmiin. Se ei pelkisty vain ilmiöiden kuvaamiseen ja selittämiseen tai pelkkään kestävä kehityksen ehtojen tunnistamiseen vaan antaa myös poliittisia suosituksia. Se tarjoaa tietopohjaa poliittiseen keskusteluun ja päätöksentekoon.

Tieto-opillisestikaan yhtälö ei ole yksinkertainen; tieteellinen tutkimushan valjastetaan tässä vetämään politiikanteon ideologia vankkureita. Tieteen ja politiikan rajapinta on tunnetusti kumpuilevaa maastoa, jossa on myös syviä rotkoja. Tieteellinen tutkimus voi joka tapauksessa tarjota merkittävän panoksen sosiaalista kestävyttä rakentavaan yhteiskunnalliseen keskusteluun ja käytännön toimintaan.

Samalla kun tiede tuo analyttisen lähestymistavan ilmiöiden ja haasteiden tarkasteluun, se kiinnittää tieteellisen koulutuksen saaneet ihmiset keskusteluun kestävä kehityksen edellytyksistä ja haasteista. Tiede voi myös horjuttaa yksioikoisia ideologioita ratkaisuja, koska tieteellisessä katsannossa on tilaa monenlaiselle epävarmuudelle ja vaihtoehtoisia tulkintoja puntaroivalle rationaaliselle keskustelulle. Yksioikoisten vastausten sijaan tiede – parhaimmillaan – nostaa esille epätyypillisiä näköaloja ja ylläpitää kriittistä keskustelua.

Kestävyystiede paitsi kokoaa aiheen kannalta keskeisten tieteenalojen ymmärtämystä, myös tarjoaa uusia mahdollisuuksia tieteiden rajapinnoilla tapahtuvalle tutkimukselle. Samalla se tarkoituksellisesti kaataa perinteisiä tieteidenvälisiä rajoja, häivyttää tieteidenvälisiä rajoja. Sosiaalisen kestävyys luonteen ja ehtojen tarkastelu hyötyy tämänkaltaisesta tieteidenvälisyydestä.

Ekologisen kestävyys ulottuvuudella keskeisiksi ongelmiksi on tunnistettu erityisesti ilmastonmuutos ja lajirunsauden kuihtuminen, ja vastaavasti konkreettiseksi poliittiseksi tavoitteiksi ovat määrittäneet hiilineutraalius tai ainakin päästöjen olennainen vähentäminen sekä biodiversiteetin ylläpitäminen. Ajatusleikkinä voidaan kysyä, mitkä olisivat vastaavat haasteet ja niihin liittyvät tavoitteet sosiaalisen kestävyys ulottuvuudella.

Ajatusleikkiä voidaan jatkaa tarkastelemalla ekologisen kestävyys keinoista käytyä keskustelua sosiaalisen kestävyys keinovalikoiman jalostamiseksi. Pääkysymys tietysti on, voidaanko ympäristökestävyys edistämiseksi ajateltujen keinojen hahmottelusta saada vihjeitä sosiaalisen kestävyys keinojen tunnistamiseen. Miksi ei voitaisi, ovathan ekologiset prosessit ja järjestelmät kompleksisia kuten sosiaalisetkin.

Analogioita löytyy, mutta on yleistä ajatella, ettei sosiaalista todellisuutta, ihmistä ja hänen toimintaansa, tule tutkia niin kuin luonnonilmiöitä. Vastaavasti on kyseenalaista rinnastaa sosiaalisen kestävyuden mekanismien, tavoitteiden ja keinojen kokonaisuutta ekologisen kestävyuden pakkaukseen. Yhteistä joka tapauksessa on se, että kummallakin ulottuvuudella keinot koskevat ihmisten käyttäytymistä, moraalista harkintaa ja poliittista vaikuttamista.

Ajatusleikkeihin voidaan liittää myös taloudellisen kestävyuden mekanismit ja edistäminen. Talous liittyy olennaisesti niin ekologisen kuin sosiaalisen kestävyuden edistämiseen, ja sekä ekologisilla että sosiaalisilla prosesseilla on merkittäviä taloudellisia seurauksia. Taloudella on omat mekanisminsa, joiden luonne tulee ymmärtää pyrittäessä edistämään taloudellista kestävyttä. Yhteiskunnan kokonaiskestävyyden tarkastelussa näitä mekanismeja on syytä peilata ekologisen ja sosiaalisen kestävyuden tekijöihin.

Tietoisuus maapallon laajuisista ihmiskunnan yhteisistä ongelmista – ”*wicked global problems*” – on nostanut kestävyysajattelun tieteen agendalle uudella intensiteetillä. Tieteeseen on aina kuulunut pyrkimys kohdata ja ratkaista maailman ongelmia; nyt huomio kohdistuu entistä vahvemmin kestävä kehityksen edellytyksiin ja haasteisiin maapallon ja ihmiskunnan tasolla. Tieteen vaikuttavuutta on alettu enenevästi tarkastella globaalin kestävyuden näkökulmasta ja tiedon globaaleista haasteista on nähty kuuluvan olennaisesti tieteelliseen perussivistykseen.

Kysymykset sosiaalisen kestävyuden rakenteista ja ehdoista koskevat ennen kaikkea sosiaali- ja politiikkatieteellistä yhteiskuntatutkimusta. Raja näiden välillä on liukuva, mutta – lähtökohtaisesti – siinä, missä sosiaalitieteet tutkivat ihmisten välistä vuorovaikutusta ja sosiaalisia suhteita, politiikkatieteet luotaavat poliittisten järjestelmien rakenteita ja toimintaa. Kuitenkin sosiaalitieteiden alalla on harrastettu laajalti sosiologista politiikan tutkimusta, jossa erityisiä huomion kohteita ovat olleet poliittisen vallankäytön kysymykset ja hyvinvointivaltion mekanismit.

Esimerkiksi sosiaalisen osallisuuden ja sen vastakohtaksi määrittyvän sosiaalisen syrjäytymisen tutkimus voidaan mieltää sosiaalisen kestävyuden tutkimukseksi. Siinä, kuten muidenkin vastaavien sosiaalista kestävyyttä määrittävien ilmiöiden tarkastelussa, on tarpeen ottaa itse käsite haltuun tarkastelemalla sitä eri tieteenalojen kannalta: mitä on sosiaalinen osallisuus ja mitkä ovat sen keskeiset lähikäsitteet, mitä se ei ole ja mikä on sen vastakohta, miten se ilmenee ja mitkä ovat sen muodostumisen edellytykset sekä syyt sen mahdolliseen puuttumiseen?

Sosiaalisen osallisuuden luonteen ja ehtojen tarkastelu johtaa väistämättä muihin sosiaalisen kestävyuden kannalta relevantteihin käsitteisiin kuten yhteisö, yhteenkuuluvuus ja sosiaalinen oikeudenmukaisuus. Sosiaalitieteellisten kontribuutioiden lisäksi tarvitaan erityisesti kulttuurin tutkimuksen, filosofisen antropologian ja moraalifilosofian panosta kokonaiskuvan aikaansaamiseksi.

Jo itse sosiaalisen osallisuuden ajatus sisältää olennaisesti paitsi konkreettisen sosiaalisen kanssakäymisen ja henkilökohtaisen kokemuksen yhteisöön kuulumisesta myös osallisuuden kulttuurisesta pääomasta kuten arvoista, tiedosta ja menneiden sukupolvien luovan työn tuloksena syntyneistä kulttuurimuodosteista.

Näin sosiaalinen osallisuus sulkee sisäänsä kulttuurisen osallisuuden, mikä liittää sitä koskevan sosiaalitieteellisen tutkimuksen monipuolisesti kulttuurin tutkimukseen, kuten taidehistoriaan, kirjallisuudentutkimukseen ja uskontotieteeseen sekä erityisesti niihin prosesseihin, joiden kautta kulttuurinen pääoma välittyy sukupolvelta toiselle.

Sikäli kuin politiikka ja kasvatustieteet nähdään sosiaalisen kestävyyskriittisinä tekijöinä ja ylläpitäjinä, on sosiaali- ja politiikkatieteiden ohella nostettava esiin erityisesti aiheeseen luontuva kasvatustutkimus. Kuten politiikka ja pedagogiikka yhteiskunnallisena toimintana koskee yhteiskunnallisen muutoksen mekanismeja ja dynamiikkaa myös relevantti politiikka- ja kasvatustieteellinen kestävyystutkimus tulkitsee ja selittää kestävästi yhteiskunnallisen kehityksen luonnetta ja edellytyksiä.

Politiikan ja pedagogiikan tutkimuksen mahdolliset kontribuutiot tieteidenväliseen kestävyystutkimukseen eivät rajoitu kestävyysongelmien analyysiin. Käytännöllisinä toimintatieteinä ne – siis politiikan ja kasvatustutkimus – ilmentävät päämäärä- ja havaintotietoa yhdistävää lähestymistapaa, jossa tavoitteena on tuottaa toiminnallisia ratkaisuja kestävyyskriittisiin haasteisiin. Yhteisenä nimittäjänä on moraalifilosofinen suuntautuminen tiedon- ja teorianmuodostuksessa.

3 Konteksti

Yhteiselämän organisointi

”Inhimillisistä valloista suurin on se, jonka muodostavat useimpien ihmisten vallat, kun he ovat sopimuksen kautta yhdistyneet yhteen persoonaan, luonnolliseen tai valtiolliseen, jolla on käytettävissään heidän kaikkien valta.”¹⁶

Yhdysvaltalaisen historioitsijan Francis Fukuyaman mukaan liberaaliin demokratiiaan perustuvat poliittisen vallankäytön ja yhteiskunnan järjestäytymisen rakenteet ovat osoittautuneet poliittisten aatteiden mitteloissa kestävimiksi ja suosituimmiksi. Viimeisten kolmenkymmen vuoden aikana maa toisensa jälkeen on omaksunut liberaalin demokratian keskeiset periaatteet yhteiskuntajärjestyksensä lähtökohdaksi. Niinpä Fukuyama katsoo – allegorisesti – historian loppuneen. Se ei loppunut Leninin ennustamaan kommunismiin, jossa valtio käy tarpeettomaksi, vaan liberaaliin demokratiaan, jossa valtio turvaa kansalaisille laajat perusoikeudet.

Yhteiselämän organisointi ja yhteiskunnan järjestäytyminen ovat sosiaalisen olemassaolon perusaiheita. Meillä on erilaisia käsityksiä siitä, miten yhteiselämä erilaisissa konteksteissa tulisi järjestää ja mitkä ovat kussakin sosiaalisen kestävyys-ehdot. Paitsi yhteiskuntafilosofiassa myös sosiaalitieteissä on kehitelty teorioita sosiaalisen kestävyys-ehdoista. Yhtenä esimerkkinä on saksalaisen Jürgen Habermasin kommunikatiivisen toiminnan teoria, joka paikantuu yhteiskuntafilosofian ja sosiaalitieteiden rajapinnalle.

Habermasin mukaan rationaalisuus ja kommunikatiivisuus ovat inhimillisen yhteiselämän ja yhteisen toiminnan peruskategorioita. Yhteiskuntafilosofian perinäinen ja perustavanlaatuinen kysymys, jota jo antiikin filosofit pohtivat, koskee sitä, mikä olisi paras ja järkevin tapa organisoida yhteiselämä.

Jo varhain tehtiin ajatuksellinen ero luonnollisten ja suunniteltujen yhteiselämän käytäntöjen välillä. Esimerkiksi Aristotelesta mukailleen edellisiin kuuluvat erityisesti perhe ja kyläyhteisö, jälkimmäisiin poliittishallinnolliset järjestelmät. Ajatusta perheestä inhimillisen yhteiselämän perusmuotona on uuden ajan suurista filosofeista kehitelty erityisesti Hegel, joka teoksessa *Oikeusfilosofia* luonnehti monesta perheestä koostuvaa perhemuotoa laajemman luonnollisen yhteiselämän muodon eli kansalaisyhteiskunnan henkiseksi juuristoksi ja samalla valtion järjestäytymisen edellytykseksi.¹⁷

1800-luvulla yhteiskunnan nopean modernisoitumiskehityksen myötä erottelu luonnollisen ja suunnitellun yhteiselämän välillä vahvistui yhteiskuntatutkimuk-

¹⁶ Hobbes, Thomas 1999. Leviathan eli kirkollisen ja valtiollisen yhteiskunnan aines, muoto ja valta. Alkuteos 1651. Suomentanut Tuomo Aho. Tampere: Vastapaino, s. 92.

¹⁷ Hegel, G. W. F. 1994. Oikeusfilosofia: Oikeusfilosofian pääpiirteet eli luonnonoikeuden ja valtiotieteen perusteet. Alkuteos 1821. Suomentanut Markus Wahlberg. Oulu: Pohjoinen, s. 164–168.

nessa. Esimerkiksi saksalainen Ferdinand Tönnies katsoi tämän jakolinjan tärkeäksi; saksan kielessä sanat *Gemeinschaft* ja *Gesellschaft* ilmaisevat juuri tätä eroa.¹⁸ Hegelin tavoin Tönnies piti luonnollisia yhteiselämän muotoja järjestäytyneen yhteiskunnan henkisenä alusrakenteena.

Sosiaalisesti kestävässä elämänmuodossa on onnistuttu yhdistämään yhteisöllisyys ja yksityisyys. Nykypäivänä informaatio- ja kommunikaatioteknologian hallitsematon käyttö uhkaa molempia. Moraaliselta – ja poliittiselta – kannalta kyse on paljolti yksilön vastuun ja yhteisvastuun yhteensovittamisesta.

Kysymys yhteiselämän järkevästä organisoinnista palautuu käsitykseen ihmisestä rationaalisenä olentona, jolla on kyky käyttää järkeä, tehdä tietoisia järkeviä valintoja. Yhteiselämän järkevä organisointi edellyttää yhteistä järjen käyttöä, erilaisten näkökantojen yhteen sovittamista, keskustelua eri vaihtoehdoista. Kyse on interaktiivisesta yhteisöllisyydestä.

Habermasin mukaan rationaalinen, argumentoiva keskustelu on kommunikatiivisen toiminnan perusedellytys. Tönniesin tavoin hän tekee eron luonnollisissa ja suunnitelluissa yhteiselämän muodoissa ilmenevän puhe- ja toimintatavan välillä. Niissä vallitsee erilainen rationaliteetti. Luonnollista yhteiselämää tarkoittava elämismailma on olemassa itseään varten, kun taas suunnitellut järjestelmät toteuttavat jotakin määriteltyä päämäärärationaalista tehtävää. Modernissa yhteiskunnassa systeemin rationaliteetilla on myös taipumus – Habermasin sanoin – kolonoida elämismailmaa.

Kommunikatiivisen toiminnan ehtona on keskinäinen luottamus, mikä rakentuu mahdollisuudesta osallistua avoimeen keskusteluun yhteisistä asioista. Kielellisen kommunikaation pätevyysvaatimuksia ovat totuudellisuus, oikeellisuus ja vilpittömyys. On pystyttävä luottamaan siihen, että kaikilla osallistujilla on yhteinen pyrkimys yhteisen rationaalisen hyvän aikaansaamiseen.

Luottamus on myös kasvatuksen laatutekijä sekä kasvatussuhteen ominaisuutena että kasvatustoiminnan tavoitteena. Kommunikatiiviseen toimintaan opitaan sen mukaisessa toiminta- ja tapakulttuurissa; kommunikatiivisesti toimivat yhteisöt kasvattavat kommunikatiiviseen toimintaan. Pakottaminen, manipulaatio, indoktrinaatio ja muut katalat keinot eivät kuulu kommunikatiivisen toiminnan ajatusta toteuttavaan, luottamukseen perustuvaan yhteisöelämään, ei myöskään kommunikatiiviseen kasvatukseen.

Rationaalinen kommunikaatio on mahdollista vain, jos voi luottaa siihen, että toinen on vilpittön ja puhuu totta. Epäily siitä, että toinen jallittaa tai pyrkii hyötymään yhteisen hyvän kustannuksella, tarvelee keskustelun ja rikkoo luottamuksen. Aito dialogi ei tarkoita yksimielisyyttä vaan pyrkimystä ymmärtää toinen toista.

¹⁸ Tönnies, Ferdinand 2002. *Community and Society*. Originally published in German in 1887 under the title *Gemeinschaft und Gesellschaft*. Translated by Charles P. Loomis. Dover edition based on the first English-language edition published in 1957 by the Michigan State University Press, East Lansing, Michigan and reprinted in 1963 by Harper & Row Publishers, New York.

Kuten Niklas Luhmann¹⁹ on osoittanut, ristiriidat ja kilpailevat intressit kuuluvat yhteiskunnalliseen keskusteluun ja toimintaan mukaan lukien yhteiskunnan osajärjestelmien välinen kamppailu resursseista ja statuksesta.

Sosiaalisen kestävyuden kannalta ei ole samantekevää, miten erilaiset katsomukset ja ajattelutavat sovitetaan yhteen. Sosiaalinen kestävyys ei ole ristiriidattomuutta vaan kykyä käsitellä ristiriitoja yhdessä – niin pienyhteisöissä kuin laajemmissa yhteiselämän muodoissa sekä kokonaisyhteiskunnassa. Ihmisten kyky käsitellä erimielisyyksiä järkipäisesti keskustellen luo sosiaalista kestävyyttä.

Nyky-Suomessa esimerkkeinä moderneista kansalaisia osallistavista poliittisen suunnittelun ja päätöksenteon järjestelyistä ovat virkamiesten järjestämät kansalaiskuulemiset, erilaiset kansalaisneuvostot ja kansalaisten lakisääteinen mahdollisuus tehdä eduskunnalle kansalaisaloite ja kunnalle kuntalaisaloite. Euroopan unionin jäsenmaiden kansalaiset voivat tehdä myös eurooppalaisen kansalaisaloitteen Euroopan komissiolle. Suomen eduskunnalle tehtävään kansalaisaloitteeseen vaaditaan vähintään 50 000 ja eurooppalaiseen kansalaisaloitteeseen miljoona allekirjoitusta.

Yhteisölliset kontekstit

”Voimme nähdä, että jokainen valtio on eräänlainen yhteisö ja että jokainen yhteisö on syntynyt jonkin hyvän aikaansaamiseksi, sillä kaikki toimivat pitäen silmällä sitä, minkä luulevat hyväksi. Koska kaikki yhteisöt tähtäävät johonkin hyvään, täydellisiin ja muut itseensä sisällyttävä yhteisö tähtää selvästi korkeimpaan ja täydellisimpään hyvään. Tätä yhteisöä kutsumme valtioksi ja valtiolliseksi yhteisöksi.”²⁰

Tässä Aristoteleen *Politiikka*-teoksen alkulauseessa piirtyvät osuvasti esiin sekä yhteiselämän monimuotoisuus että sen moraalinen luonne. Aristoteleen puhuessa valtiosta on hyvä pitää mielessä, että kyse oli maa-alaltaan suhteellisen pienistä kaupunkivaltioista (*polis*), joilla oli oma hallintonsa, lainsäädäntönsä ja poliittiset käytäntönsä. Ne olivat pikemmin paikallisia kuin kansallisia yhteisöjä ja ne toimivat järjestäytyneenä hallinnollisena kattona naapuruus-, kylä- ja ammattiperustaiselle yhteiselämälle.

On kovin eri asia tarkastella sosiaalista kestävyyttä ja sen ehtoja erilaisissa pienyhteisöissä kuten perheessä, naapurustossa, harrasteseurassa, koululuokassa ja aatteellisessa yhdistyksessä kuin isommissa yhteisömuodoissa kuten kaupunkiyhteisössä tai sitäkin laajemmissa yhteiselämän muodoissa. Pienyhteisöllisyys ja laajemat yhteiselämän kontekstit kuitenkin liittyvät toisiinsa muodostaen ihmisen olemassaolossa ja toiminnassa sosiaalisesti kutsutun elämänalueen, inhimillisen yhteiselämän kudelman.

¹⁹ Luhmann, Niklas 1995. *Social Systems*. Originally published in German in 1984. Translated by John Bednarz and Dick Baecker. Stanford, Ca.: Stanford University Press.

²⁰ Aristoteles 1991. *Politiikka*. Alkuteos 340–330 e.a.a. Suomentanut A. M. Anttila. Helsinki: Gaudeamus. p. 7.

Sosiaalisen kestävyuden henkinen perusta on kaikissa yhteiselämän muodoissa yleisesti ottaen sama: tunne yhteen kuulumisesta ja sitoutuminen ponnistelemaan yhteisen hyvän edistämiseksi. Kaikissa yhteisöllisissä konteksteissa yhteisö sulkee sisäänsä tai eristää, luo kokemuksen osallisuudesta, tarjoaa edellytykset osallistumiselle ja toimii sitoutumista edistävänä kasvattajana. Kaikissa yhteisömuodoissa joudutaan ratkaisemaan vallankäytön ja päätöksenteon konventiot.

Paikallisyhteisöllisyys on oma erityinen yhteiselämän muotonsa, johon usein liittyy poliittisen päätöksenteon ja hallinnon oikeudellista sääntelyä. Esimerkiksi Suomessa kunnilla on lakisääteinen itsemääräämisoikeus erilaisissa kunnan tehtäviin kuuluvien asioiden järjestämisessä. Kunnan jäsenet valitsevat poliittiset päätöksentekijät edustuksellisissa demokraattisissa vaaleissa. Laki velvoittaa myös kuulemaan kuntalaisia erilaisissa kunnan kehittämiseen liittyvissä asioissa.

Kunnallisen autonomian ja siihen liittyvän demokraattisen vallankäytön tarkoituksena on vahvistaa paikallista yhteisöllisyyttä, edistää kuntalaisten sosiaalista osallisuutta, osallistumista ja yhteenkuuluvuuden tunnetta. Poliittisen ja hallinnollisen koneiston lisäksi myös erilaiset pieniyhteisölliset toimintamuodot tarjoavat tähän mahdollisuuksia, esimerkiksi urheiluseurat, aateperustaiset pieniyhteisöt, harrasteipiirit ja muut järjestäytyneet vapaa-ajan puuhut.

Perinteisissä kyläyhteisöissä yhteiset maalliset ja uskonnolliset tapahtumat vahvistivat yhteenkuuluvuuden tunnetta. Niihin saattoi liittyä yhteislaulua ja -ateriointia, leikkimielistä kisailua ja muita tapahtuman perinteitä noudattavia konventioita. Tapahtumat ajoittuivat yleensä vuosikierron juhlapäivien yhteyteen, ja niiden valmistelu kasvatti osaltaan yhteenkuuluvuutta ja kollektiivista vastuuntuntoa.

Nykypäivänä jalkapalloa harrastava nuori rakentaa paikallista me-identiteettiä paikallisuutta edustavan seuransa jäsenenä. Paikallisuuteen kuuluvat kanssakäymisen areenat kuten koulu-yhteisö tai toveripiiri vahvistavat lasten ja nuorten paikallisidentiteettiä. Perinteisillä tehdaspaikkakunnilla tehdas toimi yhteisenä nimitäjänä, joka yhdisti työssä käyviä aikuisia, kiinnitti paikkakuntaan ja loi me-identiteettiä.

Kullakin paikkakunnalla on oma historiansa, luontonsa ja kulttuuriset symbolinsa, joista paikallinen erityisyys muodostuvat. Osallisuus kotiseudun paikallishengestä, kulttuurimuodosteista ja yhteisistä merkityksistä on tärkeä osa paikallista me-identiteettiä ja sosiaalista kestävyyttä.

Siirryttäessä paikallisesta yleisemmälle yhteiselämän tasolle, esimerkiksi maakunnan tai kansallisen tason yhteisöllisyyteen, kuvaan astuu muita yhteenkuuluvuutta ja osallisuutta vahvistavia tekijöitä. Maakuntakontekstissa vaikkapa murre voi olla merkittävä yhteisyyttä luova elementti, samoin maakunnan luonnon erityispiirteisiin liittyvät käsitykset ja erilaiset maakunnalliset kulttuuriset symbolit.

Kansalliselle tasolle tullessa – ja varsinkin puhuttaessa kansallisvaltiosta – yhdistäväksi tekijäksi määrittyy koko kansallinen yhteiskuntajärjestelmä lainsäädäntöineen, oikeusjärjestyksineen ja poliittisen vallankäytön muotoineen. Yhteenkuuluvuutta ilmentävä kansallisen tason me-identiteetti koskee kansakunnan jäsenyyttä,

jolloin yhteinen kieli, jaetut arvot ja kansakunnan historian kautta rakentunut eräänlainen kohtalonyhteys luo yhteenkuuluvuuden tunnetta.

Uskonnollisesti monenkirjavassa Yhdysvalloissa tähtilipun ja amerikkalaiseen elämänmuotoon liitettyjen arvojen ihannointia kuvastava kansalaisuskonto yhdistää eri uskontokuntiin kuuvia kansalaisia. Vastaavanlaista maallista kansalaisuskontoa esiintyy eri muodoissaan laajalti eri kansakuntien elämäkäytännöissä, usein kietoutuneena sakraaliseen uskonnollisuuteen.

Kansallistunne voi saada epäterveitä ilmentymiä, joissa korostetaan omaa ylemmyyttä muihin kansakuntiin nähden ja oikeutetaan toisten sortaminen. Historia tuntee lukuisia esimerkkejä äärintationalismin tuhoisista, sosiaalista kestävyttä hajottavista sisäpoliittisista ja kansainvälisiä suhteita turmelevista ulkopoliittisista seurauksista. Epäterveen kansallismielisyyden lisäksi myös monet muut tekijät voivat rikkoa yhteiskunnan sisäistä koheesiota.

Nykypäivänä poliittisen aatemaailman vastapoleiksi asettuvat kansallismielinen poliittinen ajattelu ja yleismaailmallista yhteenkuuluvuutta korostava globalismi. Vastakkain ovat kansallisvaltion suvereniteettia painottava patriotismi ja kansainvälistä taloudellista ja poliittista järjestystä edistävä, kansallisvaltiokeskeistä ajattelua vieroksuva kosmopoliittisuus. Kyse on siitä, minkälaista poliittista yhteisöllisyyttä ja valtiojärjestelmää halutaan. Vastakkaisuus konkretisoituu muun muassa maahanmuuttoa ja monikulttuurisuutta koskevissa näkemyksissä.

Kansallisuusaate ei välttämättä tarkoita umpimielistä nationalismia. Lukuisten muiden esimerkkien lisäksi tästä on hyvänä osoituksena 1700-luvulla virinnyt ja erityisesti 1800-luvulla vaikuttanut suomalaisuusliike, jonka liikkeellepanevina tavoitteina oli rakentaa henkinen perusta kansalliselle itsetietoisuudelle ja kohottaa Suomi tunnustettujen kansakuntien joukkoon maailmanyhteisössä poliittisesti ja kulttuurisesti.

Maailmassa on myös poliittisia aatteita ja liikkeitä, jotka oikeuttavat väkivallan käytön poliittisten tavoitteidensa edistämiseen. Valtiolla on lähtökohtaisesti oikeus ja velvollisuus ylläpitää järjestystä ja suojella kansalaisia poliittisilta väkivaltaisuuksilta. Tosin myös valtio voi syyllistyä julmuuksiin kansalaisia kohtaan. Yhteiskuntarauhan särkevä poliittinen väkivalta on näkyvä ilmaus sosiaalista kestävyttä ylläpitävien poliittisten rakenteiden viallisuudesta.

Poliittisille ääriliikkeille on tunnusomaista poliittisen agendansa edistäminen lietsomalla epäsopua ja turvattomuutta. Ne käyttävät yhteiskunnan vakauden horjuttamiseksi erilaisia keinoja ihmisten ja maailmankuvien mustamaalaamisesta ja valheellisen tiedon kylvämisestä aina väkivaltaisuuksiin ja terrorismiin. Epäluulon ja pelon ilmapiirin luomiseksi on monia tapoja. Olennaista on suotuisan mielialan synnyttäminen oman ideologian vastaanotolle.

Erilaiset poliittiset ja taloudelliset intressiristiriidat yleensä horjuttavat kansallista yhteenkuuluvuutta ja sosiaalisen kestävyuden edellytyksiä. Kestävän yhteiskunnan ilmeinen tuntomerkki on kyky säännellä kansalaisten ja intressiryhmien välisiä

kiistoja ja mielipide-eroja. Kyse on osin kansalaisten kyvystä toimia erilaisissa ristiriitatilanteissa, osin ristiriitojen oikeudellisen sääntelyn perusteista ja laadusta. Ensin mainittu tuotetaan olennaisilta osin kasvatuksella, jälkimmäinen lähinnä poliittisilla instrumenteilla.

Talous ja sosiaalinen kestävyys

”Kysymys ei ole niiden yhteiskunnallisten vastakotaisuuksien ylemmästä tahi alemmasta kehitysteestä, jotka johtuvat kapitalistisen tuotannon luonnonlaeista. Kysymys on itse näistä laeista, näistä rautaisen välttämättömästi vaikuttavista ja toteutuvista tendensseistä. Maa, jonka teollisuus on korkeammalle kehittynyt, näyttää vähemmän kehittyneelle maalle vain sen oman tulevaisuuden kuvan.”²¹

Sosiaalisen kestävyuden taloudellisia ehtoja on vaikea määritellä. On selvää, että modernissa hyvinvointivaltiossa menestyksekkäs kollektiivinen taloudenpito luo edellytyksiä ylläpitää sosiaalisen turvan ja huolenpidon rakenteita, jotka vahvistavat sosiaalista kestävyttä. Sama koskee niin kunnan taloudenpitoa kuin minkä tahansa julkisyhteisön toimintaa. Talous on kuitenkin vain ulkoinen ehto eikä sinänsä turvaa sosiaalista kestävyttä.

Sikäli kuin kasvatusta ja politiikka ovat sosiaalisen kestävyuden kaksi ylläpitäjää, niistä politiikka linkittyy talouteen likemmin kuin kasvatusta. Poliittinen päätöksenteko koskee suurelta osin julkista taloudenpitoa, resurssien allokoimista ja talouden kestävydestä huolehtimista. Köyhyyden poistaminen, tuloerojen epäterveen kasvun hillitseminen ja sosiaalisen avun tarpeessa olevista huolehtiminen ovat ensisijaisesti poliittisia kysymyksiä.

Kakun jakaminen on aina arvokysymys; resurssien kohdentamisessa on kyse moraalisista valinnoista. Poliitikassa talous ja moraalit kietoutuvat yhteen. Kasvatusta luo sen moraalisesta pohjasta, jonka mukaisesti politiikassa julkista taloutta hoidetaan. Oikeudenmukaisuus on – tai ainakin joidenkin sosiaalietiikan ja politiikan teorioiden mukaan sen tulisi olla – poliittisen päätöksenteon ja julkisen taloudenpidon keskeinen moraaliperiaate.

Kantin kategorinen imperatiivi velvoittaa kohtelevaan ihmistä aina päämääränä, ei välineenä. Talouden alueella voi kuitenkin helposti käydä niin, että ihminen välineellistetään taloudellisille intresseille, taloudellisen hyödyn tavoittelulle, vaikka asian tulee olla juuri päinvastoin eli talous tulee nähdä välineeksi edistää täydenpää ihmisyyttä, päämäärän täyttymistä.

Taloudellisten näkökohtien voimakas korostaminen voi johtaa paitsi politiikan myös kasvatuksen vääristymiseen: esimerkiksi koulun toiminnassa pyrkimykset edistää oppilaan moraalisesta harkintakyvyn, itsenäisen kriittisen ajattelun ja ainutkertaisen minuuden kehittymistä saattavat jäädä taloudellisen hyödyn tavoittelun

²¹ Marx, Karl 1979. Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. Valmistanut painoon Friedrich Engels. Toinen painos. Ote Marxin vuonna 1867 kirjoittamasta ensimmäisen painoksen esipuheesta.

varjoon. Kasvatuksella on oma, sille tunnusomainen tehtävä, joka ei määriy ulkoisten intressien vaan henkisiä kasvuprosesseja koskevien sisäisten seikkojen perusteella.

Sosiaalista kestävyttä on vaikea kuvitella ilman itsenäiseen moraaliseen harkintaan ja rationaaliseen toimintaan kykeneviä kansalaisia, olkoon talous mitä tahansa. Siksi sosiaalista kestävyttä tavoittelevassa poliittisessa päätöksenteossa kasvatuksen perustehtävästä huolehtiminen tulee asettaa taloudellisten intressien edelle.

Kansantaloustieteen kehittäjälle Adam Smithille poliittinen taloustiede tarkoitti moraalifilosofian osa-alueita. Teoksessa *Kansojen varallisuus* Smith katsoi, että vapaa markkinatalous tuottaa parhaan hyödyn koko yhteiskunnalle, minkä vuoksi valtion tulee kokonaishyödyn nimissä huolehtia vapaan taloudellisen toiminnan edellytyksistä.²² Hänelle oli selvää, että niin taloudessa kuin sitä koskevassa poliittisessä päätöksenteossa on kyse toiminnasta, jolla vaikutustensa kautta on moraalinen luonne.

Kasvatus tuo talouden ja politiikan keskinäisen suhteen yhtälöön oman moraalifilosofisen lisänsä, jota Smith ei käsitellyt mutta johon moni myöhempi teoreetikko on kiinnittänyt huomiota. Smith oikeutti rajattoman henkilökohtaisen hyödyn tavoittelun liike-elämässä, koska ajatteli koko yhteiskunnan hyötyvän siitä. Näkemystä on kritisoitu erilaisin moraalifilosofisin argumentein, joista sosiaalisen kestävyden ajatus ei ole vähäisin.

Tarkasteltaessa sosiaalista kestävyttä sosiaalisen tasa-arvon, oikeudenmukaisuuden ja turvallisuuden kysymyksenä se määrittyy erityisesti hyvinvointivaltiollisen järjestelmän ominaispiirteeksi ja sellaisena myös taloudelliseksi määritteeksi. Taloudellinen vauraus mahdollistaa hyvinvointivaltiollisten rakenteiden ylläpidon mutta ei takaa sosiaalista kestävyttä.

Hyvinvoinnin edistäminen on sekä moraalinen että taloudellinen kysymys. Kelvollisen sosiaaliturvan ja palvelujärjestelmän ylläpitäminen vaatii korkeaa veroastetta. Panostaminen kansalaisten hyvinvointiin on parhaimmillaan investointi: talouden kannalta sijoittaminen tuottavuuteen ja kilpailukykyyn ja moraaliselta kannalta ihmisarvoiseen elämään. Samalla se on sijoittamista sosiaaliseen kestävyteen.

Talous- ja hyvinvointijärjestelmät kietoutuvat toisiinsa kuten klassiset hyvinvointivaltioluokitukset osoittavat.²³ Hyvinvointivaltion syntyyn tarvitaan välttämättä sekä poliittista tahtoa että riittävät taloudelliset voimavarat. Näiden kesken voi olla jännite, mutta kumpikin on ehdottoman välttämätön osa jokaista hyvinvointivaltiota. Eikä kyse ole vain hyvinvointivaltion olemassaolon välttämättömyydestä vaan myös riittävästä ehdosta.

²² Smith, Adam 2015. *Kansojen varallisuus*. Alkuteos 1776. Suomentanut Jaakko Kankaanpää. Helsinki: WSOY, e-kirja.

²³ Titmuss, Richard 1958. *Essays on the 'Welfare State'*. London: George Allen & Unwin; Esping-Andersen, Gøsta 1990. *The three worlds of welfare capitalism*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

On ilmeisen perusteltua sanoa, että talous on kestävä sosiaalisen elämän hyvä renki mutta huono isäntä. Ja jos näin on, on myös aihetta kysyä, kuka on tai kenen pitäisi olla se isäntä. Mutkia oikoen päädytään toteamukseen, että jonkun mielestä moraalifilosofinen vastaus on mahdollisimman suuri onnellisuus mahdollisimman monelle, toisen mielestä yhteinen moraalisen velvollisuuden täyttäminen, valveutunut ja vastuullinen kansalaisuus.

Sosiaalinen kestävyys kulttuurisena entiteettinä

”Kulttuuri on järjestelmä ihmisten aikaansaamia, yhteiskunnassa syntyneitä ja sukupolvelta toiselle siirtyviä, yhä lisääntyviä arvonomaisia muodosteita ja olotiloja.”²⁴

Talouden ohella sosiaalista kestävyyttä on perusteltua tarkastella kulttuurisena olemistapana ja olotilana. Yhteiselämän kaikilla tasoilla voidaan erottaa yhteisöllisen olemisen muotoa ilmentäviä kulttuurisia tekijöitä, jotka ovat yhteydessä sosiaaliseen kestävyYTEEN.

Kirjallisuudessa – niin akateemisessa kuin populaarissa – kulttuuria on määritelty monella tavalla. Edellä lainatussa kulttuurifilosofi Erik Ahlmanin esittämässä määritelmässä korostuvat akateemisissa määrittelyissä usein esille tulevat seikat. Tämänkaltainen laaja tulkinta kattaa periaatteessa kokonaisuudessaan yhteisöllisen olemistavan ominaispiirteet.

Yhteisöllistä olemistapaa ilmaisevana käsitteenä kulttuuri viittaa yhteisössä vallitseviin tapoihin ja uskomuksiin, jotka ovat opittuja ja jotka siirtyvät kasvatuksen mekanismien välityksellä sukupolvelta toiselle. Tavat ja uskomukset – käsitykset oikeasta ja väärästä, hyväksyttävästä ja paheksuttavasta, tavoiteltavasta ja vältettävästä, arvokkaasta ja arvottomasta – muovaavat sosiaalista kanssakäymistä, sen sääntöjä ja käytäntöjä.

Musikaalissa *Viulunsoittaja katolla* on onnistuttu luomaan sanataiteen ja musiikin keinoin kuvaus perinteisen kyläyhteisön luonteesta ja modernien aatteiden murtautumisesta ihmisten tietoisuuteen. Musikaalin alussa maitomies Tevjen monologi tulkitsee osuvasti yhteiselämän kulttuuristen syvärakenteiden luonnetta ja pysyvyyttä. Iänikuiset tavat ja tottumukset luovat yhteisöön sosiaalista järjestystä. Niitä ei kyseenalaisteta eikä edes kysytä, mistä ne tulevat.

“Because of our traditions, we've kept our balance for many, many years. Here in Anat-evka we have traditions for everything... how to eat, how to sleep, even, how to wear clothes. For instance, we always keep our heads covered and always wear a little prayer shawl... This shows our constant devotion to God. You may ask, how did this tradition start? I'll tell you - I don't know. But it's a tradition... Because of our traditions, everyone knows who he is and what God expects him to do.”

²⁴ Ahlman, Erik 1976. Kulttuurin perustekijöitä. Alkuteos 1939. Jyväskylä: Gummerus, s. 16.

Uskonto on keskeinen yhteisöllisen olemistavan muotoja ja ideaaleja määrittävä kulttuurinen järjestelmä. Monet sosiaalista kestävyyttä ylläpitävät käytännöt ovat yhteydessä jaettuihin uskonnollisiin uskomuksiin. Nykypäivän sekulaarissa yhteiskunnassa uskonnollinen uskomusjärjestelmä on laajalti korvattu opilla universaaleista ihmisoikeuksista ja yksilön oikeudesta toteuttaa itseään.

Kullakin yksittäisellä sivilisaatiolla on omat erityispiirteensä, joita vertailevassa kulttuurin tutkimuksessa tulkitaan ja selitetään. Vertaileva tutkimus osoittaa paitsi eroavuuksia myös yhtäläisyyksiä yhteiselämää määrittävissä arvoissa ja tavoissa. Vaikka kulttuurit rakentuvat ratkaisevasti erilaisten ihmiskäsitysten, uskonnollisten katsomusten ja arvojärjestelmien pohjalta, ne sisältävät myös varsin samankaltaisia moraalisia käytäntöjä.

Poikkeuksia on, mutta kulttuurisiin käytäntöihin ja uskomuksiin sisältyy yleensä hengen, omaisuuden ja kunnian suoja: älä tapa, älä varasta, älä sano väärää todistusta. Sukupuolista käyttäytymistä koskeissa moraalikoodistoissa on verrattain paljon vaihtelua kulttuureiden välillä ja sisällä, mutta sosiaalista koheesiota ylläpitävää sopimattomuuden rajojen määrittelyä esiintyy kaikissa kulttuurimuodoissa, myös sukupuolisen käyttäytymisen alakulttuureissa.

Modernissa arvopluralistisessa yhteiskunnassa sosiaalinen kestävyys tarkoittaa yhteiskunnan kykenevyyttä antaa tilaa erilaisille katsomuksille ja yksilöllisille elämäntyylyille. Tähän tarvitaan yhteisiä pelisääntöjä, mutta niistäkään ei ole yksimielisyyttä. Yhteiset moraalikoodit on pitkälti korvattu sallitun ja kielletyn rajaa piirtävällä juridiikalla. Yhteenkuuluvuuden tunnetta luovan ja ylläpitävän yhteiskulttuurin mureneminen on merkinnyt myös uuden sukupolven sosialisoinnin osittaista hajoamista.

Sekularisaatio on vahvistanut elämänmuodon yksilöitymistä, siirtänyt uskonnollisen näkökulman taka-alalle ja korvannut ajatuksen ihmisen omaatuntoa sitovan jumalallisen lain vaatimuksista sopimusperustaisella maallisella ihmisoikeusajattelulla ja positiivisella juridiikalla. Yhteisöllisyyttä ja yhteistunnetta vahvistavan uskonnollisen vastuuntunnon ja tietoisuuden rappeutuminen oli tunnistettavissa jo 1800-luvulla osana kapitalismin nousuun sisältynyttä maallistumiskehitystä, kuten Max Weber on tarkkakatseisesti kuvannut:

”Sillä nykyajan ihminen ei kykene parhaalla tahdollakaan kuvittelemaan sitä merkitystä, joka uskonnollisilla tietoisuudensisällöillä on ollut käyttäytymiselle, kulttuurille ja kansaluonteelle. Hän ei kuvittele sitä niin suureksi kuin se tosiasia on ollut.”²⁵

Tuhoako pitkälle viety yksilökeskeisyys sosiaalisen kestävyuden? Historia osoittaa, että ihmisiä ei voi pakottaa yhteen muottiin ja että sellaisen yrittämisellä on ollut karmaisevat yhteiskunnalliset ja kulttuuriset seuraukset. On ilmeistä, että yhteiskuntamuodoista moniäänisyyden ja laajan yksilöllisyyden salliva liberaali demokratia tarjoaa parhaat edellytykset sosiaalisesti kestäväälle yhteiselämälle ja

²⁵ Weber, Max 1980. Protestanttinen etiikka ja kapitalismin henki. Alkuteos 1904–1905. Suomentanut Timo Kyntäjä. Juva: WSOY, s. 136.

kulttuurin monipuoliselle uudistumiselle, myös sosiaalista kestävyyttä rakentavalle kasvatukselle.

Liberaalin demokratian ajatukselle rakentuvassa yhteiskuntamuodossa yksilöllisten elämäntapojen ja katsomusten kudelmana näyttäytyvä moderni elämänmuoto mieltyy arvoyhteisöksi, jossa laajat kansalais- ja poliittiset oikeudet toimivat yhteisenä arvopohjana ja jäsentävät yhteiselämää. Laajoihin kansalaisvapauksiin perustuva arvopluralismi asettaa kasvatukselle omat erityiset vaatimuksensa.

Yksilön itsemääräämistä korostava yhteisö tarjoaa kulttuurisen miljöön, jossa yhdistyvät vapaus ja osallisuus. Se voi kuitenkin myös syrjäyttää, ja siinä voi olla epäterveitä yhdenmukaistamisen tendenssejä. Yksilön vapauden ja yhteisöllisen yhtenäisyyden tasapainoa rakennetaan kasvatuksella ja politiikalla: edistämällä moraalisesti kypsää ja valveutunutta kansalaisuutta ja luomalla rakenteita monipuoliselle demokraattiselle osallistumiselle.

Globaalissa ajassa tasapainon luominen yksilön itsemääräämisen ja kulttuurisesti standardoivien mekanismien välille vaatii huomion kiinnittämistä myös ylikansallisiin korrelaatteihin. Nykymaailmassa kansantalouksien keskinäistä riippuvuutta vahvistavan taloudellisen globalisaation ohella on perusteltua puhua myös yhdenmukaisuutta vahvistavasta kulttuurisesta globalisaatiosta.

Kulttuurinen maapalloistuminen ilmenee erityisesti populaarikulttuurissa ylikansallisena filmitoimintana, lelutuotantona, vaatemuotona ja teknisinä laitteina. Ympäri maailman suurkaupunkien tavaratalojen ja lentokenttien ostosparatiisien hyllyjä koristavat samoja globaalien brändien tuotteet. Globaalit markkinat määrittävät merkittäväksi modernin elämänmuodon kulttuuriseksi jäsentäjäksi.

Moderni informaatio- ja kommunikaatioteknologia tarjoaa mahdollisuuden seurata reaaliajassa toisella puolella maapalloa tai jopa avaruudessa tapahtuvia asioita. Jalkapallon maailmanmestaruuskisojen loppuottelun aikaan yli miljardi ihmistä tekee samanaikaisesti tismalleen samaa asiaa: istuu samaa kuvaa näyttävän televisioruudun ääressä. Globaalista informaatiosta on tullut olennainen osa jokaisen lapsen ja nuoren kasvuympäristöä.

Yhteiskunnallinen muodonmuutos koskee talouden ja elinkeinorakenteiden lisäksi olennaisesti myös kulttuurisia syvärakenteita. Miten maailmanlaajuinen konfiguraatio vaikuttaa kansallisiin kulttuurimuotoihin, jotka yksilöitymisen ja arvopluralismin paineessa saattavat mureta samanaikaisesti sisältä päin? Mitä vaikutuksia tällä on yhteiskuntien sosiaaliselle kestävyydelle? Entä miten globaalit tendenssit haastavat kasvatusta ja politiikkaa?

Sukupolvien ketjussa muotoutuneet kulttuuriset syvärakenteet ovat sosiaalisen kestävyuden henkinen perusta. Yhteiskuntien kehitys on jatkuvaa kamppailua perinteiden säilyttämisen ja uudistumistarpeiden ristipaineessa. Arvokonfliktit kuuluvat asiaan. Kasvatuksella sekä siirretään varttuville sukupolville kulttuuriperintöä että luodaan tarvittavaa uudistumiskykyä. Sosiaalinen kestävyys on olennaisilta osin yhteisön kykyä sovittaa yhteen näitä kahta kulttuurisen kehityksen osatekijää.

Agraarisesta urbaaniin yhteisöllisyyteen

”Me nykyisen ajan ihmiset olemme tuijottaneet itsemme niin sokeiksi uusimman ajan suuriin teknisiin saavutuksiin ja kaikilla aloilla rationaalistettuihin elämän muotoihin, että meidän on vaikea ymmärtää ja arvostaa menneiden polvien jokapäiväisimpiä elämänmuotoja ja niitä kannattavia tekijöitä eli kaikkea sitä vanhaa perintöä, mikä kuuluu todelliseen talonpoikaiskulttuuriin.”²⁶

Sosiaalisen kestävyysmekanismien ja dynamiikka vaihtelevat eri yhteiskuntamuodoissa. Maatalousvaltaisessa elämänmuodossa kyläyhteisöt muodostivat eräänlaisia työkollektiiveja, joissa huolehdittiin yhteisvastuullisesti kyläyhteisön asioista. Teollistumisen ja kaupungistumisen myötä yhteistoiminnan tavoitteet ja merkitykset muovautuivat elämänmuodon muutoksen kourissa.

Työ ja naapuruus ovat kaksi keskeistä olosuhdetekijää, jotka kautta aikojen ovat saattaneet ihmisiä keskinäiseen vuorovaikutukseen ja kohtalonyhteyteen. Naapuruusapu ja yhteisvastuu kuuluivat olennaisesti agraarisen Suomen talonpoikaisiin hyveisiin. Kyse ei ollut vain olosuhteiden pakosta syntyneestä välttämättömyydestä tai pelkästä yhteisen hyödyn tavoittelusta vaan moraalisen velvollisuuden täyttämistä ja hyvän tahtoisen mielenlaadun ilmauksesta.

Varhainen kaupungistumiskehitys loi osaltaan erityistä naapuruuteen perustuvaa yhteisöllisyyttä. Kaupunkiasumisessa jo lähtökohtaisesti asunnot ovat liki toisiaan. Jo kaupungistumisen varhaisvaiheessa työväestön asuttamille alueille syntyi uudenlaisia työväestön asuntoyhtiöpohjaisia asumisyhteisöjä, jollaista Heikki Waris – puhuen yhteisöllisestä perhehengestä ja yhteisvastuusta – kuvaa vuonna 1932 julkaistussa tutkimuksessaan *Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle* seuraavasti:

”Pitkäaikaisesta naapuruudesta johtui, että moni yhtiö muodostui kuin suureksi perheeksi, jonka jäsenet tunsivat kaikki toisensa ja kuuluivat yhteen. Lapset kasvoivat pienestä pitäen yhdessä, yhdessä leikkivät oman talon pihalla lapsuutensa ja nuoruutensa parhaat vuodet ja yhdessä kävivät koulua valmistuen itsenäiseen elämään. Vielä tänäkin päivänä monen työväen asuntoyhtiön kasvatit tuntevat kuuluvansa samaan suureen perheeseen, jossa kaikkien heidän vanhempansa yhdessä uurastivat ja johon heidän lapsuutensa parhaat muistot liittyvät. Ja vanhukset, joitten lapset jo ovat lähteneet maailmalle, istuvat vielä kauniina kesäiltoina portaillaan tai yhdessä istuttamiensa pihapuitten siimeksessä ja seuraavat tarkasti kaikkien oman talon lasten elämänkohtaloita ja saavutuksia.”²⁷

Yhteenkuuluvuuden tunne saa ihmiset ponnistelemaan yhteisen hyvän eteen. Kyse ei ole vain suomalaisen talonpoikaisen elämänmuotoon tai teollisuustyöväestön asuinyhteisöihin kuuluvasta käytännöstä vaan ihmiselle kaikkina aikoina ja kaikkialla tunnusomaisesta toimintatavasta, sosiaalisen käyttäytymisen lainalaisuudesta

²⁶ Vilkuna, Kustaa 1978. Isien työ. 5. painos. Alkuteos 1943. Keuruu: Otava, s. 8.

²⁷ Waris, Heikki 2016. Työläisyhteiskunnan syntyminen Helsingin Pitkäsillan pohjoispuolelle. Alkuteos 1932. Helsinki: Into Kustannus, s. 277–279.

ja yhteisöllisestä hyveestä. Naapuruuden ja yleensäkin tuttuuteen ja henkilökohtaiseen vuorovaikutukseen perustuvan mikrososiaalisen elämänpiirin lisäksi yhteenkuuluvuuden kokemus voi kattaa laajemman ihmisjoukon, kuten kaupungin, maankunnan, kansakunnan ja ihmiskunnan, jolloin yksilön ponnistukset yhteisen hyvän eteen koskevat myös itselle tuntemattomia ihmisiä.

Vuonna 1905 ilmestyneessä teoksessa *Bushido: Japanin sielu* merkittävän kansainvälisen poliittisen uran tehnyt Inazo Nitobe tarkastelee feodalismien aikakaudella kehittyneen samurai-tradition perustavalaatuista merkitystä japanilaiselle tapakulttuurille ja elämänmuodolle ja pohtii sen tulevaisuutta japanilaisessa yhteiskunnassa. Teoksen esipuheessa Nitobe toteaa, että kirjoittamiseen ovat ratkaisevasti vaikuttaneet ”vaimon usein toistuvat kyselyt, miksi Japanissa on vallalla se tai tämä käsitys tai tapa”. Hänen yksiselitteinen vastauksensa on samurai-traditio.²⁸

Nitobelle samurai-hyveisiin perustuva eettinen järjestelmä edustaa japanilaisen yhteiskunnan henkistä sisältöä ja moraalista perustaa, Japanin sielua, joka yhteiskunnan modernisoitumisen pyörteissä saattaa kadota moraalisäännöstönä mutta kuitenkin tulee aina säilymään hyveenä, esikuvana, ihanteina, japanilaisia elähdyttävinä moraaliperiaatteina. Sama henkisen jatkuvuuden mekanismi koskee periaatteessa kaikkia modernisoituvia yhteiskuntia: muutos ravistelee agraarisen aikakauden tapakulttuuria ja sosiaalisia rakenteita, mutta henkiset syvärakenteet ovat jollakin tapaa katoamattomia, jatkuvia, kestäviä.

Yhteiskunnallinen muodonmuutos noudattaa historiallisesti kaavaa, jossa edetään agraarisesta provinsiaalisesta yhteisöllisyydestä monimuotoiseen kaupunkielämään ja siitä edelleen suurkaupunkeihin. Tämä kaava on sisäänrakennettuna esimerkiksi Oswald Spenglerin kulttuurihistorialliseen sivilisaatioteoriaan, jonka mukaan metropolikehitys johtaa vähitellen sivilisaation rappeutumiseen ja tuhoon: sosiaalinen koheesio heikentyy ja sen rapistumiseen sisältyy tuhon siemen.

Agraarinen elämänmuoto kietoutuu luonnonoloihin, kun taas kaupungistunut yhteiskunta on vähemmän riippuvainen luonnon välttämättömyyksistä. Luontosuhteen muuttuminen vaikuttaa ihmisten elämäntapaan, myös heidän kanssakäymiseensä ja yhteiselämän järjestämisen tarkoituksiin. Sosiologisesta näkökulmasta kaupunki näyttäytyy ”suurikokoisena taajamana” ja ”tiheästi toisiinsa rajautuvien talojen asutuskeskuksena”, jonka asukkaat eivät välttämättä tunne toisiaan henkilökohtaisesti.²⁹

Inhimillisessä yhteiselämässä on monenlaista yhteisöllisyyttä verisiteisiin perustuvasta sukulaisyhteisöistä asumiseen perustuviin naapuruusyhteisöihin, harrastusyhteisöihin, työyhteisöihin ja aatteellisiin yhteisöihin. Kaupungistumisen ja teollistumisen seurauksena sosiaaliset rakenteet ovat sekä pirstoutuneet että mutkistuneet mutta myös edistäneet uusien yhteisömuotojen syntymistä. Suurkaupun-

²⁸ Nitobe, Inazo 2012. *Bushido: Japanin sielu*. Esitys japanilaisesta ajattelusta. Alkuteos 1905. Suomentanut Antero Manninen (1942) ja suomennoksen tarkistanut Jaakko Anhava. Helsinki: Memfis Books.

²⁹ Weber, Max 1992. *Kaupunki*. Alkuteos 1921. Suomentanut Tapani Hietaniemi, s. 23.

geissa korostuu elämänmuodon yksilöityminen ja yksityistyminen. Erilaisissa yhteiselämän muodoissa sosiaalisen kestävyuden haasteet ja mekanismit ovat erilaisia.

Modernissa yhteiskunnassa yhteisöllisyyteen liittyy monimuotista lakiperustaista sääntelyä. Esimerkiksi poronhoitoon keskittyvät paliskunnat ovat lakiperustaisia hallinnollisia poroisäntien yhteenliittymiä, osuuskunnat osakkaiden yhteisiä intressejä ajamaan perustettuja osakeyhtiön kaltaisia yhtiöitä ja kansalaisjärjestöt erilaisia tarkoituksellisia toteuttavia kansalaisten yhteistoiminnan muodostelmia ilman taloudellisen voiton tavoittelua.

Suomessa siirtyminen agraarisesta teolliseen kehitysvaiheeseen tapahtui hitaanpuoleisesti ja eurooppalaisittain verrattain myöhään. Yleisesti voidaan puhua myös modernisaatiokehityksestä, jossa talouden rakennemuutoksen lisäksi on kyse myös kulttuuristen ja sosiaalisten rakenteiden muutoksesta. Ferdinand Tönniesin mukailleen voidaan puhua muutosprosessista, jossa luontainen *Gemeinschaft*-yhteisöllisyys korvautuu enenevästi tekotekoisella *Gesellschaft*-yhteisöllisyydellä.³⁰

Yhteiskunnan modernisoitumisessa perinteisen sääty-yhteiskunnan huolenpitokenteet ja käytännöt murtuivat ja osa huolenpitoa tarvitsevista jäi vaille riittävää hoivaa. Yhteiskuntaan syntyi uusia hoivan ja kasvatuksen instituutioita. Sosiaalisten ongelmien ympärille virisi monimuotoista kansalaistoimintaa ja valtiovalta osallistui ponnistuksiin taloudellisesti, poliittisesti ja organisoimalla erilaisia käytännön toimia. Laaja toimeliaisuus sosiaalisten ongelmien ehkäisemiseksi ja lievittämiseksi näyttäytyy pyrkimyksenä turvata sosiaalista kestävyyttä.

Agraarisessa Suomessa evankelisluterilainen uskonoppi yhdisti laajoja kansalaispiirejä ja vahvasti yhtenäistä arvopohjaa. Modernisaation seurauksena yhteiskunnan sosiaaliset rakenteet ovat monimuotoistuneet, perinteiset kulttuuriset konventiot ovat murtuneet ja yhtenäiskulttuuri on korvautunut yksilöllisyyttä korostavalla arvopluralismilla. Uskonnon merkitys yhtenäisyyttä luovana elämäntapatekijänä on vähentynyt.

Modernisaatio on muokannut paitsi uskomusjärjestelmiä myös tapakulttuuria ja sosiaalinen kanssakäymisen käytäntöjä. Sosiaalista koheesiota ylläpitävät yhteisöllisyyden muodot kuten kirkolliset yhteisöt, sukulais- ja naapuruusyhteisöllisyys ja erilaiset keskinäisen huolenpidon rakenteet ovat tehneet tilaa modernille aikakaudelle tunnusomaisille mekaanisen ja epäpersoonallisen kanssakäymisen ja huolenpidon muodoille.

Teollinen kehitys loi uuden väestöryhmän, teollisuustyöväen, jonka keskuudessa syntyi uudenlaista asuin- ja vapaa-ajan yhteisöllisyyttä teollisuuspaikkakunnille. Teollistumisen varhaisessa vaiheessa tehtaat turvasivat työvoiman saatavuutta ja työväen hyvinvointia ylläpitämällä lääkäripalveluja, järjestämällä vapaa-ajan toimintaa, perustamalla kouluja ja organisoimalla lasten päivähoidon. Sittenkin, hyvinvointivaltiollisen kehityksen myötä, tehdasyhdykuntien huolenpitojärjestelmät

³⁰ Tönnies, Ferdinand 2002. *Community and Society*. Originally published in German 1887, then published in its first English-language edition 1957 by the Michigan State University Press. Translated by Charles P. Loomis. www.doverpublications.com.

ovat suureksi osaksi hajonneet ja hyvinvointivaltion sosiaalipoliittiset järjestelmät ovat korvanneet tehtaiden ylläpitämät toiminnot.

Kaupungistuminen ja suurkaupungistuminen ovat maailmalaajuinen ilmiö; tosin muutoksen intensiteetti vaihtelee maakohtaisesti. Kulttuurisina elementteinä digitalisaatio, tekoäly, bioteknologia ja muut teknologisen kehityksen saavutukset muovaavat perustavalla tavalla sosiaalisia rakenteita ja yhteisöllisyyttä. Ne asettavat omia reunaehtojaan sosiaaliselle kestävyydelle ja samalla tarjoavat uusia mahdollisuuksia yhteisölliselle järjestäytymiselle, osallistumiselle ja vaikuttamiselle.

Teollistuneissa yhteiskunnissa ei ole paluuta maatalousvaltaisessa agraariyhteiskunnassa vallinneeseen työperustaiseen luontaiseen yhteisöllisyyteen. Teollistuminen merkitsi siirtymistä agraarisesta laadullisesti uudenaiseen yhteiskunta- ja elämänmuotoon, ja nykypäivänä tietotekninen kehitys on keskeinen muutostekijä siirtymisessä taas uuteen vaiheeseen, palvelu- ja tietoyhteiskuntaan. Tie on auki uusille ennen tuntemattomille yhteisöllisyyden muodoille ja käytännöille.

Katsomusten ja pyrkimysten moninaisuus

”Ihmisten horisontin laajeneminen ja kokemusten, tietojen, ajatusten ja elämänmahdollisuuksien kasvaminen, joka oli alkanut jo 1500-luvulla, etenee 1800-luvulla yhä nopeammin ja 1900-luvun alun jälkeen niin kiihtyvällä nopeudella, että se joka hetki sekä synnyttää synteisiin pyrkiviä ja objektiivisia tulkintayrityksiä että heittää niitä yli laidan. Muutosten valtava vauhti tuotti sitäkin suurempaa hämmennystä, kun niiden kokonaisuutta ei kukaan pystynyt näkemään; niitä tapahtui yhtäaikaan monilla tieteen, tekniikan ja talouden alueilla, niin ettei kukaan pystynyt ennustamaan eikä arvioimaan kulloisiakin tilanteita, eivät edes ne, jotka olivat näiden yksittäisten alueiden johdossa. Muutokset eivät liioin vaikuttaneet kaikkialla samalla tavoin, niin että erot sekä saman kansan eri kerrosten että eri kansojen välillä olivat entistä tuntuvampia joskaan eivät ehkä aina yhtä suurempia kuin ennen. Julkisuuden kasvu ja ihmisten tiivistyminen lähemmäs toisiaan yhä pienemmäksi käyvällä maapallolla herättivät heidät entistä helpommin huomaamaan eroja elämänolosuhteissa ja näkemyksissä ja saivat esiin uusien käänteiden joko edistämät tai uhkaamat intressit ja elämänmuodot. Joka puolella maailmaa syntyi sopeutumiskriisejä, niitä oli yhä useammin ja yhä useammalla; ne johtivat mullistuksiin, joista emme ole vieläkään selviytyneet.”³¹

Tämä Erich Auerbachin vuonna 1946 julkaistusta länsimaisen kirjallisuuden historiaa käsittelevästä tutkimuksesta poimittu lainaus kuvaa osuvasti, kuinka modernille aikakaudelle tunnusomainen elämänmuotojen moninaisuus horjuttaa sosiaalisen yhteenkuuluvuuden perustaa, niin sosiaalisia rakenteita kuin arvopohjaakin. Monimuotoisuus tarkoittaa myös erilaisina poliittisina aatteina ja maailmantulkintoina ilmenevää katsomusten moninaisuutta. Sosiaalinen kestävyys edellyttää tämän moninaisuuden hallintaa.

³¹ Auerbach, Erich 2000. Mimesis: Todellisuudenkuvaus länsimaisessa kirjallisuudessa. Alkuteos 1946. Suomentanut Oili Suominen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, s. 584–585.

”Kun mitä erilaisimmat elämänmuodot ja pyrkimykset näin törmäsivät toisiinsa, Euroopassa alkoivat horjua ensinnäkin ne uskonnolliset, filosofiset, moraaliset ja taloudelliset katsomukset, jotka kuuluivat vanhaan perintöön ja joilla yhä, monista aiemmista mullistuksista huolimatta, oli merkittävää auktoriteettia, koska ne olivat hitaasti sopeutuneet ja muuttaneet muotoaan; niiden lisäksi mullistuksen kokivat 1700-luvulla ja 1800-luvun alussa vallankumouksellisina syntyneet valistuksen, demokratian ja liberalismien ajatukset ja myös keskellä kapitalismia syntyneet sosialismin uudet vallankumoukselliset aatteet; ne uhkasivat hajota ja murentua; ne menettivät yhtenäisyytensä ja selkeytensä, koska monet ryhmät taistelivat toisiaan vastaan, koska eräät sosialistiset ryhmät omaksuivat oudolla tavalla ei-sosialistisia aatteita, koska useimmat niistä ensimmäisessä maailmansodassa joutuivat antautumaan – ja lopulta myös koska monet niiden siirtyivätkin vastapuolen leiriin. Muutoinkin kaikenlaiset lahkot lisääntyivät, toisinaan niitä syntyi merkittävien runoilijoiden, filosofien ja tiedemiesten ympärille ja useimmat niistä olivat puolittellisia, synkretistisiä ja primitiivisiä.”³²

Yhteiskuntamuodot eivät synny itsestään, ja yhteiskuntien organisoitumisen vaihtoehdot ovat suurelta osin ideologisia. Eri vaihtoehtoja puntaroivassa keskustelussa on kyse poliittisen tahdon muodostamisesta ja mahdollisuuksien approksimoinnista. Esimerkiksi hyvinvointivaltion rakentamisen edellytyksenä ovat poliittinen tahtotila ja riittävät voimavarat ideologian mukaisten periaatteiden toteuttamiseen. Kansanvaltaisessa järjestelmässä kyse on viime kädessä siitä, minkälaista yhteiskuntaa kansalaisten enemmistö haluaa.

Keskeiset ideologiset kysymykset yhteiskunnan järjestäytymisessä koskevat julkisen ja yksityisen rajapintaa, valtion ja yleensä julkisen vallankäytön roolia suhteessa kansalaisten itsemääräämiseen. Tähän kuuluu olennaisesti kysymys yhteisvastuun ja yksilöllisen vastuun suhteesta ja yleensäkin valtion ja kansalaisten oikeuksista ja velvollisuuksista. Perheen ja valtion sekä kansalaisyhteiskunnan ja valtion suhteiden määrittelyt ovat erityisiä ideologisia aihekokonaisuuksia.

Poliittinen aate koskee yhteiskunnan järjestäytymisen periaatteita eli näkemystä siitä, miten yhteiskunta tulee järjestää. Kysymys yhteiskunnan poliittisesta järjestyksestä koskee ennen kaikkea hallitusmuotoa. Siihen kuuluu suuri määrä erilaisia poliittista päätöksentekoa ja vallankäyttöä koskevia näkökohtia, joilla on erityiset kytkökset yhteiskuntaelämän kokonaisuuden eri puoliin.

Suuret poliittiset aatteet – liberalismi, konservatismi, sosialismi, anarkismi – ovat monisäikeisiä, minkä vuoksi ne eivät anna yksiselitteistä kuvaa edustamastaan yhteiskunnan järjestäytymisen konseptista, vaikka vastaavatkin keskeisiin kysymyksiin selvästi eri tavoin. Vastauksia voidaan tarkastella yhteiskunnan eri lohkoilla – talouden, oikeuden, kasvatuksen ja muiden vastaavien alueiden kannalta – mutta on tarkoituksenmukaista kiinnittää huomiota järjestelmään myös kokonaisuutena.

Miten taloudellisen vaurauden tavoittelu tulee organisoida? Entä erilaisten elämäntapojen ja poliittisten ajattelutapojen kenttä, uskonnon harjoittaminen ja valtion suhde uskonnollisiin instituutioihin, tai oikeusjärjestys, oikeuden jakami-

³² Ibid., s. 585

sen käytännöt? Tai miten kansalaisten yksityisyyden suoja, sananvapaus tai mahdollisuudet järjestäytyä ja toteuttaa intressejään yhteiskunnan jäsenenä tulee määritellä?

Poliittisista aatteista liberalismi korostaa yksilöiden oikeutta itsemääräämiseen ja itsensä vapaaseen toteuttamiseen ja pitää julkisen vallan tehtävänä kansalaisten oikeudellista suojaamista toistensa mielivallalta, kun taas konservatismiksi kutsutussa poliittisessä ajattelussa korostuu kansalaisten yhteenkuuluvuuden ajatus, kiinnittyminen yhteiseen kulttuuriperintöön, arvoihin ja elämäntapaan.

Liberalistisen talousajattelun keskeisenä oppi-isänä pidetty Adam Smith oli moraalifilosofi, joka uskoi, että vapaa yritystoiminta ja kilpailu ilman valtion sääntelevää ohjausta edistävät vaurautta ja varallisuuden kehittymistä, mikä puolestaan vähentää köyhyyttä ja edistää työväestön hyvinvointia. Näin ajattelevat myös nykypäivän uusliberalistit, sikäli kuin moraaliset pohdinnat heitä liikuttavat.

Taloudellisena aatteena liberalismi tarkoittaa lähinnä vapaata elinkeinon harjoittamista ja yksityistä omistusoikeutta erotuksena sosialismista, jossa lähtökohtaisesti on kyse keskeisten tuotantovälineiden yhteisomistukseen ja valtion vahvaan ohjaukseen perustuvasta talousjärjestelmästä ja -ajattelusta. Sosialismi ei kuitenkaan määrity vain talousopiksi. Aatteena se koskee valtion roolia korostavaa yhteiskunnan järjestäytymisen periaatetta, erityisesti tasa-arvon ja sosiaalisen turvallisuuden edistämistä.

Idealistisessa sosialismissa, jota eräät uuskantaiset filosofit kehittivät Immanuel Kantin valistusaatteen innoittamina, korostetaan kansalaisten tasa-arvoisia mahdollisuuksia koulutukseen ja sivistykseen. Yhteiskuntaelämän kokonaisuudessa näiden mahdollisuuksien katsotaan koskevan paitsi julkista koulutusjärjestelmää myös hyvinvoinnin edellytysten tasa-arvoista jakautumista, mikä puolestaan näytetään valtion tehtävänä edistää sosiaalista oikeudenmukaisuutta.

Poliittisten aatteiden väliset rajat eivät ole kaikilta osin jyrkkiä. Monet järjestäytymisen käytännöt sisältävät vaikutteita eri aatteista. Joskus aatteisiin liittyvät tulkinnot ovat ristiriitaisia, jopa vastakkaisia, kuten bolševistinen ja fasistinen tulkinta sosialismista. Vastaavasti voidaan puhua valtion sääntelevää roolia peräänkuuluttavasta konservatiivisesta liberalismista erotuksena esimerkiksi radikaalia yksilön vapautta korostavasta ääri-liberalismista, joka osin lähestyy kaikenlaista valtiollista hallintotapaa vastustavaa anarkistista yhteiskuntamallia.

Yhteiskunnan kestävyuden kannalta poliittiset aatteet tarjoavat erilaisia vastauksia yhteiskunnan poliittiseen, taloudelliseen ja kulttuuriseen järjestäytymiseen. Aatteilla, myös poliittisilla, on kullakin omat historiansa, filosofiset juurensa ja ilmeneismuotonsa. Poliittiset aatteet ovat käsityksiä siitä, minkälaista yhteiskuntaa halutaan ja miten sitä on rakennettava. Ne ovat yhteydessä erilaisiin moraalifilosofiioihin ja ihmiskäsityksiin, ja niillä on suora kytkös kasvatukseen ja -aatteisiin, jotka myös tarjoavat omia vastauksiaan siihen, minkälaista yhteiskuntaa tulisi tavoitella ja miten kasvatusta tulisi erilaisten visioiden valossa järjestää.

Kestävän yhteiskunnan keskusteleva eetos

”Kuulemme liiankin usein sanotavan, että jonkinlainen totalitarismin muoto on väistämätön. Monet, joita älykkyytensä ja koulutuksensa takia on pidettävä vastuullisina sanomisistaan, julistavat, ettemme voi välttyä siltä. He kysyvät meiltä, olemmeko todella niin lapsellisia, että uskomme demokratian voivan säilyä jatkuvasti; emmekö todellakaan huomaa, että se on vain eräs hallitusmuoto, joka syntyy ja tuhoutuu historian myötä. Heidän mielestään demokratia täytyy, voidakseen taistella totalitarismia vastaan, jäljellä sen menetelmiä ja muuttua näin itse totalitaariseksi.”³³

”Sanotun valossa on selvää, että siirtymistä suljetusta avoimeen yhteiskuntaan voidaan pitää eräänä syvällisimmistä kumouksista, joka ihmiskuntaa on koskaan kohdannut.”³⁴

Avoimessa yhteiskunnassa erilaiset näkemykset yhteiskunnan kehityksen suunnasta ja keinoista kuuluvat poliittiseen kädenvääntöön. Poliittinen välienselvittely ja vallantavoittelu voivat kuitenkin horjuttaa sosiaalisen kestävyuden suurta linjaa. Versaillesin rauhansopimuksen jälkeinen Saksa – William R. Shirerin ilmausta siteeraten – oli ”eripurainen talo”³⁵, mikä loi edellytykset kansanvaltaisen järjestelmän murtumiselle ja natsien valtaannousulle. Ei ollut yksimielisyyttä suuresta linjasta, mikä johti lopulta hallitusmuotoon, jossa kansanvaltainen tasavalta korvattiin kansallissosialistisella diktatuurilla.

Sananvapaus ei kuulu diktatuuriin. Noustuaan valtaan Hitler onnistui tukahduttamaan avoimen tiedonvälityksen ja kansalaiskeskustelun muutamassa kuukaudessa. Niinpä hänen hallituksensa varakanslerina toiminut keskustapoliitikko, Weimarin tasavallassa valtakunnan kanslerina toiminut Franz von Papen vetosi kesäkuussa 1934 tunnetussa terroria ja vapaan kansalaistoiminnan tukahduttamista vastustavassa puheessaan lehdistönvapauden puolesta.³⁶

”Avoin miehekäs keskustelu palvelisi Saksan kansaa paremmin kuin esimerkiksi Saksan sanomalehdistön nykyinen tila. Hallituksen on pidettävä mielessä vanha hokema: ‘Vain heikot eivät kestä arvostelua’ ... Ken haluaa läheistä kosketusta kansaan ja yhteyttä sen kanssa, ei saa aliarvioida sen käsityskykyä. Kansaa ei pidä ikuisesti johdattaa talutushihnasta ... Mikään järjestö, mikään propaganda, olkoon miten loistava tahansa, ei voi ajan mittaan yksin ylläpitää luottamusta. Luottamusta ja alttiutta ei voi säilyttää yllytyksellä ... eikä uhkauksilla kansan avutonta osaa kohtaan vaan ainoastaan keskustelemalla asiasta kansalaisten kanssa. Ihmisillä, joita kohdellaan kuin tylsämielisiä, ei ole mitään luottamuksen tunnetta kenellekään annettavana”.

Näin vapaa sanomalehdistö nousi von Papenin puheessa kansalaisluottamuksen olennaiseksi rakennetekijäksi. Sanomana oli, että sananvapaus ja kansalaisten mahdollisuus osallistua avoimeen yhteiskunnalliseen keskusteluun ovat luottamuksena ilmenevän sosiaalisen kestävyuden edellytys. Se, mikä sananvapaudelle

³³ Popper, Karl R. 1974. Avoin yhteiskunta ja sen viholliset. Alkuteos 1962. Suomentanut Paavo Löppönen. Helsinki: Otava, s. 8.

³⁴ Ibid., s. 246.

³⁵ Shirer, William L. 2001. Kolmannen valtakunnan nousu ja tuho. Kansallissosialistisen Saksan historia. Osa I. Alkuteos 1960. Suomentanut Tapio Hiisivaara. Jyväskylä: Gummerus, s. 76.

³⁶ Ibid., s. 255–256.

ja luottamukselle tapahtui Hitlerin Saksassa, on tunnusomaista kaikille maailman diktatuureille kaikkina aikoina ja johtaa väistämättä – ennemmin tai myöhemmin – yhteiskunnan henkisen elinvoiman tuhoutumiseen ja moraaliseen rappioon.

Nykypäivän Suomessa eivät vain kansalaisten vapausoikeudet vaan myös julkisen vallan laaja osallistuminen kansalaisten hyvinvoinnin turvaamiseen ylläpitää luottamusta. Suomen kansanvaltaisessa yhteiskuntajärjestyksessä aktiivista kansalaisuutta – kansalaisten osallisuutta ja osallistumista – edistävä hallinto, kansalaisten lakisääteiset oikeudet tulla kuulluksi yhteiskunnan kehittämistä koskevassa poliittisessa päätöksenteossa hallinnon eri tasoilla, kansalaisjärjestöjen monipuoliset vaikutusmahdollisuudet ja korkea virkamiesmoraali vahvistavat kansalaisten luottamusta viranomaisiin ja poliittiseen järjestelmään.

Suomessa on määrätietoisesti kehitetty kansalaiskeskustelua edistäviä rakenteita luomalla sitä varten erilaisia kansalaisfoorumeita. Tämä ei kuitenkaan takaa tavoitellun ihanteen, aktiivisen ja keskusteleavan yhteiskunnan, täyttämistä. Kansalaisfoorumit tarjoavat keskustelulle puitteet, mutta keskustelun laatu riippuu keskustelijoista.

Intressi-, katsomus- ja vallankäytön ristiriidat kuuluvat kaikkeen inhimilliseen yhteiselämään. Niillä on näkyvä asema nykypäivän some-vaikutteisessa keskustelukulttuurissa, jossa niillä on taipumus haudata sovinnolliset ja rakentavat näkökulmat täysin alleen.

Kansalaisten valmius käydä avointa ja rakentavaa keskustelua yhteisistä asioista on suurelta osin kasvatuskysymys mutta koskee myös politiikantekoa ja poliitikkoja. Asian vaatimaan keskusteluun voi harjaantua jo lapsuusiässä omassa perhepiirissä ja muissa lapsuuden sosiaalisissa ympäristöissä edellyttäen, että niissä noudatetaan asianmukaisia keskustelun ja päätöksenteon konventioita. Tältä osin kansalaiskasvatus alkaa jo varhain kommunikaatio- ja yhteiselämän taitojen harjaantumisenä.

On helppo yhtyä itävaltalaisen persoonallisuuspsykologi Alfred Adlerin visioon, jossa demokraattisia periaatteita arvossa pitävän kotikasvatuksen nähdään edistävän demokraattisten luonteiden kehittymistä ja siten rakentavan henkistä perustaa kansanvaltaisten instituutioiden muotoutumiselle.³⁷ Tässä koulu täydentää osaltaan kodin perintöä. Ilman kehittyntä keskustelukulttuuria ja harjaantumista kommunikatiiviseen toimintatapaan on turha odottaa, että keskusteleva demokratia juurtuisi työyhteisöihin, yhteiskunnan instituutioihin, arjen käytössääntöihin ja poliittisiin mittelöihin.

Vaikka ihmisten välisellä viestinnällä on yleispätevät laatukriteerinsä, on perusteltua kiinnittää huomiota myös niiden kontekstuaalisuuteen: keskustelulla on omat erityiset tarkoituksensa perheessä, aatteellisissa yhdistyksissä, työyhteisöissä ja kokonaisyhteiskunnassa. Kullakin kontekstilla on oma paikkansa sosiaalisen kestä-

³⁷ Adler, Alfred 1959. *Understanding Human Nature*. Originally published 1927. Greenwich, CT: Fawcet.

vyiden rakentumisessa keskustelevana eetoksena. Yksityisen ja julkisen elämänpiirin raja poliittisen keskustelun käytännöissäkään ei ole jyrkkä, mutta esimerkiksi demokratian luonteen ja ehtojen kannalta se on olennainen.

Teoksessa *Avoin yhteiskunta ja sen viholliset* Karl Popper asettaa ihanteeksi yksilön itsemääräämisen ja riippumattomuuden ja suorii rankalla kädellä kollektivistista sosiaalisen ja poliittisen ajattelun perinnettä, jossa yhteisen edun nimissä yksilön edellytetään rajoittavan vapauttaan. Vastakkain ovat yksilö- ja yhteisökeskeinen yhteiskunta- ja valtioteoria. Popper hahmottelee kansalaisten vapausoikeuksille rakentuvaa yhteiskuntamallia, jota hän kutsuu läpinäkyväksi ja avoimeksi, ja torjuu ajatuksen valtion oikeudesta ohjata ja valvoa kansalaisten mielipiteitä ja moraalialia.

Erilaisten ajattelutapojen ja näkemysten järkiperäinen vuoropuhelu yhteiselämän haasteiden ratkaisemiseksi edellyttää kehittyneitä keskustelukulttuuria. Poliittisessa päätöksenteossa se edellyttää sekä järkiperäiseen kriittiseen keskusteluun kykeneviä kansalaisia pätevine poliitikkoineen että poliittista järjestelmää, joka mahdollistaa keskustelevan demokratian käytännöt lainsäädäntötyössä ja poliittisessa päätöksenteossa. Kyse on paljolti siitä, miten yhteiskunnallinen päätöksenteko organisoidaan.

Yhteiskuntatieteissä 1980-luvulla tapahtuneen kielellisen käänteän myötä yhteiskuntaa on alettu pitää enenevästi diskursiivisena kokonaisuutena, puhunnalla tuotettuna todellisuutena. Tämän seurauksena yhteiskunnan tutkimuksessa huomio on kohdistunut puhetapoihin sisältyviin valtarakenteisiin, ideologisiin tendensseihin ja sosiaalista todellisuutta muovaaviin merkityksiin. Erilaisista ideologisista lähtökohdista käsin on myös pyritty asettamaan keskustelulle moraalisia mittapuita, määrittelemään suotavuuden ja paheksuttavuuden rajaviivaa.

Habermasin mukaan aidon vuoropuhelun ehtona on, että keskustelijat puhuvat totta ja pyrkivät ymmärtämään ja tulemaan ymmärretyiksi. Puhunta on rationaalista ja argumentoivaa. Tätä periaatetta on vaikea toteuttaa nykypäivän viestintäkulttuurissa, jossa sosiaalinen media on avannut kanavia toden ja epätoden välistä rajaa tietoisesti hämärtävälle puhunnalle. Kasvatuksen erityisenä tehtävänä on vahvistaa todenpuhumista sekä kykyä rationaaliseen argumentointiin ja harhautuspyrkimysten tunnistamiseen.

Laadukas keskustelu ei ole itsestään selvää. Sosiaalinen media tarjoaa runsain määrin mahdollisuuksia epäasialliselle keskustelulle, jopa mielipidevainolle, henkille lynkkauksille, eristäväälle cancel-kulttuurille ja verbaaliselle sakinhivutukselle. Tämä paitsi uhkaa kansalaisten henkistä turvallisuutta myös rikkoo sosiaalista kestävyyttä ylläpitävää keskustelukulttuuria.

Sosiaalisessa mediassa tapahtuvan kiusaamisen, vainoamisen ja muun henkisen pahoinpitelyn rikosoikeudellinen käsittely on erityinen uusi haaste lakiperustaiselle oikeudenkäytölle. Keskustelun pelisäännöt ovat suurelta osin epäselvät ja keskustelu on usein epä-älyllistä ja aggressiivista, kaukana argumentoivan keskustelukulttuurin ihanteesta. Identiteettipolitiikka, vihapuhe, maalittaminen ja muut

vastaavat some-aikakauden ilmentymät koettelevat sananvapauden käytön ehtoja ja rajoja, myös sen oikeudellisen tulkinnan järjestelmää.

Keskustelun pelisäännöistä puhuttaessa on perusteltua kiinnittää huomiota yksityisen ja julkisen yhteiselämän muotojen laadullisiin eroihin, mikä koskee myös yksityisen ja julkisen elämänpiirin puhekuulttuureita. Elämänpiirien erilaisuuden korostaminen kuitenkin hämärtää helposti näiden välisen yhteyden, erityisesti sen, että julkisen elämän käytännöt perustuvat suurelta osin epävirallisissa konteksteissa muotoutuneisiin moraalisiin sääntöihin ja uskomuksiin. Yhteiskuntajärjestys oikeusperiaatteineen ja vallanjaon muotoineen ilmentää osaltaan tätä arvo- ja uskomuspohjaa.

Poliittisen korrektiuden vaatimus johtaa helposti itsesensuuriin ja tukahduttaa kriittistä ja vapaata keskustelua. Sananvapaus on toisinajattelun valtakirja, oikeus ilmaista valtavirrasta poikkeavia näkemyksiä. Moniäänisyys edellyttää erilaisten näkökantojen sallimista, mikä on kaiken aidon keskustelun edellytys. Paras argumentti voittakoon -periaate soveltuu niin tieteellisen kuin laajemman yhteiskunnallisen keskustelun ohjenuoraksi.

Kehittynyt keskustelu nojaa tutkimustietoon ja pätevään argumentointiin. Keskustelun aiheita kriittisesti tutkiva ja niitä taustoittava journalismi tarjoaa siihen osaltaan aineksia. Kasvatus- ja tutkimusinstituutiot sekä media ovat avainasemassa asianmukaisen keskustelukulttuurin ja kommunikatiivisen yhteiskunnan rakentamisessa. Sikäli kuin yhteiskunta nähdään kasvatuksen subjektiksi, virallisella medialla on tässä mittava kasvatustehtävä.

Yhteiskunta edellyttää kansalaisilta valmiutta arvioida yhteiskunnallista puhuntaa totuusperustaisesti ja kykyä erottaa siinä olennainen epäolennaisesta, pätevä epäpätevästä, arvokas arvottomasta, tärkeä vähemmän tärkeästä. Vapaa lehdistö toteuttaa merkittävää kansalaiskasvatustehtävää samalla kun se kolmantena valtiomahtina valvoo ja valaisee kriittisesti poliittista ja taloudellista vallankäyttöä.

Keskustelukulttuuri paljastaa yhteisön intellektuaalisen tason. Kasvatus on aina vaativa toimi, ja keskustelukulttuurin kohottaminen on erityisen kivinen pelto kynnettäväksi.

4 Ehdot

Kasvatus henkisen kestävyden mahdollistajana

”Politiikkaan sovellettuna merkitsee tämä sisäisen ihmisen aktiivisuus sitä, että poliittiseen elämään astuva ei omaksu poliittisten tapojen ja menetelmien raakuutta välttämättömyytenä, jolle on uhrattava kaikki sielun korkeimmat tarpeet. Hän päinvastoin koettaa saattaa poliittisen toiminnan ja poliittisen sanan sopusointuun sielun korkeamman elämän kanssa ja hän luottaa järkähtämättä siihen, että suuretkin poliittiset kysymykset voidaan ratkaista vain korkeimpien luonteen voimien avulla eikä turvautumalla alhaisemman elämäntaistelun karkeaan koneistoon.”³⁸

Kasvatuksen alueella poliittiset aatteet koskevat paitsi kasvatuksen järjestämistä yhteiskunnassa, kuten perheen ja yhteiskunnan kasvatustieteiden suhteita lastenkasvatuksessa, sekä kasvatustehtävän luonteen ymmärtämistä, käsitystä yhteiskunnallisen kasvatuksen tarkoituksesta ja tavoitteista. Kyse on ennen muuta arvoista, joiden pohjalle yhteiskuntaa rakennetaan.

Yhteiskunnan kestävyttä ajatellen kasvatuksen arvot ja aatteet indikoivat näkemyksiä kulttuurisen aspektin merkityksestä yhteiskunnan kehityksessä. Keskustelussa perusaatetta ilmaisevaan käsitteeseen saatetaan liittää sana ’arvo’ ikään kuin attribuuttina kuvaamaan sitä, että kyseessä on arvoja koskeva määrittely: ’arvoliberaali’, ’arvokonservatiivi’. Nämä ilmentävät erilaisia näkemyksiä paitsi yhteiskuntajärjestyksen moraalisisista lähtöpisteistä myös kasvatuksen luonteesta ja tehtävistä.

Siinä missä arvoliberalismi korostaa yksilökeskeistä elämänmuotoa ja kasvatusta, joka vahvistaa kansalaisten vapaata itsetoteutusta ja yhteiskunnallista progressiota, arvokonservatismi pitää kasvatuksen keskeisenä tehtävänä yhteenkuuluvuuden ja jatkuvuuden vaalimista, jossa keskeistä on yhteisen ja yhdistävän kulttuuriperinnön siirtäminen kasvavalle sukupolvelle. Erilaiset vapaan kasvatuksen opit, kuten Summerhill-pedagogiikka, edustavat pelkistetyimmillään arvoliberaalia kasvatustajatteluja.

Poliittisen teorian tavoin pedagogisen ajattelun suuri kysymys koskee sitä, painotetaanko yksilökohtaista vaiko yhteisöllistä näkökantaa. Yksilökeskeisessä pedagogiikassa tavoitteena on itsenäisten ja eri tavoin kehittyneiden persoonallisuuden kasvattaminen, kun taas kasvatuksen yhteisöllistä luonnetta korostavassa kasvatustajattelussa painotetaan yhteiselämässä tarvittavien valmiuksien kehittymistä.

Vaikka periaatteellinen eroavuus yksilö- ja yhteisöpainotteisen kasvatustajattelun välillä on ilmeinen, kasvatukseen voi sisältyä samanaikaisesti molempiin katsantoihin kuuluvia intentioita. Yhteiskunta voidaan nähdä suurena kasvattajana ja tarkoituksenmukaisen kasvatuksen järjestäjänä alistamatta kasvatustoimintaa talou-

³⁸ Foerster, Fr. W. 1921. Kasvatus ja itsekasvatus. Alkuteos 1918. Suomentanut A. A. Koskenjaakko. Porvoo: WSOY, s. 17.

dellisille tai muille ulkokohtaisille intresseille. Ihminen on samalla kertaa yksilö ainutkertaisine henkilökohtaisine ominaisuuksineen ja osa yhteisöllistä olemistapaa yhteisöjensä ja yhteiskunnan jäsenenä.

Totalitaariset hirmuhallinnot ovat luoneet kasvatuskoneistoja, joissa kansalaisia manipuloidaan ja indoktrinoidaan ideologiseen oikeaoppisuuteen. Keinoina on käytetty sekä kiihotuspropagandaa että ojennus- ja uudelleenkasvatusleirejä ja muita pakkotoimenpiteitä. Tavoitteena on ollut murskata kansalaisten itsenäinen moraalinen harkinta, mikä väistämättä on johtanut kestävästä yhteiselämästä edellytysten luhistumiseen.

Toisaalta on kasvatustajatteluja, jossa korostetaan yksipuolisesti yksilön itsenäistä olemistapaa ja erillisyyttä yhteisöstä. Siinä missä suljettu autoritaarinen yhteisö leimaa, alistaa, eristää ja vaientaa toisinajattelijat ja on kykenemätön luomaan kriittistä älyllistä sivistystä ja avointa keskustelukulttuuria, äärimmäinen yksilökeskeisyys tuhoaa yhteenkuuluvuuden tunteen, yhteisölliset hyveet ja yhteisvastuun.

Sosiaalisen kestävyuden kannalta on olennaista, että ihmiset sisäistävät asianmukaiset yhteiselämän pelisäännöt. Käytännössä kyse on siitä, että varttuvat yksilöt tulevat kykeneviksi toimimaan sosiaalisen kestävyuden mukaisesti yhteisöjensä jäseninä ja kansalaisina. Jo antiikissa kasvatuksen päätehtäväksi määrittyi lapsia moraaliin hyveisiin totuttava luonteenkasvatus, jolla luotiin toimivan yhteiselämän henkinen perusta. Ajatus ei ole vanhentunut.

Vaikka kasvatus on valtaisa henkinen työkalu, on turha kuvitella, että sen avulla ihmisten yhteiskunnasta tulee taivasten valtakunta. Kaikista ei tule jalomielisiä, hyvántahtoisia, sovinnollisia lähimmäisiä, eivätkä tällaiset hyveet sitä paitsi ole joko-tai-määritteitä vaan enemmän-tai-vähemmän-ominaisuuksia ihmisessä. Ristiriidat, mielipide-erot ja valtataistelut, oman edun edistäminen, eduista riitelemineen ja monenlainen kilpailu kuuluvat yhteiselämään, ja kasvatuksella luodaan edellytyksiä kohdata ristiriitoja maltillisesti ja järkevästi.

Kasvatuksen käsitteeseen sisältyy olennaisesti ylisukupolvisuuden ajatus. Kasvatus on se inhimillisen yhteiselämän piiri, jossa henkinen perintö siirtyy edelliseltä uudelle sukupolvelle. Kasvatuksen kautta varttuva sukupolvi omaksuu ne arvot, normit ja tavat, joiden varaan yhteiselämää on rakennettu. Näin kasvatus luo sosiaalista kestävyttä turvaamalla ylisukupolisesti yhteiselämän moraalisen perustan jatkuvuutta.

Jatkuvuuden turvaamisen lisäksi kasvatus luo edellytykset yhteiskunnan kulttuuriselle uudistumiselle. Kulttuuriperinnön siirtymistä koskevan sosialisoinnin ohella siihen kuuluu individualisaatio, kunkin ainutkertaisen yksilön persoonakohtaisen kehityksen vaaliminen. Sosiaalista kestävyttä määrittävä uudistumiskyky luodaan kasvatuksella, jossa varttuvan sukupolven jäsenet tulevat itsetietoisiksi ja kykeneviksi itsekasvatukseen.

Itsetietoiset kansalaiset luovat kriittisen suhteen kulttuuriperintöönsä ja sosiaaliin konventioihin, joiden vaikutuspiirissä he ovat varttuneet, ja samalla osallistuvat tapakulttuurin uudistamiseen. Jokaisella sukupolvella on omat sosiaaliset haasteensa, ja kestävässä yhteiskunnassa yksilöllä on mahdollisuus osallistua haasteiden ratkomiseen ja painaa sosiaaliseen kehitykseen oma yksilöllinen jälkensä.

Ihmisten edellytykset jäljen painamiseen ovat erilaiset; jonkun jälki voi olla erityisen iso ja koskea yhteiskuntaa laajasti, toisen jälki on vaikutusalaltaan pienempi ja näkymättömämpi. Osallistuminen yhteisen hyvän rakentamiseen voi tapahtua monella tavalla ja taustalla voi olla hyvinkin erilaisia kutsumuksia ja vaikuttimia. Kasvatustehtävä itsessään ei ole vain yksilöllinen vaan myös yhteisöllinen toimi.

Kasvatukseen kuuluu lähtökohtaisesti ylisukupolvinen aikajänne, johon on helppo kytkeä näkymä pitkän aikavälin yhteiskunnallisesta visiosta ja vastuusta. Näin se tarjoaa poliittiseen toimintaan ylisukupolvisen näköalan, joka kuuluu erottamattomasti kestävyyttä tavoittelevaan yhteiskuntapolitiikkaan.

Nykyinen nopea yhteiskunnallinen muutos koettelee yhteiskuntien kestävyyttä. Uudistumiskyvyn merkitys sosiaalisen kestävyuden tekijänä korostuu, mikä ei tarkoita vain sopeutumiskykyä vaan myös kykyä vaikuttaa muutostekijöihin ja muutokseen suuntaan. Varsinkin nopean muutoksen ajassa on vaikea kuvitella kestävää yhteiskuntaa ilman kasvatuksella luotua valmiutta asialliseen poliittiseen toimintaan ja vaikuttamiseen.

Sosiaalinen kestävyys digitaalisella aikakaudella

”Informaatioteknologian ja bioteknologian yhdistyminen uhkaa moderneja ydinarvoja eli vapautta ja tasa-arvoa. Kaikkiin tämän teknologisen haasteen mahdollisiin ratkaisuihin täytyy sisältyä globaalia yhteistyötä. Nationalismi, uskonto ja kulttuuri ovat kuitenkin jakaneet ihmiskunnan toisilleen vihamielisiin leireihin, ja niiden vuoksi yhteistyön tekeminen koko maailman tasolla on hyvin vaikeaa.”³⁹

”Connecting People”⁴⁰

Globaalia yhteistyötä tarvitaan, mutta asianmukainen yhteistyö ei näyttäisi olevan järin helppoa kansallisellakaan tai edes sitä pienemmällä järjestäytyneen yhteiselmän tasoilla.

Yhteiskuntatieteellisessä kirjallisuudessa nykyaikaa ja nykypäivän yhteiskuntaa on luonnehdittu monin erilaisin ilmauksin: informaatio- ja tietoyhteiskunta, postmoderni aikakausi, ICT-vallankumouksen maailma, high tech society, maapalloistumisen aikakausi, yksilöllistynyt elämänmuoto. Tulkinnat ja nimitykset ilmentävät eri puolia ajastamme ja yhteiskunnasta, jossa elämme.

³⁹ Harari, Yuval Noah 2018. 21 oppituntia maailman tilasta. Suomentanut Jaana Iso-Markku. Helsinki: Bazar Kustannus Oy, s. 97.

⁴⁰ Nokian slogan, joka otettiin käyttöön vuonna 1992.

Digitalisaatio on yksi nykypäivän elämänmuodon suurista jäsentäjistä. Se koskee laajalti yhteiselämän rakenteita ja sosiaalisen kanssakäymisen muotoja, mutta sen vaikutuksista sosiaaliseen kestävyYTEEN on toistaiseksi kokemusta vain vähän ja kovin lyhyeltä ajalta. Meillä ei ole mitenkään selkeää käsitystä siitä, miten digitalisaatio vaikuttaa ihmiseen ja sosiaalisen järjestäytymisen käytäntöihin.

Moderni yhteiskunta on erityisellä tavalla informaatioyhteiskunta. Se edellyttää kansalaisilta kykyä hallita informaatiota ja siinä tarvittavia välineitä. Informaatio-tekhnologinen kehitys on tehnyt työelämästä enenevästi prosessien suunnittelua ja valvontaa, jossa on olennaista kykyä käsittelemään – ottamaan vastaan, tuottamaan, työstämään, siirtämään – informaatiota.

Vaikka emme vielä tiedä paljon digitalisaation vaikutuksista, sen voi jo nyt sanoa muovanneen merkittävästi ja pysyvästi ihmisten arkea niin työssä kuin vapaa-ajassa. Digitalisaatio on tullut jäädäkseen, eikä meillä ole kovin selkeää kuvaa siitä, mitä tuleman pitää. Yksi digitaalisen kumouksen keskeisistä ilmentymistä on sosiaalinen media. Juuri sosiaalista mediaa voimme kiittää ja moittia monista modernin keskustelukulttuurin ilmentymistä.

Sosiaaliseen mediaan liittyviä poliittisia ja kulttuurisia mahdollisuuksia ja uhkia on tunnistettu. Kaikessa monimuotoisuudessaan se tarjoaa ennennäkemättömiä mahdollisuuksia sosiaaliseen kanssakäymiseen, niin yksityiseen ajatusten vaihtoon kuin yhteiskunnalliseen keskusteluun. Se on kuitenkin myös tuonut keskusteluun epätervettä kärkevyyttä, joka on koetellut sananvapauden perusajatusta ja synnyttänyt uudenlaista tarvetta määritellä sopivan sanankäytön rajoja.

Sosiaalisen kestävyYDEN näkökulmasta sosiaalista mediaa voidaan käyttää niin hyvään kuin pahaan, niin ihmisten sosiaalisen osallistumisen edistämiseen kuin valheellisten tietojen levittämiseen ja ihmisten mollaamiseen. Sosiaalisen median räjähdysmäinen laajeneminen edellyttääkin sananvapauslainsäädännön ajantasaistamista. Tämä on osoittautunut erittäin haasteelliseksi tehtäväksi, jossa keskeistä on yksilön vapauden ja yksityisyyden suojan tasapainottaminen.

Ennen kaikkea sosiaalinen media vaatii kansalaisilta uudenlaista valveutuneisuutta ja kykyä käyttää sen tarjoamia mahdollisuuksia vastuullisesti. Sosiaaliseen mediaan sisältyvät mahdollisuudet ja uhat haastavat moraali- ja mediakasvatuksen etsimään pedagogisia keinoja tarpeenmukaisten tietojen ja taitojen välittämiseen kansalaisille osana kansalaiskasvatuksen kokonaisuutta. Pelkällä lainsäädännöllä ei ratkaista moraalisen perustan kysymystä; asianmukaisen keskustelukulttuurin rakentaminen on lähtökohtaisesti pikemmin kasvatuksellinen kuin juridinen misio.

Koulutus on keskeinen tekijä digitalisaation edellyttämien työelämä- ja kansalais-taitojen luomisessa; informaatioyhteiskunta on väistämättä koulutusyhteiskunta. Alan kirjallisuudessa puhutaan jatkuvasta oppimisesta, työelämä- ja kansalaistaitojen jatkuvasta ajantasaistamisesta sitä mukaa kuin tekninen välineistö kehittyy. Sosiaalisen kestävyYDEN kannalta koulutus – sikäli kuin käsitteellä viitataan tietopuoliseen ja teknisluonteiseen digitaalisten välineiden käytön oppimiseen – vaatii rinnalleen moraalisen näkökulman, kasvatuksen.

Pedagogiselta kannalta kyse ei siis ole vain tietoteknisten välineiden ja järjestelmien hallintaan liittyvien taitojen päivittämisestä vaan olennaisesti myös tapakasvatuksesta. Kuten inhimillisen kanssakäymisen muillakin aluilla, tapakasvatus luo henkisen perustan kestäväälle kanssakäymiselle sosiaalisessa mediassa. Tässä konkretisoituu ja havainnollistuu näkökulman perustavanlaatuisen merkitys pedagogiikassa: kysymmekö, kuten Pisa-aikakaudella on tapana, mitä ihmisen pitäisi tietää, vai kysymmekö perinteisemmin, mitä ihmisen pitäisi olla tai millaiseksi hänen pitäisi tulla.

Sosiaaliseen mediaan liittyvä tapakasvatus koskee suotavaa ja paheksuttavaa käyttäytymistä tällä sosiaalisen kanssakäymisen alueella. Niin kuin ihmisten odotetaan noudattavan yhteisesti sovittuja käyttäytymisen periaatteita ja sääntöjä esimerkiksi sinfoniaorkesterin konsertissa, bussissa tai hautajaisissa, heiltä voidaan edellyttää asianmukaista käyttäytymistä sosiaalisessa mediassa.

Näin ollen sosiaalisen median alueellakin politiikka ja pedagogiikka määrittävät sosiaalisen kestävyuden perustekijöiksi: politiikka turvaa asianmukaisen lainsäädännön, pedagogiikka moraalisesti kypsät kansalaiset. Henkisinä liikevoimina niillä on yhteinen päämäärä mutta erilaiset keinot. Ei liene epäselvää, kumpi on ensi- ja kumpi toissijainen.

Sosiaalinen kestävyys kestävä kehityksen ideologiana

”Ihmiskunnan ja maapallon tulevaisuus on meidän käsissämme. Se on myös tämän päivän nuoremman sukupolven käsissä ja siirtyy heiltä edelleen tuleville sukupolville. Olemme kartoittaneet tien kestävään kehitykseen, ja on meidän jokaisen vastuulla varmistaa, että matka on onnistunut ja sen tuomat hyödyt pysyviä.”⁴¹

Maapalloistuminen haastaa kasvatusta, politiikkaa ja perinteisiä moraalisia konventioita. Globaalin ajan painavat kysymykset koskevat koko ihmiskunnan kohtalonyhteyttä. Ne asettavat uudenlaisia reunaehtoja myös ihmisten jokapäiväisen elämänpiirin sosiaaliselle kestävyydelle. Yhteiskunnilta, pienemmiltä yhteisöiltä ja yksilöiltä odotetaan osallistumista kestävä kehityksen mukaiseen elämäntapaan.

Kestävä kehitys on poliittinen käsite, jonka yhteydessä voidaan puhua kestävä kehityksen ideologiasta. Käsite nousi poliittiseen keskusteluun erityisesti 1970-luvulla, jolloin Rooman klubi julkaisi *Kasvun rajat* -raportin. Siinä tuotiin esiin maapallon luonnonvarojen rajallisuus ja taloudellisen, sosiaalisen ja ekologisen kestävyuden keskinäisriippuvuus.

1980-luvulla YK:n piirissä norjalaisen Gro Harlem Brundtlandin johdolla toiminut Brundtland-toimikunta mallinsi kestävä kehityksen tavoitteita ja ehtoja. Tuloksena oli kokonaisvaltainen ajatuksellinen konstruktio, jossa keskeistä oli ajatus taloudellisen, sosiaalisen ja ympäristöllisen kehityksen ja näitä koskevien poliittisen toiminnan ja päätöksenteon rakenteiden yhteenkuuluvuudesta.

⁴¹ Yhdistyneiden kansakuntien yleiskokouksen päätöslauselma 25. syyskuuta 2015, A/res/70/1, ”Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development” -julistus, kohta 53.

Kestävän kehityksen mallissa sosiaalinen ulottuvuus on epämääräisin, mikä vaikeuttaa sen kehittämistä suhteessa taloudelliseen ja ympäristölliseen kestävyys-teen. Sosiaalinen ulottuvuus onkin jäänyt keskustelussa usein näiden kahden muun varjoon, vaikka siihen liittyvien köyhyyden, sosiaalisen hajaannuksen, luottamuksen puutteen ja muiden vastaavien seikkojen yhteys taloudelliseen ja ympäristölliseen kehitykseen tiedetään.

Poliittisena ideologiana kestävä kehitys koskee ennen kaikkea yhteiskunnan poliittista järjestäytymistä, hallinnointia ja päätöksentekoa, mutta siihen kuuluvat olennaisesti myös elinkenoelämä ja ihmisten jokapäiväisen elämän käytännöt kuten kulutustottumukset ja henkilökohtainen hiilijalanjälki. Taloudellisen, sosiaalisen ja ympäristöllisen ulottuvuuden lisäksi huomiota on kiinnitetty myös kulttuuriseen ulottuvuuteen, joka koskee nimenomaan elämäntavan arvoja ja sääntöjä.

Mallin teoreettisessa kehityksessä taloudellinen, sosiaalinen ja ekologinen kestävyys muodostavat kokonaisuuden, jossa kunkin ulottuvuuden ajatellaan – oikein – edellyttävän toisiaan. Kullakin osatekijällä on kokonaisuudessa oma funktionsa ja tarkoituksensa suhteessa kahteen muuhun ja suhteessa kokonaisuuteen. Vaikka kukin kolmesta ulottuvuudesta – ja nykyisin usein mainittu kulttuurinen kestävyys neljäntenä – on nähty kestävä kokonaiskehityksen välttämättömäksi osatekijäksi, sen välttämättömäksi ehdoksi ja kriittiseksi tekijäksi, on tärkeää huomata ulottuvuuksien omalakisuus ja erityisyys kokonaiskehityksen osajärjestelminä.

Osajärjestelmien omalakisuudesta seuraa, että niitä voidaan ja tulee tarkastella paitsi kokonaiskehityksen näkökulmasta myös erillisinä kokonaisuuksina, joilla on oma erityinen logiikkansa ja omanlaisensa kausaliteetit. Kestävän kehityksen politiikassa on kyse rakennneosien erilaisten logiikkojen yhteensovittamisesta toimivan kokonaisuuden aikaansaamiseksi. Tämä vaatii sekä kokonaisnäkemystä että ymmärrystä osajärjestelmien erikoisluonteesta.

Kestävän kehityksen poliittinen toimintamalli on innostanut tiedeyhteisöä kehittämään konseptiin perustuvaa kestävyystiedettä. Kyse on monitieteisestä, perinteiset oppiainerajat ylittävästä ja tieteidenväliseen tutkimukseen perustuvasta aihealueesta, jossa etsitään tutkimustietoon perustuvia ratkaisuja kestävyiden haasteisiin. Sosiaalisen kestävyiden tutkimukseen suuntautuva sosiaalitieteellinen tutkimus linkittyy uudella tavalla yhteistyöhön konseptin muihin osiin erikoistuneiden tieteenalojen kanssa.

Paikallisen, alueellisen ja kansallisen tason lisäksi sosiaalisesta kestävydestä on viime aikoina alettu puhua enenevästi myös maailmanyhteisön tasolla, koko ihmiskuntaa koskevana globaalina kestävyidenä. Nykypäivänä kansalliset kestävyysstrategiat kiinnittyvät olennaisesti YK:n ja muiden kansainvälisten järjestöjen toimintaan.

YK:n Agenda 2030 asettaa kestävä kehityksen ideologian kansainvälisen politiikan peruskonseptiksi. Se velvoittaa kansalliset hallitukset toteuttamaan kestävä kehityksen periaatteita. Asiakirja sisältää 17 tavoitealuetta, jotka koskevat yhteis-

kunnallisen kehityksen kokonaisvaltaista turvaamista talouden, sosiaalisen ja ekologisen alueilla. Kyseessä on utopistinen visio paremmasta maailmasta, mihin päätöslauselman johdanto-osan alkulause sekä julistuksen johdanto viittaavatkin:

”Tämä toimintaohjelma on toimintasuunnitelma ihmisten, maapallon ja hyvinvoinnin hyväksi. Sen tavoitteena on myös vahvistaa yleismaailmallista rauhaa entistä vapaamassa maailmassa. Tiedostamme, että köyhyyden, myös äärimmäisen köyhyyden, poistaminen sen kaikissa muodoissa kaikkialla on merkittävin maailmanlaajuinen haaste ja kestävä kehityksen välttämätön edellytys.”⁴²

”Olemme päättäneet poistaa vuoteen 2030 mennessä köyhyyden ja nälän kaikkialta; vähentää eriarvoisuutta maiden sisällä ja niiden välillä; edistää rauhanomaisia, oikeudenmukaisia ja osallistavia yhteiskuntia; turvata ihmisoikeudet, edistää sukupuolten tasa-arvoa ja vahvistaa naisten sekä tyttöjen oikeuksia ja mahdollisuuksia; ja varmistaa maapallon ja sen luonnonvarojen jatkuvan suojelemisen. Olemme myös päättäneet edistää kaikkia koskevaa kestävää talouskasvua, yhteistä hyvinvointia ja säällisiä työpaikkoja kaikille ottaen huomioon eri maiden kehitystason ja valmiudet.”⁴³

Kestävä kehityksen ideologia suuntaa huomion maailmanlaajuisiin ongelmiin ja haasteisiin kuten ilmastonmuutokseen ja maailmantalouden ristiriitoihin. Sosiaalisen kestävyuden kannalta on kuitenkin paikallaan muistuttaa, että maailmanyhteisössä globaali ei ole erillään lokaalista ja että mikrososiaaliset prosessit ovat monisyisesti yhteydessä globaaleihin prosesseihin. Eri tasojen yhteenkuuluvuudet tulevat näkyviksi vain kokonaisuuden kattavassa systemisessä maisemassa.

Globaalissa ajassa niin kasvattajien kuin poliitikkojen on hyvä muistaa luostarinvanhin Zosiman sanat Dostojevskin *Karamazovin veljeksissä*: ”on niin helppo rakastaa koko ihmiskuntaa mutta niin vaikea rakastaa tuota munkkiveljeä”. Poliittiset utopiat ovat sikäli merkityksellisiä, että ne tarjoavat ihanteita, jotka antavat suuntaa ja innoittavat toimimaan paremman maailman puolesta. Kun valokeila kohdistuu yksipuolisesti massiivisiin globaaleihin haasteisiin, yksilö tarpeineen jää helposti pimentoon.

Sosiaalinen kestävyys arvona ja järjellisenä tahtona

”Yhteiskunta on todellisuus sui generis; sillä on omat omituiset luonteenpiirteensä, joita ei esiinny muualla ja joita ei tapaa toistamiseen samassa muodossa koko muussa maailmankaikeudessa. Sitä ilmentävillä representaatioilla on kokonaan toisenlainen sisältö kuin pelkästään yksilöllisillä ja me voimme olla etukäteen varmoja, että ensin mainittu lisää viimemainittuun jotakin. ... Ihmisessä on kaksi olentoa: yksilöllinen olento, jolla on organisminen perusta ja jonka toimintojen piiri on sen vuoksi jyrkästi rajallinen, ja sosiaalinen olento, joka edustaa intellektuaalisessa ja moraalisisessa mielessä kehittyneintä todellisuutta, mistä havaintojen perusteella voimme saada tietoa. – Tarkoitan yhteiskuntaa. Tämän kaksinaisluonteemme käytännöllisenä seurauksena on, ettei moraalista ideaalia voi palauttaa utilitaariseen motiiviin, ja ajatteluun liittyvänä seuraamuksena, ettei

⁴² Ibid., Päätöslauselman johdanto

⁴³ Ibid., Julistus, kohta 3.

*järkeä voi palauttaa yksilölliseen kokemukseen. Siinä määrin kuin yksilö kuuluu yhteisöön, hän ylittää itsensä sekä ajatellessaan että toimiessaan.*⁴⁴

Sikäli kuin sosiaalinen kestävyys on moraalinen entiteetti, se on tahdon asia, ja tahdon asiana se on myös kasvatuksen asia. Erik Ahlmanin mukaan ”arvo on tahdon suunta, sen psyykkinen kvaliteetti”.⁴⁵ Toisin sanoen siinä, mitä ihminen tahtoo ja pitää tärkeänä, ilmenee se, mitä hän arvostaa. Sosiaalista kestävyyttä ylläpitävien asioiden tahtominen, arvokkaana pitäminen, luodaan kasvatuksella. Kasvatuksessa yhteisön arvot, tottumukset ja maailmantulkinnat muovaavat sen jäsenten yksilöllistä elämäntapaa, tahtoa ja maailmankuvaa.

Järjellinen tahtominen on jokaisen yksilön velvollisuus. Japanilaisessa bushido-traditiossa puhutaan ”oikeasta järjestä” (*giri*), velvollisuudesta toimia moraalisesti kaikissa ihmissuhteissa ja osoittaa kunnioitusta yhteiskunnalle kokonaisuudessaan. Inazo Nitobe näkee oikean järjen periaatteen kantilaisittain kategorisena imperatiivina, joka määrää velvollisuudeksemme toimia oikein silloinkin, kun emme luonnostaan toimi moraalisten velvoitusten mukaisesti.⁴⁶ Velvollisuuden täyttäminen on järjellistä tahtomista.

Kuten moraalisen velvollisuuden ehdotonta täyttämistä korostava kantilainen etiikka edustaa vastavoimaa hyötykeskeiselle utilitaristiselle etiikalle, kantilaiseen etiikkaan perustuva pedagogiikka edustaa vaihtoehtoa utilitaristiselle kasvatustajattelle, jossa kasvatusta on alistettu hyödyn maksimoinnille. Klassisen utilitaristisen näkemyksen mukaan hyöty määrittyy ”mahdollisimman suurena onnellisuutena mahdollisimman monelle”, kun taas kantilaisessa perinteessä oikean ja väärän raja koskee tahdon laatua, ei toiminnan seurauksia.

Pedagogiikan kaksi peruskysymystä ovat, mitä ihminen on ja mitä ihmisen pitäisi olla. Tunnetusti kumpaankin kysymykseen on erilaisia vastauksia. Vastausten kirjosta huolimatta kasvatusta voidaan käsittää toiminnaksi, jolla luodaan edellytyksiä ihmisen tulemiselle siksi, mitä hänen pitäisi olla. Vaikka pedagogiikassa on erilaisia ajatusperinteitä ja oppisuuntia, jotka ilmentävät erilaisia käsityksiä ihmisestä, yhteiskunnasta ja moraalista, tämä ymmärrys kasvatuksen pääsisällöstä ja tarkoituksesta sisältyy niihin kaikkiin.

Sosiaalipedagogisessa kasvatustajattellussa, jossa yhteisö nähdään kasvatuksen subjektina, pedagogiikan peruskysymykset siivilöityvät kysymyksiksi siitä, mitä ihminen on ja mitä hänen pitäisi olla yhteisön ja yhteiskunnan jäsenenä. Ne myös laajenevat kysymyksiksi siitä, mitä yhteisö on ja mitä sen pitäisi olla lapsen kasvuympäristönä ja kasvattajana. Raja yksilön ja hänen yhteisönsä välissä murtuu, kun yhteisö käsitetään yksilön kehitystä muovaavaksi kasvuympäristöksi ja kasvattajaksi.

⁴⁴ Durkheim, Émile 1980. Uskontoelämän alkeismuodot. Australialainen toteemijärjestelmä. Alkuteos 1912. Suomentanut Seppo Randell. Helsinki: Tammi, s. 37.

⁴⁵ Ahlman, Erik 1967. Arvojen ja välineiden maailma. Eettis-idealistinen maailmantarkastelukoje. Porvoo: WSOY, s. 123–144.

⁴⁶ Nitobe, op. cit., s. 36–38.

Yhteisöllisen arvo- ja tahdonkasvatuksen lähtökohtana on ymmärrys siitä, että lapsen henkilökohtaiset arvot ja tahto muotoutuvat perustavalla tavalla siitä, mitä hänen yhteisössään pidetään tärkeänä. Seura tekee kaltaisekseen. Yksilön arvomaailman ja tahdon laadun kannalta ei siis ole samantekevää, minkälaisessa tapakulttuurissa hän varttuu ja minkälaisia arvoja ja käsityksiä hyvästä ja oikeasta yhteisön tavat ilmentävät. Ja takaisinsyöttö yksilöstä yhteisöön on ilmeinen.

Lapsen moraalisisessa kehityksessä on kyse yksilön tahdon ja yhteistahdon suhteesta: kehittyvä yksilö luo järjellisen suhteen järjelliseen yhteistahtoon, joka ilmentää vuosisatojen kuluessa muotoutunutta kansallishenkeä, kansakunnalle tunnusomaista hyvän ja oikean ymmärtämistapaa, ja jota valtioksi järjestäytyneen yhteiskunnan lainsäädäntö periaatteessa myös ilmentää.

Valveutunut kansalaisuus tiedollisena sivistyksenä, hallittuna järjen käyttönä ja kypsänä moraalisisena harkintana on yhteiskunnallisen kestävyyyden edellytys. Kyse on kasvatuksella tuotetusta yhteiskunnan jäsenten olemistavasta.

John Rawlsin mukaan perustuslaillinen demokratia rakentuu julkisen järjen idealle. Kyse on eri tavoin ajattelevien kansalaisten poliittisen suhteen määrittelemisestä siten, mikä on heille kansalaisina poliittisesti järkevää. Moniarvoisessa perustuslaillisesti demokraattisessa yhteiskunnassa

*”kansalainen osallistuu julkisen järjen toimintaan, kun hän oman, aidosti järkevimpänä pitämänsä oikeudenmukaisuuskäsityksen pohjalta tarkastelee sellaista näkemystä poliittisista arvoista, jonka myös muiden vapaiden ja tasa-arvoisten kansalaisten voisi järkevästi olettaa kohtuullisesti hyväksyvän”.*⁴⁷

On selvää, että tällainen osallistuminen vaatii älyllistä ja moraalista kypsyyttä ja kykyä muodostaa ja ilmaista poliittisia näkemyksiä. Nämä valmiudet eivät synny itsestään, joskin poliittinen toimintaympäristö lasten ja nuorten kasvuympäristönä voi merkittävästi edesauttaa tällaisten valmiuksien kehittymistä. Erilaisissa kasvatuksellisissa konteksteissa – kodeissa, kouluissa ja koulun ulkopuolisen yhteiskunnallisen kasvatuksen alueilla – näitä voidaan myös tietoisesti kehittää.

Sosiaalipedagogiikan traditiossa Paul Natorp on luonnostellut sosiaalisen oikeudenmukaisuuden ideaan perustuvan tulkinnan kasvatuksen yhteiskunnallisesta tehtävästä. Hän kuvaa sitä ihmisen ikuisiksi tehtäväksi, jonka tulee ohjata yhteiskunnallista toimintaa, vaikka tiedämme, että sitä ei koskaan täysin saavutetakaan. Idea antaa suunnan toiminnalle, kasvatukselle ja poliittiselle päätöksenteolle.

⁴⁷ Rawls, John 2007. Kansojen oikeus. Julkisen järjen puolustus. Alkuteos 1999. Suomentanut Leo Näreaho. Helsinki: Gaudeamus, s. 177.

Kasvatuksesta itsekasvatukseen

”Löydämme siis ihmisluonnosta kolme pääasiallista riidan syytä. Ensimmäinen on kilpailu, toinen epäluottamus, kolmas turhamaisuus. Kilpailu saa ihmiset hyökkäämän hyödyn vuoksi, epäluottamus turvallisuuden vuoksi, turhamaisuus maineen vuoksi.”⁴⁸

Mutta mikä saa ihmisen tavoittelemaan jotakin eettisesti jaloa päämäärää ja miten sellaiset arvot kuten oikeudenmukaisuus, sivistys ja yhteinen hyvä tulevat jonkin yhteiskunnan kehitystä muovaavan yhteistahdon kvaliteeteiksi?

Pohtiessaan *Sota ja rauha* -teoksessa vallan olemusta Leo Tolstoi asettaa oikeustieteen ja historiatieteen antamat vastaukset toistensa vastapoleiksi.

”Oikeustieteen piirissä, tieteen, joka on koostunut siten, että on harkittu, miten pitäisi järjestää valtio ja valta, kaikki ... on hyvin selvää ... mutta ajassa muuttavan vallan merkitystä koskeviin historiallisiin kysymyksiin se ei kykene vastaamaan mitään.”⁴⁹

On ilmeistä, että sosiaalista kestävyyttä voidaan tietoisesti vaalia ja edistää, mutta historian kulkua emme pysty determinoimaan. Järjen kategoriana sosiaalinen kestävyys viittaa pikemmin tehtävään, intention ja päämäärään kuin mitattavaan asiintilaan.

Sosiaalinen kestävyys on olennaisilta osin moraalinen seikka: sen edellytyksenä on sitä toteuttavien hyveiden ja sääntöjen harjoittaminen. Tahtotilaan tarvittava arvo ja uskomuspohja ei synny luonnostaan vaan se on luotava. Kaikessa moninaisuudessaan kasvatusta ja politiikka ovat tämän luomistyön kaksi keskeistä välinettä.

Tästä avautuu polku pedagogiikan vuoriston korkeimmalle huipulle: ajatukseen itsekasvatuksesta. Pedagogiikan historiassa se on toistuvasti nähty kaiken kasvatuksen keskeisenä päämääränä. Kyse on ihmisen henkisestä varustamisesta vapaaseen tahtoon perustuvaan oman elämänsä suuntaamiseen, itsensä kehittämiseen, kypsään moraaliseen harkintaan ja järjelliseen toimintaan, sivistykseen. Osallistuva kansalaisuus – parhaimmillaan – on itsekasvatuksen hedelmä.

Teoksessa *Kasvatus ja itsekasvatus* saksalainen Fr. W. Foerster asetti nuorison sisäisen sivistyksen, tahtoelämän ja itsekasvatuksen voiman kasvattamisen aikansa kasvatuksen keskeiseksi haasteeksi. Hän puhui ”siveellisten voimien herättämisen” ja ”sielujen jalostamisen” kautta tapahtuvasta yhteiskunnan kehittämisestä korostaen siinä luonteen- ja tahdonkasvatuksen keskeistä merkitystä.⁵⁰ Näissä ajatuksissa kiteytyvät muuten monitahoiset, erilaisia aatetaustoista versovan sivistysliikkeen ylväät pyrkimykset.

⁴⁸ Hobbes, op. cit., s. 123.

⁴⁹ Tolstoi, Leo 1971. *Sota ja rauha*. Osa IV. Alkuteos 1865–1869. Suomentanut J. A. Hollo. Helsinki: WSOY, s. 309.

⁵⁰ Foerster, op. cit., s. 11–20 ja 77–86.

Filosofinen antropologia tarjoaa sosiaaliseen kestävyteen näkymän, jossa korostuu ihmisen moraalinen vastuu. Ihminen ei vain elä yhdessä toisten kanssa mieli-
valtaisesti, kritiikittömästi ja piittaamattomasti vaan myös luo tietoisesti raken-
teita ja edellytyksiä tarkoituksenmukaiselle ja kestäväälle yhteiselolle: säätää lakeja,
perustaa instituutioita, kasvattaa nuorisoa, suunnittelee tulevaisuutta, pohtii yh-
teiselämän järjestämisen periaatteita ja etsii ratkaisuja erilaisiin yhteiselämän
haasteisiin.

Yhteiskunnan kestävyden kannalta on tärkeää, että kansalaiset pitävät yhteiskun-
nan lainsäädäntöä järkeenkäypänä. Järkipäisen ja tutkittuun tietoon perustuvan
harkinnan merkitys korostuu modernissa lainsäädäntötyössä. Poliittisten päätök-
sentekijöiden ja lakeja valmistelevien virkamiesten yhteistyö tutkijoiden kanssa
kuuluu olennaisesti moderniin lainvalmisteluun ja vahvistaa osaltaan yhteiskun-
nallista kestävyttä. Samoin kansalaisten osallistuminen.

Kansanvaltaisessa yhteiskunnassa päätöksentekijöinä ovat kansan valitsevat po-
liitikot. Päätöksenteon mahdollinen yhteys tarvittavaan tutkimustietoon vaatii tut-
kimuksen asiantuntijoiden kuuntelemista. Tietopuolisen informaation lisäksi po-
liittinen päätöksenteko perustuu aina myös arvoihin, ja tiedon ja arvojen yhteenso-
vittaminen kuuluu aina poliittiseen harkintaan.

Kasvatus on paljolti lasten ja nuorten tukemista maailmankuvan ja maailmankat-
somuksen rakentamisessa. Se on aineiden tarjoamista oman tien valintoihin. Nyky-
päivän informaatiosekamelskassa lasten ja nuorten on entistä haasteellisempaa ra-
kentaa jäsentynyttä kuvaa maailmasta, elämänarvoista ja omasta kulkusuunnasta.
Kasvatuksen kykyä auttaa lasta ja nuorta itsetietoiseen kriittiseen ajatteluun ja elä-
mänkatsomuksen rakentamiseen voidaan pitää sen laadun keskeisenä kriteerinä.

Sekalaisen informaation mediayhteiskunnassa nuorison arviointi- ja kommunikaatiokyvyn kehittäminen – osana nuorison maailmankuvan ja kunkin yksilön oma-
kohtaisen elämänkatsomuksen itsekasvatuksellista rakentamista – on erityinen
kasvatuksellinen haaste. Tässä tehtävässä onnistuminen on paitsi yksilön elämän-
kulkua ja yhteiskuntasuhdetta määrittävä tekijä myös sosiaalista kestävyttä tar-
koittavan demokratian, argumentoivan keskustelukulttuurin ja osallistuvan kansa-
laisuuden edellytys.

Vanhahtavaa ja nykyisin myös harvemmin käytettyä ilmausta käyttäen kyse on si-
vistyksen ja sosiaalisen kestävyden yhteenkuuluvuudesta. Vain sivistysvaltio voi
olla ratkaikestävä sosiaalisesti, poliittisesti ja kulttuurisesti.

Yhteiskuntajärjestelmä ja sosiaalinen kestävyys

*”Rooman poliittinen järjestelmä kehittyi vaiheittain vuosien mittaan, eikä siitä tullut kos-
kaan jäykän muuttumatonta. Roomalla ei ollut kirjoitettua perustuslakia, ja tässä se
muistutti enemmänkin tämän päivän Isoa-Britanniaa kuin Yhdysvaltoja, ja sitä hallittiin
erillisten lakien, ennakkotapauksien ja perimätiedon nojalla. Latinan sanan tasavalta, *res
publica*, englanniksi *republic*, tarkoittaa kirjaimellisesti ’julkista asiaa’, ja se on ehkä par-*

*haiten käännettävissä sanoilla 'valtio' tai 'poliittinen yhteisö'. Tämä epämääräisyys takasi sen, että sana tarkoitti eri asioita eri ihmisille. Caesar torjui se myöhemmässä vaiheessa tyhjänä fraasina. Järjestelmän löyhyyksellä huomattavan jouston, joka oli vuosisaatoja voiman lähde.*⁵¹

Historia tuntee lukuisia erilaisia poliittisen järjestäytymisen muotoja ja eri kokoisia valtioita suurvalloista pieniin itsehallinnollisiin poliittisiin yhteisöihin. Kuten Adrian Goldsworthyn kuvaus Rooman valtakunnasta osoittaa, valtiomuodot ovat verrattain taipuisia ja muuntuvia järjestelmiä. Ne ovat aina ihmisen omaa aikaansaannosta, ilmausta kulloinkin vallitsevasta poliittisesta tahdosta. Jopa keskeiset yhteiskuntajärjestystä ilmaisevat termit voivat poliittisessa jargonissa saada erilaisia merkityksiä.

Demokratiaa, sosiaalista oikeudenmukaisuutta ja ihmisoikeuksia pidetään erityisesti eurooppalaisen yhteiskuntajärjestyksen perusperiaatteina. Joskus niistä puhutaan myös länsimaisina arvoina ja usein niihin liitetään myös vapauden periaate, vaikka se oikeastaan sisältyykin niihin. Merkittävä periaatteellinen kysymys koskee vapauden ja sosiaalisen turvallisuuden yhteensovittamista yhteiskuntajärjestyksessä.

Suomi on sivistysvaltio, oikeusvaltio ja hyvinvointivaltio. Keskeisiä poliittisia arvoja ja periaatteita ovat kansanvalta, tasa-arvo ja sosiaalinen oikeudenmukaisuus, erityisesti sosiaalinen turvallisuus. Yleisesti voidaan puhua pohjoismaisesta yhteiskuntamallista, jossa julkisella vallalla on laaja vastuu kansalaisten hyvinvoinnin turvaamisesta. Minkälaiset puitteet suomalainen yhteiskunta tarjoaa sosiaaliselle kestävyydelle?

Yhteiskuntafilosofian näkökulmasta on paikallaan korostaa etiikan, pedagogiikan ja politiikan yhteenkuuluvuutta, kun arvioidaan, miltä suomalainen yhteiskunta kokonaisuudessaan näyttää ja mitä kestävyuden vahvuuksia ja uhkia mahdollisesti sisältyy suomalaiseen elämänmuotoon ja yhteiskuntajärjestykseen. Yhteiskunnan kestävyys vaatii laatuunkäyvät poliittiset arvot ja periaatteet sekä riittävät institutionaaliset puitteet niiden toimeenpanolle.

Kansainvälisissä vertailututkimuksissa Suomi ja muut Pohjoismaat ovat kärkisijoilla mitä tulee esimerkiksi luottamukseen, onnellisuuteen, turvallisuuteen ja lasten koulusaavutuksiin. Koulutus on ilmaista ja julkinen valta takaa kansalaisille ihmisarvoisen elämän edellyttämän sosiaaliturvan ja tarpeenmukaiset hyvinvointipalvelut. Lisäksi kaikessa julkisessa vallankäytössä ja päätöksenteossa pyritään tasa-arvoon ja läpinäkyvyyteen. Näin paperilla, entä käytännössä?

Sosiaalista kestävyyttä merkittävästi vahvistava tekijä suomalaisessa yhteiskunnassa on korkea sosiaalinen liikkuvuus. Yhteiskuntajärjestelmämme rakentuu tasa-arvon ihanteelle, minkä vuoksi sosiaalisten kerrostumien rajat ovat matalia ja

⁵¹ Goldsworthy, Adrian 2007. Caesar. Alkuteos 2006. Suomentanut Heikki Tiilikainen. Helsinki: Ajatukset Kirjat, s. 24.

sosiaalisen aseman periytyvyys suhteellisen vähäistä. Mahdollisuus liikkua sosiaalisen kerrostumien välillä vahvistaa sosiaalista pääomaa. Kansainväliset vertailut osoittavat, että matalimpien tuloerojen maissa sosiaalinen liikkuvuus on runsainta.

Huolimatta menestymisestä kansainvälisissä vertailuissa tiedämme hyvin, että meillä on paljon myös haasteita. Esimerkiksi iso joukko nuoria syrjäytyy työllistymistä tukevalta koulutusuralta ja päätyy pitkäaikaistyöttömäksi. Erityistä hoivaa tarvitsevien lasten, vanhusten ja vammaisten hoivassa on tunnistettu merkittäviä puutteita. Yhä useammalla nuorella on mielenterveyden ongelmia ja hoidon tarvetta. On lähisuhdeväkivaltaa, työpaikkakiusaamista, seksuaalista häirintää, pitkityneitä huoltajuuksia ja muita ihmishuonokkeita.

On selvää, että yhteiskunta, jossa vanhuksia ei hoideta asianmukaisesti ja jossa iso osa nuorista jää vaille tarkoituksenmukaista koulutusta ja joutuu työttömyyden kurimukseen sekä ajautuu marginaaliin, ei ole sosiaalisesti kestävällä pohjalla. Tämä siis piikkinä oman nyky-yhteiskuntamme suuntaan. Suomen kaltaisessa vauraassa maassa puutteellisen avun ja hoivan syyt ovat lähtökohtaisesti moraaliset, eivät taloudelliset, ja palautuvat poliittisen päätöksenteon moraalisiin.

Pohdittaessa erilaisten sosiaalisten ongelmien yhteiskunnallisia kytkeitä ja mahdollisia yhteyksiä yhteiskunnan organisoinnin muotoihin ja periaatteisiin on välttämätöntä kiinnittää huomiota yhteiskunnallisen muutoksen taustaan ja osatekijöihin. Nopean ja ennakoimattoman yhteiskunnallisen muutoksen kourissa sosiaalinen kestävyys on koetuksella, koska se helposti pirstoo yhteiselämän rakenteita, hajottaa jatkuvuutta ja haittaa tarkoituksenmukaista uudistumista.

Yhteiskunnallisen muutoksen tarkastelun kautta päädytään sosiaalisen kestävyyskysymyksissä resilienssin käsitteeseen. Kyse on yhteiskunnan ja sen instituutioiden kyvystä kestää ympäristössä tapahtuvia muutoksia ja niistä huolimatta säilyttää toimintakykynsä. Mitä voidaan sanoa suomalaisen yhteiskunnan resilienssikyvystä? Yleisesti ottaen Suomi on selviytynyt taloudellisesti ja sosiaalisesti verrattain hyvin globalisaation, digitalisaation, työmarkkinoiden rakenteiden ja muiden muutostekijöiden paineessa.

Luottamus – tärkeä resilienssin elementti – on tunnetusti yksi suomalaisen yhteiskunnan ominaisuus: luotamme viranomaisiin, instituutioihin ja toisiimme, olemme suhteellisen tyytyväisiä järjestelmäämme ja elämänmuotoomme. Tämä tuskin selittyy pelkästään suomalaisella mentaliteetilla. Kyse on myös moraalista – sekä rikansalaisten että virkamiesten.

Suomessa virkamiehet ovat hyvin koulutettuja ja ainakin pääsääntöisesti noudattavat toimissaan virkamiesetiikan periaatteita, instituutiot toimivat pragmaattisesti toteuttaen lähtökotaisesti kansalaisten etua ja yhteistä etua, kansalaisjärjestöillä on hyvät toimintaedellytykset ja ihmiset ovat keskinäisissä suhteissaan jotensakin rehellisiä, avuliaita ja oikeudentuntoisia. Kansalaisten sivistystaso on verrattain korkea, oikeuslaitos riippumaton ja hyvinvoinnin ammattilaiset tehtäviensä tasalla. Yksittäisistä säröistä huolimatta suomalainen sivistys-, oikeus- ja hyvinvointivaltio vahvistaa luottamuksen kokemusta.

5 Rakenteet

Perhe, kansalaisyhteiskunta, valtio

”Niinpä ihmisten yksityinen etu ja yksityiset pyrkimykset saavat luonnostaan heidät suuntaamaan varantonsa kohti käyttötapoja, jotka ovat yleensä yhteiskunnalle hyödyllisempiä. Mutta jos he tämän luonnollisen pyrkimyksen myötä suuntaavat näihin käyttötapoihin varantoja liikaa, tuotannon lasku tällaisessa käytössä ja sen nousu kaikissa muissa käytöissä saavat heidät heti korjaamaan tämän virheellisen jaon. Niinpä yksityisten ihmisten etu ja pyrkimykset saavat heidät jokaisessa yhteiskunnassa, ilman minkäänlaista lain puuttumista asiaan, luonnostaan jakamaan ja suuntaamaan varantonsa erilaisten yhteiskunnassa tunnettujen käyttötapojen kesken mahdollisimman tarkasti siinä suhteessa, joka on kaikkein parasta koko yhteiskunnan saaman hyödyn kannalta.”⁵²

Suomen kansallisfilosofi J. V. Snellman lukeutuu maailman merkittävimpien yhteiskunta- ja valtioteoreetikoiden joukkoon. Teoksessa *Valtio-oppi* (1842) Snellman hahmotteli kokonaisvaltaista kuvausta kestävästä yhteiskuntaelämästä ja vakaan valtiollisen toiminnan perusteista. Hän loi suhdetta muun muassa Rousseauin ja Hegelin tulkintoihin, ja voitaneen sanoa, että hän myös monella tavalla ylitti nämä tunnetummat ajattelijat.

Hegelin tavoin Snellman erotti inhimillisen yhteiselämän perusmuodoiksi perheen, kansalaisyhteiskunnan ja valtion. Perhe on välttämätön yhteiskunnallinen muoto valtiossa ... ”siveellisyyden välitöntä läsnäoloa rakkautena”, kansalaisyhteiskunta (*l'état civil*) ”siveellisyyden läsnäoloa lainkuuliaisuutena” ja valtio (*l'état politique*) on ”siveellisyyden olemassaoloa kansallishenkenä”.

Jäsennykseen sisältyy sosiaalisen ja poliittisen ajattelun ajaton kysymys siitä, miten yksityisen ja julkisen elämänpiirin suhde tulee nähdä inhimillisessä yhteiselämissä. Se koskee olennaisesti yksityisen ja julkisen edun ja vastuun järjestystä ja rakenteita yhteiskunnan eri toimialueilla.

Snellmanin mukaan perheessä luodaan kansalaismoraalin ja -toiminnan perusta. Kansalaisyhteiskunta eroaa varsinaisesta valtiosta sikäli, että kyse on valtion jäsenten erityislaatuudesta siveellisestä toiminnasta ja tietoisuudesta: kun valtion-kansalainen huolehtii omasta edustaan toimimalla yleisen edun hyväksi, kansalaisyhteiskunnan jäsen edistää yleistä hyvää tekemällä työtä omaksi hyväkseen.

Valtio on Snellmanille järjellisen hengen luomus, oma päämääränsä. Valtion säilyminen vaatii sitä, että sen jäsenet ajattelevat järjellisesti ja toimivat siveellisesti. Valtiossa yksityisen tahdon on oltava yhtäpitävä yleisen tahdon kanssa, mikä vastaa ajatuksellisesti Rousseauin näkemystä yhteistahtoa ilmentävästä ja ylläpitävästä yhteiskuntasopimuksesta. Valtio tarkoitti Snellmanille kansallisvaltiota, jossa kansallishenki ilmaisee erityislaatuun ja kansakunta ohjaa itseään.

⁵² Smith, Adam 2015. Kansojen varallisuus. Tutkimus sen luonteesta ja syistä. Alkuteos 1776. Suomentanut Jaakko Kankaanpää. Helsinki: WSOY, s. 448–449.

Snellmanin mielestä moraali ei sisällä erityisiä käskyjä kansalaisyhteiskuntaa tai valtiota koskevista velvollisuuksista, vaan kaikki yhteiskunnalliset velvollisuudet ovat ”velvollisuuksia lähimmäistä kohtaan”. Valtion laitoksissa ilmaistu oikeudenmukaisuus sitä vastoin on muuttuvampaa kuin se, mikä ilmaistaan perheessä ja kansalaisyhteiskunnassa. Kansallishengen ilmentymänä valtio ilmentää yhteistahtoa ja siten ylläpitää sosiaalista yhteenkuuluvuutta.

Hegelin ja Rousseau tavoin Snellman katsoi, että yksilö on vapaimmillaan valtiossa, laeissa ilmastun yhteistahdon järjellisyys ymmärtävänä, lainkuuliaisena, yhteistä etua edistävänä valtionkansalaisena. Yhteistahtoon yhtynyt kansalainen on vapaampi kuin Robinson Crusoe autiolla saarella. Valtion tehtävänä on edellytysten luominen perheen ja kansalaisyhteiskunnan tarkoituksen toteutumiseksi yhteiselämän kokonaisuudessa, siis sosiaalisen kestävyys turvaaminen.

Lakien merkitys yhteiskunnan kestävyydelle tunnettiin jo antiikissa. Esimerkiksi Perikleen elämäkerrassa Plutarkhos toteaa, että tämän äidin setä Kleisthenes, joka toimi Ateenassa kansanpuolueen johtajana 500-luvun lopulla e.Kr. ja uudisti kansanvaltaisen valtiomuodon, ”oli laatinut lakeja ja järjestänyt valtionhallinnon niin, että se oivallisella tavalla pystyi ylläpitämään yksimielisyyttä ja turvallisuuden tunnetta kansalaisten keskuudessa”.⁵³ Kestävyys näkökulmasta kyse on valtion perustehtävästä.

1800-luvun lopun juutalaiskysymyksen ratkaisemista hahmotellut Theodor Herzl puhui valtioaatteesta. Hänen mukaansa ”yksikään ihminen ei ole kyllin vaikutusvaltainen tai rikas siirtääkseen kokonaisen kansan uudelle asuinalueelle” vaan ”siihen kykenee ainoastaan aate”, ”valtioaatteella on siihen tarvittava voima”.⁵⁴ Herzlin näky modernista juutalaisvaltiosta odotti puoli vuosisataa konkretisoitumistaan. Joka tapauksessa siinä havainnollistuu valtioatteen merkitys ja voima.

Kuten visio juutalaisvaltiosta loi intellektuaalisen perustan tapahtumille, joiden kautta toisen maailmansodan jälkeisissä mainingeissa Palestiinaan syntyi Israelin valtio kansainvälisen yhteisön myötävaikutuksella, jokaisella valtiolla on oma aatteellinen perustansa ja omat kansalliset lähtökohtansa. Valtio luo lainsäädännöllä, poliittisella vallankäytöllä ja hallintokoneistolla ikään kuin kokonaiskehityksen perhe-elämässä ja kansalaisyhteiskunnassa rakentuvalla sosiaaliselle kestävyydelle.

Sosiaalinen kestävyys on kaiken kunnollisen yhteiselämän ominaisuus. Antiikista nykypäivään yhteiskuntateoreetikot ovat kiinnittäneet huomiota sen merkityksellisyyteen. Nykypäivän teoreetikoista esimerkiksi Francis Fukuyama – Hegeliin viitaten – korostaa ihmisen tarvetta tulla otetuksi huomioon: ihminen mielipiteineen tarvitsee tunnustamista kokeakseen osallisuutta, ja poliittinen järjestelmä tulisi järjestää tämän mukaisesti.⁵⁵ Amitai Etzioni puolestaan pitää kommunitarismiksi

⁵³ Plutarkhos, 1977. Kuuluisien miesten elämäkertoja. 3. painos. Alkuteos n. 80–120. Suomenkielinen alkuteos 1955. Suomentanut Kalle Suuronen. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY, s. 531.

⁵⁴ Herzl, Theodor, 2010. Juutalaisvaltio. Alkuteos 1896. Turku: Savukeidas kustannus, s. 21.

⁵⁵ Fukuyama, Francis 2018. Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment, New York: Farrar, Straus and Giroux.

kutsutussa yhteiskuntateoriassaan keskeisenä paikallisyhteisöllisyyttä, yhteisvastuullisuutta ja osallisuutta paikallisyhteisön elämään puhuen yhteen hiileen puhaltavasta ”yhteisöllisestä hengestä”.⁵⁶

Yhteiskuntasopimus

”On keksittävä yhtymismuoto, joka kaikella yhteisellä voimalla puolustaa ja varjelee yhteisön jokaisen jäsenen henkilöä ja omaisuutta ja jossa kukin sellainen jäsen, liittyessään kaikkiin muihin, tottelee kuitenkin vain itseään ja pysyy yhtä vapaana kuin ennenkin. Tällainen on se perusvaikeus, jonka yhteiskuntasopimus ratkaisee. ... Jos siis yhteiskuntasopimuksesta erotetaan kaikki, mikä ei kuulu sen olemukseen, huomataan se sisältyvän seuraavaan lauselmaan: Kukin meistä asettaa yhteisesti henkilönsä ja kaiken voimansa ylistahdon ylimmän johdon alaiseksi; ja me otamme kaikin jokaisen jäsenen kokonaisuuden erottamattomaksi osaksi.”⁵⁷

Mikä saa ihmiset järjestäytymään, luomaan lainsäädännön ja muodostamaan valtion kaltaisen vallankäytön ja yhteiselämän muodon? Mistä yhteinen tahto on peräisin?

Yhteiskuntasopimusteorian mukaan valtiossa konkretisoituu yhteiskunnan jäsenten julkilausumaton suostumus järjestää yhteiselämä, määritellä sen pelisäännöt ja luoda vallankäytön ja oikeusjärjestyksen rakenteet. Valta annetaan epämääräiselle yhteistahdolle, joka ilmentää vallitsevia moraalikäsitteitä ja ymmärrystä ihmisten keskinäisistä oikeuksista ja velvollisuuksista sekä vallankäytön muodoista yhteisissä asioissa.

Järjestäytyneessä yhteiskunnassa julkiset instituutiot, lainsäädäntö ja poliittisen päätöksenteon käytännöt antavat konkreettisen muodon vallitseville uskomuksille yhteisestä hyvästä. Kansallisvaltiot ilmentävät kansakunnan henkistä olemistapaa: kansakunnan henki saa muodon yhteiselämän rakenteissa. Yhteiskuntasopimusteoria tarjoaa tälle kuvitteellisen selityksen, jossa ihmisten ajatellaan siirtyvän järjestäytymättömästä luonnontilasta järkipäisesti järjestäytyneeksi yhteiskunnaksi.

Mikä luo yhteistahdon? Kantin *Käytännöllisen järjen kritiikissä* esittämä sääntö ”toimi niin että tahtosi maksiimi voi aina samalla päteä yleisen lainsäädännön periaatteena”⁵⁸ voidaan nähdä yhteistahdon mahdollisena rakennuspohjana, ihmisille yhteisenä moraaliperiaatteena. Yhtä lailla voidaan puhua ihmisen sydämeen kirjoitetusta laista yhteistahtoa tuottavana moraalisen mittapuuna. Pyrkimys edistää yhteistä hyvää, yleistä hyvinvointia ja yhteisöllistä menestystä on yhteistahdon ilmenneisyys.

⁵⁶ Etzioni, Amitai 1991. *The Spirit of Community: Rights, Responsibilities and the Communitarian Agenda*. New York: Crown Publishers, Inc.

⁵⁷ Rousseau, Jean-Jacques 1988. *Yhteiskuntasopimuksesta eli valtio-oikeuden johtavat periaatteet*. Alkuteos 1762. Suomentanut J. V. Lehtonen. Toinen painos, julkaistu vuonna 1918 ilmestyneen ensimmäisen painoksen kaltaisena. Hämeenlinna: Karisto Oy, s. 52–53.

⁵⁸ Kant 2016, op. cit, s. 78.

Sikäli kuin yhteiskuntajärjestyksessä on kyse yhteistahdosta, kyse on moraalista, ja sikäli kuin kyse on moraalista, se viittaa kasvatukseen, jolla hyvää ja pahaa, oikeaa ja väärää, suotavaa ja paheksuttavaa koskevia uskomuksia vaalitaan, tuotetaan ja ylläpidetään. Yhteistahdon lisäksi jokaisella yhteiskunnan jäsenellä on oma yksilöllinen tahtonsa henkilökohtaisine uskomuksineen ja maailmankuvineen.

Tässä yhteydessä ei ole tarpeen vertailla hallitusmuotoja. Riittää kun todetaan, että sosiaalisen kestävyuden kannalta järjestelmät ovat erilaisia. Länsimaissa olemme tottuneet pitämään kansanvaltaista hallitusmuotoa muita parempana, joskin viime aikoina on alettu puhua myös demokratian kriisistä. Jo Montesquieu toi esiin mahdollisuuden lain suojassa oikeudenmukaisuuden nimissä harjoitetusta tyranniasta. Tällainen ei voi lähtökohtaisesti perustua yhteistahtoon, mutta voi syntyä demokraattisen enemmistöperiaatteen myötä.

Yksilön vapauden maksimointi on länsimaiden sosiaalisen ja poliittisen järjestäytymisen historian suuri linja. Poliittisessa filosofiassa vapauden luonteesta ja edellytyksistä on esitetty lukuisia erilaisia tulkintoja, jotka ilmentävät eriäviä näkemyksiä yhteiskuntajärjestyksen perusteista. Yleisluonteinen ajatus joka tapauksessa lähtee siitä, että yksilön vapauden rajoittaminen on tarkoituksenmukaista ja oikeutettua.

Yksilön vapautta rajoittava järjestäytynyt yhteiskunta on sosiaalisesti kestävämpi kuin järjestäytymätön. Valtiomuotoja on kuitenkin erilaisia ja ne tarjoavat olennaisesti erilaisia ratkaisuja valtion ja kansalaisten suhteiden järjestämiseen. Kyse ei ole vain poliittisen vallankäytön ulkoisista muodoista vaan yhteiselämän henkisistä syvärakenteista, ihmisille yhteisistä arvoista ja uskomuksista, yhteishengestä ja yhteisestä tahtomisesta.

Kysymys kansalaisen ja valtion suhteesta aktualisoituu paitsi valtio-opillisessa ja oikeustieteellisessä myös pedagogisessa yhteiskunnallisen järjestyksen tarkastelussa. Esimerkiksi Fr. W. Foerster katsoi, ettei ihmisen sisäistä vapautta tule uhrata poliittisille tarkoituspurille, sillä ”jos valtio asetetaan yläpuolelle sielunelämää, kuolee sekä sielu että valtio”.⁵⁹ Vastaavasti Paul Natorp puhui kansalaisten oikeudentajua ja -tahtoa rakentavasta ”kasvatusvaltiosta”, jossa talous ja politiikka on alistettu palvelemaan kansalaisten henkistä vapautta.⁶⁰ Totalitaarinen valtio on tuhoisa kasvattaja.

Natorp kuvasi talouden, politiikan ja kasvatuksen yhteiskuntaelämän kolmeksi toisiinsa kietoutuvaksi perusvoimaksi, joista kasvatusta luo edellytykset tarkoituksenmukaiselle taloudelliselle ja poliittiselle järjestäytymiselle. Yhteiskuntajärjestys on perustavalla tavalla moraalinen ja siten myös kasvatuksellinen kysymys, ja on perusteltua ajatella, että kasvatuksella luodaan sosiaalisesti kestävä talous- ja oikeusjärjestelmän henkinen perusta. Siinä talous ja politiikka toteuttavat osaltaan kansalaisten henkistä itsenäisyyttä ja itsemääräämistä rakentavia kasvatuksellisia tarkoituksia.

⁵⁹ Foerster, op. cit., s. 87

⁶⁰ Natorp, Paul 1920. Sozial-Idealismus. Neue Richtlinien sozialer Erziehung. Berlin: Verlag von Julius Springer, s. 112, 139–141.

Kyse on pohjimmiltaan ihmiskasvoisen yhteiskunnan ideasta, yhteiskuntajärjestyksestä, jossa sivistys, ihmisen henkinen täydellistyminen, käsitetään olemassaolon tarkoituksiksi, jokaisen ihmisen korkeimmaksi päämääräksi. Yhteiskunnassa, jossa sivistys on ”tunnustettu tosiasiallisesti, ei vain teoreettisesti” ihmisenä olemisen korkeimmaksi tarkoituksiksi, ovat talous, oikeusjärjestelmä, työelämä ja julkinen toiminta alistetut tälle korkeimmalle hyvälle.⁶¹

Kuvitteellinen yhteiskuntasopimus rakentuu aidosti vain sellaisesta kansalaisten yhteistahdosta, joka kannustaa heitä toteuttamaan yhteiskunnallisessa elämässä yhteisenä hyvänä pitämiään asioita. Ihmiset hyväksyvät sopimuksen mukaisen yhteiskuntajärjestyksen vain, jos katsovat, että se edistää yhteistä hyvää ja samalla heidän omaa etuaan. Sen tulee olla perusteltu kokonaisuhyvän ja yksilöllisen hyvän osalta. Yksilö voi kiinnittyä yhteistahtoon vain vapaaehtoisesti, koska lähtökohtaisesti tahtoa ei voi pakottaa.

Oikeusvaltiossa asiat hoidetaan ja hallinto järjestetään lakiperusteisesti, kansalaisia ei kohdella mielivaltaisesti, poliittiselle ja oikeudelliselle vallankäytölle on olemassa yhteisesti määritellyt pelisäännöt. Länsimaiden valtiollisen järjestäytymisen rakenteissa on noudatettu laajalti vallan kolmijako-opiksi kutsuttua Montesquieun luomaa mallia, jossa lainsäädäntö-, toimeenpano- ja tuomiovalta on erotettu itsenäisiksi ja toisiaan rajoittaviksi vallankäytön alueiksi.

Vaikka yhteiskuntasopimus ilmaisee ennen muuta valtiomuotoa ja julkisen hallinnon oikeussääntöjä koskevan yhteistahdon, kasvatusta on se henkinen voima, joka luo yhteistahdon sisällön. Yhteistahto muodostuu vallitsevista moraalikäsitteistä. Oikeusjärjestelmä on sosiaalisen kestävyuden elintärkeä osatekijä, joka kuitenkin ei voi korvata moraalista ja kasvatusta vaan ainoastaan jatkaa siitä, mihin kasvatuksella on luotu rakennuspohja.

Ihminen näyttäisi omaksuvan suhteellisen kriittittävästi vallitsevat valtiollisen järjestäytymisen, poliittisen vallankäytön ja oikeusjärjestyksen muodot ja periaatteet pitäen niitä itsestään selvyyksinä. Avoimessa yhteiskunnassa käytäntöjä voidaan myös kyseenalaistaa, niistä voidaan käydä kriittistä keskustelua ja niitä voidaan muuttaa. Kasvatusta luo edellytyksiä tämänkaltaiselle itsetietoisuudelle ja kriittiselle kansalaisuudelle. Kyse on samalla ihmisten itsetietoisesta suhteesta vallitsevaan moraalista ja uskomusjärjestelmään.

On perusteltua ajatella, että hallinnon kestävyys edellyttää paitsi yksittäisiltä laeilta myös koko oikeusjärjestykseltä yhdensuuntaisuutta sukupolvien saatossa pitkällä aikavälillä muutoutuneiden tapojen ja moraalikäsitteiden kanssa. Siksi esimerkiksi keskitysleirien kaltaiset yleisen moraalitajun vastaiset, ihmisarvoa vähäksyvät ja yhteiskunnan eheyttä ja sosiaalista yhteenkuuluvuutta repivät järjestelmät voivat olla vain hetkellisiä, lyhytkestoisia ja katoavia rakennelmia.

Ajatusta kansalaisten yhteistahtoa ilmentävästä valtiomuodon ja yhteiskuntajärjestyksen henkisestä perustasta voidaan soveltaa myös muun inhimillisen yhteiselämän muotojen kuin valtiollisen tarkasteluun. Voidaan kysyä, mitkä ylipäättään

⁶¹ Natorp, Paul 1899. Sozialpädagogik. Theorie der Willenserziehung auf der Grundlage der Gemeinschaft. Stuttgart: Fr. Frommanns Verlag, s. 215.

ovat sosiaalisesti kestäväen järjestäytymisen edellytykset ja ehdot. On ilmeistä, että ihminen sitoutuu vain siihen, mikä on sopusoinnussa hänen yksilöllisen tahtonsa kanssa ja vastaa hänen oikeustajuaan.

Oikeusvaltioperiaate perustuu ajatukseen kansakunnan lainsäädännössä ilmenevästä yhteistahdosta, jota kansalaiset ovat sitoutuneet noudattamaan ja jonka mukaisesti valtion hallinnon ja tuomioistuinlaitoksen edellytetään toimivan. Periaate koskee kaikkea julkista vallankäyttöä.

Vapaus ja hyvinvointi sosiaalisen kestävyden osatekijöinä

”Sata opiskelijaa ennättää sairastua syfilikseen ennen kuin pääsee siihen tekstinkohtaan, missä Aristoteles opettaa kohtuullisuutta.”⁶²

”Ei ole hyvä olla liian vapaa. Ei ole hyvä että saa kaiken mitä tarvitsee.”⁶³

Valistuksesta lähtien yksilön vapauden maksimointi on ollut länsimaisen yhteiskunta-ajattelun johtoajatus. Sen ohessa, toisena suurena linjana, on rakennettu hyvinvointia turvaavia rakenteita.

YK:n ihmisoikeuksien julkistuksessa ja Kansalais- ja poliittisten oikeuksien yleisso-
pimuksessa on määritelty universaaleiksi ihmisoikeuksiksi mielletyt kansalais- ja poliittiset oikeudet. Ne velvoittavat jäsenvaltioita turvaamaan kansalaisten integriteetin, henkisen vapauden ja osallistumisen yhteiskunnalliseen toimintaan ja julkiseen päätöksentekoon. Mitä nämä kansalaisten itsemääräämistä ja osallistumista turvaavat oikeudet merkitsevät yhteiskunnan sosiaaliselle kestävyydelle?

Ihmis- ja perusoikeudet turvaavat ihmisarvoista elämää. Ne suojelevat kansalaisia viranomaisten mielivallalta ja velvoittavat huolehtimaan yhteiskunnan heikoimpien jäsenten tarpeista. Niihin sisältyy lupaus julkisen vallankäytön periaatteista ja viranomaisten toimintatavoista. Yleisten ihmisoikeuksien lisäksi erityisoikeuksien piiriin kuuluvat – lapset, vammaiset, pakolaiset – voivat luottaa siihen, että he saavat lainsäädännössä luvattua kohtelua. Lupauksen olemassaolo vahvistaa luottamusta.

Ajatus yksilön oikeudesta toteuttaa vapaasti itseään kansalaisena, ilmaista omia näkemyksiä, määrätä omasta elämästä ja osallistua yhteiskunnalliseen toimintaan ja päätöksentekoon ovat kansalais- ja poliittisten oikeuksien ydinteemoja. Kansalais- ja poliittisia (= KP) oikeuksia kutsutaan väljästi vapausoikeuksiksi erotuksena taloudellisista, sosiaalisista ja sivistyksellisistä (= TSS) oikeuksista, joita kutsutaan yleisluonteisesti hyvinvointioikeuksiksi. Vapaus ja hyvinvointi ilmentävät yhteiskunnallisen kestävyden eri puolia.

⁶² Montaigne, Michel de 2003. Esseitä. Osa I. Alkuteos 1580. Suomentanut Raija Salminen. Porvoo: WSOY, s. 224–225.

⁶³ Pascal, Blaise 1996. Mietteitä. Alkuteos 1670 (täydennetty laitos 1678). Suomentanut Martti Anhava. Porvoo: WSOY, s. 51.

Keskeisiä vapausoikeuksia ovat ajatuksen-, omantunnon-, uskonnon-, kokoontumisen-, yhdistymisen-, liikkumisen-, mielipiteen- ja sananvapaus. Niihin kuuluu olennaisesti myös demokratiaa turvaava oikeus osallistua julkiseen toimintaan ja poliittiseen päätöksentekoon sekä oikeus omaisuuteen ja elinkeinon harjoittamiseen. Vastaavasti keskeisiä hyvinvointioikeuksia ovat oikeus koulutukseen, sosiaaliturvaan ja riittävään elintasoon. Kumpikin oikeuksien ryhmä on ilmeisen merkityksellinen sosiaalisesti kestävä yhteiskunnan rakennetekijä.

Vaikka vapaus- ja hyvinvointioikeudet voidaan ilmaista kahtena oikeuksien lajina tai korina, ne muodostavat yhdessä yhteiskunnan perustusoikeudellisen järjestyksen perustan. Poliittisia järjestelmiä koskevat ideologiset ja käytännölliset rintamalinjat koskevat suurelta osin vapaus- ja hyvinvointioikeuksien painosuhteita. Perinteisesti on ajateltu, että vapausoikeuksilla on enemmän painoarvoa länsimaisessa valtiomuodossa ja hyvinvointioikeuksilla sosialistisessa. On vaikea sanoa, kumpi oikeuksien laji on kansalaisille mieluisampi ja sosiaaliselle kestäväyydelle merkittävämpi.

Ihmisoikeuksina kansalaisten perustuslailliset oikeudet ovat yhteiskuntajärjestyksen ihanteita. Kansalais- ja poliittiset oikeudet asettavat ihanteeksi yhteiskunnan, jossa kunnioitetaan yksilön laajaa itsemääräämistä, yksityisyyttä ja kahlitsematonta yhteiskunnallista osallistumista eri muodoissaan, kun taas taloudellisissa, sosiaalisissa ja sivistyksellisissä oikeuksissa ihannoidaan yhteiskuntaa, joka vastaa sosiaalisen avun tarpeeseen, huolehtii heikoista ja turvaa laajan aineellisen ja henkisen hyvinvoinnin edellytykset yhtäläisesti kaikille yhteiskunnan jäsenille.

Sekä vapaus- että hyvinvointioikeudet velvoittavat julkista valtaa. Siinä missä vapausoikeuksissa on kyse ennen muuta julkisen vallan velvollisuudesta olla tarpeettomasti puuttumatta kansalaisten omaehtoiseen toimintaan ja lainsäädännöllä suojata kansalaisten itsemääräämistä, hyvinvointioikeudet velvoittavat julkista valtaa edistämään kansalaisten taloudellista, sosiaalista ja sivistyksellistä osallisuutta. Vaikka vapaus ja hyvinvointi – kansalaisten itsemäärääminen ja sosiaalinen turvallisuus – ovat korvaamattoman tärkeitä sosiaalisen kestävyuden rakenneosia, niiden yhteensovittaminen ei ole vaivatonta.

Vaikka ihmis- ja perusoikeudet ovatkin lähinnä poliittisia periaatteita ja ihanteita, niillä on yhteys myös kasvatukseen. Sen lisäksi, että lapsilla on omat erityisoikeutensa, jotka ottavat huomioon lapsuusiän luonteen ja erityistarpeet – erityisesti lapsen tarpeen saada suojelua, hoivaa, kasvatusta, ohjausta ja valvontaa – ihmisoikeuskasvatus kuuluu olennaisesti ihmis- ja perusoikeusfilosofiaan. Kyse on kansalaisten ihmisoikeustietoisuuden lisäämisestä ja ihmisarvoa kunnioittavan elämäntapojen vahvistamisesta.

Suomen perustuslaki turvaa kansanvaltaisen vallankäytön ja oikeusvaltioperiaatteen sekä laajat niin kansalais- ja poliittiset kuin taloudelliset, sosiaaliset ja sivistykselliset oikeudet. Poliittisten arvojen ja periaatteiden osalta järjestelmä tarjoaa varsin hyvät edellytykset sosiaalisen kestävyuden toteutumiseksi. Kestävyuden toteutuksessa on kuitenkin olennaisia kehittämistarpeita, jotka haastavat niin kasvatusta kuin hallintoa ja poliittista päätöksentekoa.

Plutarkhos asetti viisaasti oikeuden ja siveellisesti arvokkaan etusijalle, turvallisuuden ja hyvinvoinnin edelle. Oikeus ja siveellisesti arvokas ovat itseisarvoisia, kun taas turvallisuus ja hyvinvointi välinearvoisia tähtäimiä. Asetettaessa kasvatuksen tavoitteeksi yksilön kykenevyys itsenäiseen moraaliseen harkintaan ja järjenkäyttöön, kuten Kant, ihminen nähdään päämääränä sinänsä, ei välineenä jollekin itsensä ulkopuoliselle intressille.

Valtio turvallisuuden ylläpitäjänä

”Silloin perustetaan yhteiskunta, kun suuri joukko ihmisiä sopii ja sitoutuu, jokainen jokaisen kanssa, siihen, että jos enemmistö antaa jollekin ihmiselle tai kokoukselle oikeuden esittää heidän kaikkien persoonaa (toisin sanoen olla heidän edustajansa), niin jokainen, äänestipä sen puolesta tai sitä vastaan, auktorisoi tuon ihmisen tai kokouksen kaikki teot ja arvostelmat samalla tavalla kuin jos ne olisivat hänen omiaan, jotta he voisivat elää rauhassa keskenään ja olla turvassa toisia vastaan.”⁶⁴

Kansainvälisen oikeuden mukaan valtiolla on oikeus hallita ja puolustaa omaa maa-alueitaan. Historiallisesti valtion keskeisenä tehtävänä on aina ollut omasta sisäisestä ja ulkoisesta turvallisuudesta huolehtiminen. Pelkistetyimmillään kyse on ulkoisesta puolustuskyvystä vastaavien puolustusvoimien ja sisäisestä turvallisuudesta vastaavien poliisivoimien ylläpitämisestä.

Yleistä turvallisuutta vaarantavia tekijöitä vastaan tarvitaan lainsäädännöllisiä suojavalleja, kuten turvallisuudesta huolehtivien viranomaisten lakisääteistä oikeutta voimankäyttöön kansalaisten suojelemiseksi väkivallalta. Avoimessa yhteiskunnassa erityisenä haasteena ovat turvallisuuden nimissä kansalaisten yksityisyyttä koskeva tiedustelu ja valvonta. Turvallisuuden tunne on joka tapauksessa olennainen sosiaalisen kestävyuden osatekijä.

Kansalaisten luottamus oikeuslaitoksen kykyyn jakaa oikeutta on tärkeä osa turvallisuudentunnetta. Oikeusvaltiossa rikokset tutkitaan ennen kuin hutkitaan ja mahdolliset tuomiot langetetaan laillisessa järjestyksessä. Kansalaiset eivät ota lakia omiin käsiinsä, vaan tie tuomioihin kulkee oikeushuoneen kautta.

Globaalissa ajassa on monia kansainvälisiä turvallisuusuhkia: kansainvälinen talousrikollisuus, huumausainebisnes, ihmiskauppa, terrorismi. Uhkien torjumiseksi harjoitetaan laajaa kansainvälistä viranomaisyhteistyötä.

Moderni teknologia mahdollistaa monipuoliset valvontamuodot, laajan tiedonkeruun ja tehokkaat keinot hyödyntää hankittua informaatiota. Kansalaisten yksityisyyteen kohdistuva urkinta ja ilmiannot ovat tuhoisia sosiaaliselle kestävyydelle kuten Natsi-Saksan, entisten itäblokin maiden ja muiden vastaavien totalitaaristen hallintojen kokemus osoittaa. Järjestelmän tulee suojata kansalaisia, ei uhata.

⁶⁴ Hobbes, Thomas 1999. Leviathan eli kirkollisen ja valtiollisen yhteiskunnan aines, muoto ja valta. Alkuteos 1651. Suomentanut Tuomo Aho. Tampere: Vastapaino, s. 162.

Valtion turvallisuustehtävä voidaan ymmärtää myös huomattavasti laajemmin kuin vain fyysisen turvallisuuden takaamisena varsinkin sisäisen turvallisuuden osalta. Sen lisäksi, mitä tehtävää poliisi yhteiskunnassa toteuttaa, sisäisen turvallisuuden voi ajatella käsittävän niin rikosoikeusjärjestelmän kuin sosiaalista turvallisuutta koskevan sosiaalipoliittisen välineistön.

Sosiaalinen kestävyys koskee olennaisesti valtion sisäistä turvallisuutta, vähemmän ulkoista. Kansalaisen näkökulmasta sosiaalinen turvallisuus tarkoittaa mahdollisuutta saada tarpeenmukaista sosiaalista tukea erilaisissa elämäntilanteissa. Se edellyttää asianmukaista sosiaalilainsäädäntöä sekä toimivaa sosiaalietuuksien ja -palvelujen järjestelmää kansalaisten toimeentulon ja henkisen hyvinvoinnin edellytysten turvaamiseksi.

Nykypäivän yhteiskunnassa on erilaisia sosiaalista turvallisuutta horjuttavia tekijöitä, joiden tunnistaminen on tarkoituksenmukaisen sosiaalista turvallisuutta edistävän politiikan lähtökohta. Näitä ovat esimerkiksi työttömyyttä synnyttävät seikat, kuten työmarkkinoiden rakenteellisten muutosten nopeus, työelämän vaatimusten kasvu työn muuttuessa enenevästi kognitiiviseen suoritukseen perustuvaksi tietotyöksi ja ihmistyövoimaa korvaavan automatisoitumisen. Tältä osin haasteet ovat työpoliittisia.

Kansalaisten keskinäisiin suhteisiin liittyvä turvallisuus puolestaan koskee ensisijaisesti moraalialueita ja kasvatusta. Esimerkiksi koulu- ja työpaikkakiusaaminen ovat moraalispedagogisia ongelmia, seurausta kasvatuksen jonkinasteisesta epäonnistumisesta. Se, miten ihmiset kohtelevat toisiaan, on suoraan yhteydessä yhtäältä heidän käsityksiinsä siitä, mikä on suotavaa ja paheksuttavaa, ja toisaalta heidän kykyynsä kontrolloida impulssejaan ja käyttäytymistään.

Yhteiskunta suojelee jäseniään säätämällä lakeja ja valvomalla niiden noudattamista. Kasvatuksella se ylläpitää lainkuuliaisuutta ja luo edellytyksiä itsenäiseen moraaliseen harkintaan ja rationaaliseen toimintaan kykenevien kansalaisten osallistumiselle. Hyve-eettisessä kehityksessä voidaan puhua moraalista mielenlaatua osoittavista ja hyveissä harjaantuneista kansalaisista.

Kasvatuksellisenä kysymyksenä turvallisuudessa ei ole kyse vain rikkeettömästä lainkuuliaisuudesta vaan syvemmästä velvollisuudentunnosta ja hyveissä harjaantumisesta, mihin seuraava poiminta kungfutselaisuuden perusteoksesta *Keskustelut* osuvasti viittaa:

”Mestari sanoi: ‘Ohjaa heitä hallinnollisin määräyksin ja pidä heidät ruodussa rangaistusten avulla, niin rahvas välttää vaikeuksia mutta ei tunne häpeää. Ohjaa heitä hyveen avulla ja pidä heidät ruodussa perinnäistapojen avulla, niin rahvas tuntee häpeää ja korjaa virheensä.’”⁶⁵

⁶⁵ Keskustelut 2014. Mestari Kongin keskustelut. Kungfutselaisuuden ydinolemus. Suomentanut Jyrki Kallio. Helsinki: Gaudeamus, s. 91.

Vastaavasti esimerkiksi Aristoteles piti asianmukaista häpeäntuntoa keskeisenä moraalisen mielenlaadun ilmauksena ja tähdellisenä luonteenkasvatuksen tavoitteena. Kasvatuksessa on epäonnistuttu, jos ihminen ei tunne käyttäytymisestään häpeää, kun siihen olisi aihetta.

Valtion mahdollisuudet vaikuttaa siihen, miten ihmiset käyttäytyvät keskinäisissä suhteissaan ja kohtelevat toisiaan, ovat rajalliset. Tapakulttuurin konventiot muotoutuvat ja välittyvät sukupolvelta toiselle lähimmissä ihmissuhteissa. Julkinen kasvatus voi kuitenkin osaltaan vaikuttaa tapoihin ja uskomuksiin, ja valtio voi lainsäädännöllä määritellä suotavan ja paheksuttavan rajoja kuten säätämällä esimerkiksi kiusaamisen, kunnianloukkauksen, seksuaalisen häirinnän, vihapuheen, raiskauksen muun vastaavan toista vahingoittavan käyttäytymisen rikokseksi.

Jotakin on pahasti vialla yhteiskunnassa, jossa lapset menevät metallinpaljastimien läpi kouluun ja vartijat valvovat koululaisten turvallisuutta. Tällainen yhteiskunta on myös ilmeisen huono kasvattaja. Fyysisen turvallisuuden uhkien ohella esimerkkejä löytyy runsaasti myös sosiaalisen turvallisuuden rikkoutumisesta, mikä ilmenee sosiaalisena syrjäytymisenä, marginaaleihin ajautumisena ja erkaantumisenä yhteiskunnan huolenpitojärjestelmistä.

Kehittyneissä yhteiskunnissa on erilaisia fyysistä ja sosiaalista turvallisuutta edistäviä rakenteita: työsuojelu, liikennesääntöjärjestelmä, potilas- ja asiakasturvallisuuden säännöstö. Sosiaalisen kestävyyskannalta merkityksellisessä sosiaaliturvajärjestelmässä kansalaiset on vakuutettu niin normaaliin elämäntilanteeseen kuuluvien elämänmuutosten kuin yllättävien elämänmuutosten varalle ja saavat tarpeellisia palveluja oikea-aikaisesti.

Normaalin elämäntilanteen piiriin kuuluvia sosiaaliturvan muotoja ovat esimerkiksi eläketurva ja lapsen syntymään liittyvät taloudellisen tuen muodot. Yllättäviä riskejä koskevia turvan muotoja ovat sairaus-, työttömyys- ja tapaturmavakuutus. Hyvinvointivaltiossa valtio tyypillisesti ylläpitää sosiaalista turvallisuutta vakuuttamalla kansalaiset. Valtioiden kesken on suuria eroja julkisen sosiaalivakuutuksen laajuudessa.

Perinteisten turvallisuushkien lisäksi tämän päivän laajasti teknologisoituneessa yhteiskunnassa on uudenlaisia, erityisesti digitaalisen teknologian käyttöön liittyviä turvallisuushkia. Kyberturvallisuus on erityinen uudenaikainen eriytyistä lainsäädäntöä ja valtiollista turvallisuuskoneistoa vaativa turvallisuustoiminnan ala digitalisoituneessa elämänmuodossamme.

Valtio oikeudenmukaisuuden toteuttajana

”Julkinen oikeudenmukaisuuskäsitys sääntelee järjestäytyneitä yhteiskuntia. Siitä on pääteltävissä, että se jäsenillä on voimakas ja tavallisesti tehokas halu toimia oikeudenmukaisuuden periaatteiden edellyttämällä tavalla. Koska järjestäytyneet yhteiskunnat kestävät ajasta toiseen, sen oikeudenmukaisuuskäsitys oletetaan vakaaksi: toisin sanoen silloin, kun instituutiot ovat oikeudenmukaisia ... näihin järjestelyihin osallistuvissa ihmisissä

kehittyy vastaavaa oikeudenmukaisuuden tajua ja halua tehdä osuutensa niiden ylläpitämiseksi. Oikeudenmukaisuuskäsitys on sitä vakaampi, mitä voimakkaampi on oikeudenmukaisuuden taju, jonka se on omiaan synnyttämään, ja mitä uskottavammin se tukahduttaa häiriötaipumuksia ja kiusauksia epäoikeudenmukaiseen toimintaan.”⁶⁶

Lainaus Rawlsin teoksesta *Oikeudenmukaisuusteoria* sisältää ajatuksen, jonka mukaan oikeudenmukainen yhteiskunta luo kansalaisissa oikeudenmukaisuuden tajuja. Julkisella oikeudenmukaisuuskäsityksellä ja kansalaisten henkilökohtaisella oikeudenmukaisuuden tajulla on yhteys. Yhteisö kasvattaa, tässä tapauksessa oikeudenmukainen yhteiskunta kasvattaa oikeudentajuisia kansalaisia, jotka puolestaan ylläpitävät yhteisen oikeudenmukaisuuskäsityksen mukaisia toimintaraken- teita ja -käytäntöjä.

Kansalaisten oikeuksien ja velvollisuuksien ohella kysymykset yhteiselämään si- sältyvien etujen ja rasiusten jakamisesta kuuluvat valtio-opin ja politiikan teorian suuriin aiheisiin; kysymys oikeudenmukaisuudesta on yhteiskunta- ja valtiofiloso- fian ydinkysymyksiä. Tässä ei ole tarpeen esitellä erilaisia oikeudenmukaisuusteo- rioita. Yhteistä niille on sen pohtiminen, miten yhteiskunnan tulee järjestäytyä, jotta se toteuttaisi oikeudenmukaisuutta tai jotta oikeudenmukaisuus siinä toteu- tuisi.

Osa teoreetikoista näkee oikeudenmukaisuuden ennen muuta poliittisen järjestäy- tymisen ja hallinnon kannalta. Monet kuitenkin korostavat yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden moraalista perustaa ja kasvatuksen keskeistä merkitystä. Seuraavat lainaukset antiikin ajattelijoiden teoksista osoittavat, miten jo ennen ajanlaskun alkua oikeudenmukaisuuden toteutumisen valtiossa nähtiin koskevan kansalaisten moraalialia ja kasvatusta:

- *”Ja kun valtio on kerran päässyt oikealla tavalla alkuun, se kasvaa ympyrän tavoin. Kun kasvatusta ja opetus pysyvät kunnollisina, ne saavat aikaan hyviä luonteita. Kunnan luon- teista taas tulee tällaisen kasvatuksen ansiosta vielä edeltäjiäänkin parempia ... Lyhy- esti sanoen: valtiomme valvojien on tiukasti vartioitava, ettei kasvatusta pääse heidän huomaamattaan turmeltumaan.”⁶⁷*
- *”Oikeudenmukaisuuttahan voi olla yhtä hyvin yksityisessä ihmisessä kuin kokonaisessa valtiossakin.”⁶⁸*
- *”Valtiollinen hyvä on oikeudenmukaisuus, ja se on yhteinen etu.”⁶⁹*
- *”Sen, joka aikoo tehdä asianmukaisen tutkimuksen parhaasta valtiomuodosta, tulee ensin määrittää, mikä on suositeltavin elämäntapa.”⁷⁰*

⁶⁶ Rawls, John 1988. Oikeudenmukaisuusteoria. Alkuteos 1971. Suomentanut Terho Pursiainen. Porvoo-Helsinki-Juva: WSOY, s. 257–258.

⁶⁷ Platon 1981 Valtio. Teokset osa 4. Alkuteos n. 390–375 eaa. Suomentanut Marja Itkonen-Kaila. Helsinki: Otava, 424a–b.

⁶⁸ Ibid., 368e.

⁶⁹ Aristoteles, op. cit., 282b.

⁷⁰ Ibid., 1323a.

- ”Pidänpä ytimiään myöten oikeana kansalaisena ja miehenä juuri sellaista, joka omistautuu yhteisönsä pyrkimyksille ja tekemällä työtä valtion menestykseksi unohtaa oman povensa ahdistukset.”⁷¹

Yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden edellytykset syntyvät yhteiskunnan jäsenten henkilökohtaisten arvojen, luonteenhyveiden, oikeudenmukaisuuden tajun, moraaliperiaatteiden ja toimintakäytäntöjen kudelmana. Sosiaalisen ja poliittisen ajattelun historiassa näkökulma on toistunut useiden yhteiskunta- ja valtiofilosofien pohdinnoissa.

Esimerkiksi käyköön kungfutselainen yhteiskunta-ajattelu, jossa yhteisöllisen omantunnon viisi kulmakiveä – hyvettä – ovat hyväntahtoisuus, oikeamielisyys, viisaus, säädyllisyys ja rehellisyys. Nämä hyveet ovat kiinalaisen etiikan ja sosiaalisen järjestäytymisen pääsisältö ja koskevat sekä keskinäistä kohteliaisuutta että hallinnollista järjestystä. Kungfutselaisessa yhteiskuntaopissa korostuvat niin kansalaisten kuin virkamiesten moraaliset ominaisuudet, erityisesti oikeamielisyys ja sosiaalinen vastuuntunto.

Kansalaismoraalia ja kasvatuksen merkitystä oikeudenmukaisen yhteiskuntajärjestyksen osatekijänä korostaneista uuden ajan teoreetikoista ja klassikkoteoksista mainittakoon erityisesti Montesquieun *Persialaisia kirjeitä* (1721), Jean-Jacques Rousseauun teokset *Yhteiskuntasopimus* (1762) ja *Émile eli kasvatuksesta* (1762), Hegelin *Oikeusfilosofian pääpiirteet* (1821) ja uuskantilaisen Paul Natorpin *Sosiaalipedagogiikka* (1899).

Kysymys oikeudenmukaisuuden toteutumisen edellytyksistä ja ehdoista koskee olennaisilta osin paitsi yhteisöllisen vuorovaikutuksen tapoja myös yhteiskunnan lainsäädäntöä. Kantin kategorinen imperatiivi, jonka mukaan eettisesti kestävä toiminnan tulee ilmentää ajatusta, että se voi tulla kaikkia ihmisiä kaikkina aikoina velvoittavaksi yleispäteväksi laiksi, tarjoaa kiintopisteen oikeudenmukaiselle lainsäädännölle.

Sosiaalista kestävyyttä koskevassa keskustelussa oikeudenmukaisuutta on pidetty kestävyuden yhtenä tuntomerkkinä. Lainsäädäntö ilmentää osaltaan yhteiskunnassa vallitsevia käsityksiä oikeasta ja väärästä, suotavasta ja paheksuttavasta, vaikka pluralistisessa yhteiskunnassa niin sanottu kansalaisten oikeustaju onkin epäyhtenäinen.

Modernissa yhteiskunnassa kansalaisilla on julkista valtaa velvoittavia lakisääteisiä perusoikeuksia, jotka koskevat erityisesti kansalaisvapauksia ja hyvinvointia. Oikeudenmukaisuuden on katsottu tarkoittavan erityisesti etujen ja rasiusten jakautumista yhteiskunnan jäsenten kesken. Sosiaalisen kestävyuden kannalta on olennaista, että kansalaiset pitävät niin etujen ja rasiusten jakoperiaatteita kuin niihin liittyviä velvollisuuksiaankin reiluina.

Sosiaalisen ja poliittisen ajattelun historiassa yhteiskunnan järjestäytymisen periaatteita on kuvattu kirjoittamattomana yhteiskuntasopimuksena, joka ilmentää

⁷¹ Plutarkhos, s. 383.

kansalaisten yhteistä näkemystä oikeudenmukaisen yhteiskunnan ominaispiirteistä. Yksi tunnetuimpia tähän traditioon lukeutuvia oikeudenmukaisuuden moderneja konsepteja on amerikkalaisen John Rawlsin hahmotelma, joka yhdistää vapauden ja tasa-arvon periaatteet.

Pohjoismaisessa yhteiskuntamallissa on samankaltaisuutta Rawlsin oikeudenmukaisuustulkinnan kanssa. Pohjoismainen malli nojaa ideologisesti ajatukseen vapauden ja sosiaalisen turvallisuuden samanaikaisuudesta, ja Pohjoismaat ovat onnistuneet yhdistämään vapauden ja sosiaalisen turvallisuuden periaatteet myös käytännössä. Ideologia on tarjonnut vahvan perustan yhteiskunnalliselle kestävyydelle. Mallilla on kaikissa Pohjoismaissa laaja kansalaisten tuki.

Valtio yhteiskuntamoraalin vartijana

”Silloin Kain suuttui kovin ja hänen katseensa synkistyi. Herra kysyi Kainilta: ’Miksi sinä suutuit ja katselet synkkänä maahan? Jos tee oikein, voit kohottaa katseesi, mutta jos et tee, on synti ovella vaanimassa. Sinua se haluaa, mutta sinun on pidettävä se kurissa’.”⁷²

”Tuo valtio siis kulki kohti tuhoaan turmeltuneiden tapojen tähden. Heidän jumalansa eivät tehneet mitään niiden oikaisemiseksi eikä korjaamiseksi, jotta tuho olisi vältetty. Päinvastoin he vain lisäsivät tapainturmelusta, jotta valtio tuhoutuisi.”⁷³

Kirkkoisä Augustinus piti demoralisaatiota Rooman tuhon pääsyyinä, ja demoralisaation pääsyyinä hän piti pakanallista epäjumalanpalvelusta ja taikauskoa. Vastakohtaksi hän asetti kristilliseen uskoon perustuvan elämänmuodon, jonka vaalimisen hän katsoi paitsi kirkon myös valtion tehtäväksi. Käytännössä kyse ei ollut vain kristillisten hyveiden edistämisestä vaan myös rajojen asettamisesta pahuuden voimille.

Augustinuksen tavoin Kant katsoi, että ihmisen taipumusta pahaan tulee suitsia pystyttämällä moraaliseen hyvään sytyttäviä vastavoimia. Siinä missä Augustinus korosti omakohtaista uskoa, Kant korosti järjen merkitystä moraalisen tahdon kehittymiselle.

Sikäli kuin sosiaalisessa kestävyudessa on kyse kansalaismoraalista, voidaan siinä nähdä valtiolla erityinen moraalien vartijan tehtävä. Käytännössä valtio toteuttaa tätä tehtävää sekä oikeus- että kasvatustieteiden avulla. Kristinuskon vaikutuspiiriin kuuluvissa maissa oikeus- ja kasvatustieteet on nähty osaksi kristillisiin arvoihin perustuvaa elämänmuotoa, muiden uskontojen ja aatteiden vaikutuspiiriin kuuluvissa taas osaksi niiden edustamia maailmankuvia.

Sekulaarissa yhteiskunnassa oikeudenkäytöltä, ja oikeastaan julkiselta kasvatukseltakin, edellytetään maailmankatsomuksellista neutraaliutta. Oikeus- ja kasva-

⁷² 1. Mooseksen kirja 4: 6–7. Kirkkoraamattu 1992.

⁷³ Augustinus 2003. Jumalan valtio. Osa I (kirjat 1–10). Alkuteos 413–426. Suomentanut Heikki Koskenniemi. Helsinki: WSOY, s. 130.

tusjärjestelmien suhde katsomusjärjestelmiin on kuitenkin visainen yhtälö. Kansalaisia tulee kohdella tasapuolisesti, mutta erilaisia katsomusjärjestelmiä on jokseenkin mahdotonta pitää samanarvoisina tai olla arvottamatta suhteessa toisiinsa. Mistä siis löytyvät niin oikeudenkäytön kuin kasvatuksenkin tarvitsemat hyvän ja pahan kriteerit?

Kantille moraalin vaaliminen oli ihmisen rationaalista harkintakykyä vahvistavaa kasvatusta. Hän katsoi, että ”ihmisen moraalisen sivistyksen täytyy alkaa ajattelutavan muutoksesta ja luonteen perustamisesta, ei tapojen parantamisesta, vaikka tavallisesti menetelläänkin toisin ja taistellaan paheita vastaan yksitellen ja jätetään niiden yhteinen juuri koskemattomaksi”.⁷⁴ Tämä ”yhteinen juuri” on ”synnynäinen paha ihmisluonnossa”⁷⁵, jota Kantin mukaan ei tarvitse muodollisesti todistaa vaan joka tulee todistetuksi lukuisten esimerkkien perusteella.

Kant korostaa moraalikasvatuksessa hyvien ihmisten esimerkkien voimaa. Vaikka ihminen on yleispätevällä tavalla paha, hän on myös vapaa tahtomaan hyvää ja kykenevä ponnistelemaan moraalilain edellyttämien velvollisuuksien toteuttamiseksi. Kyse on siitä, että ”kasvatamme siveellisesti synnynnäistä valmiuttamme hyvään”⁷⁶, kehitämme moraalista harkintakykyämme. Moraalisen mielenlaadun ja lostaminen on järkiperäinen asia, jossa hyvien ihmisten vaikuttimien reflektointi edesauttaa omien vaikuttimien kultivoitumista.

Valtion rooli moraalikasvattajana ja moraalin vartijana on monisyisempi kuin Augustinuksen ja Kantin vastaukset ihmisen luontaisen pahuuden ongelmaan. Mitä valtiolta voi ja saa odottaa, kun kyse on ihmisten tavoista ja moraalista? Mitä moraalisiin kuuluvia oikeuksia ja velvollisuuksia valtiolla ja kansalaisilla on suhteessa toisiinsa? Minkälaisen valtion – erityisesti minkälaisen moraalialueen rakentavan oikeus- ja kasvatustajajärjestelmän – sosiaalisesti kestävä yhteiskunta tarvitsee? Miten pitkälle kansalaisten elämään valtion oikeutus ulottuu?

Erittelemättä lähemmin Augustinuksen uskonnollista ja Kantin valistushenkistä ratkaisua pahuuden ongelmaan voidaan sosiaalisen kestävyuden kannalta ihanteena pitää valistuneita, rationaalisia, itsenäiseen moraaliseen harkintaan kykeneviä kansalaisia. Tämä ihanne ei palaudu vain johonkin tiettyyn valtiomuotoon, mutta on selvää, että eri valtiomuodot oikeus- ja kasvatustajajärjestelmien tarjoavat erilaiset puitteet sen toteutumiselle ja painottavat siinä erilaisia seikkoja.

Poliittisten aatteiden kentässä ajatus valtiosta tapakulttuurin vaalijana, kansalaisten kasvattajana ja moraalin vartijana liitetään yleisesti kansalaisten vapauksia ja itsemääräämisoikeutta rajoittaviin kollektivistisiin periaatteisiin. Liberalistinen vapausaate nähdään vastavoimaksi tuon kaltaisille kansalaisten vapautta rajoittavalle ajattelulle. Yhteiskunnan rakentamisessa tasapainoillaan yksilön vapauden ja sen rajoittamisen aatteiden jännitteessä.

⁷⁴ Kant, Immanuel 2004. Uskonto pelkän järjen rajoissa. Alkuteos 1794. Suomentanut Markku Lehtinen. Teoksessa Ari Hirvonen & Toomas Kotkas (toim.) Radikaali paha. Paha eurooppalaisessa perinteessä, sivut 25–70. Helsinki: Loki-Kirjat, s. 65.

⁷⁵ Ibid., s. 51.

⁷⁶ Ibid., s. 68.

Kansalaisten itsemääräämisen ja valtion osallistumisen rajojen määrittelyssä esiintyvät aatteelliset vaihtoehdot moraalien alueella eivät käy yksityisten talousoppien vaihtoehtojen kanssa. Kysymys siitä, missä laajuudessa valtion on sopivaa osallistua talouselämän sääntelyyn, on olennaisesti toinen kuin kysymys valtion osallistumisesta moraalien vaalimiseen lakien säätäjänä ja kasvattajana.

Sosiaalisen kestävyyskannalta liberalismien ja kollektivismien jännite koskee ennen muuta sitä, millaisen aatepohjan katsotaan synnyttävän ja ylläpitävän yhteiskuntaelämässä sosiaalista kestävyttä. Aatteet tarjoavat sosiaalisen kestävyyskannan edistämiseen erilaiset vastaukset, jotka palautuvat erilaisiin näkemyksiin valtion tehtävistä ja toimivallan rajoista kansalaisten itsemääräämisen ja vapaan itsetoiminnan sääntelijänä. Kyse on lopulta siitä, mitä valtiolta odotetaan ja millaisen valtion katsotaan parhaiten edistävän yhteiskunnan ihanteiden toteutumista yhteiskunnassa.

Kuten lainsäädännön ja tapakulttuurin suhde voidaan käsittää vastavuoroiseksi – lait sekä heijastavat että muovaavat tapakulttuuria – myös yhteiskunnallinen kasvatus toiminta sekä ilmentää että suuntaa kansalaisten tapoja ja moraalikäsitteitä. Ihmisillä voi olla myös hyvinkin erilaisia käsityksiä suotavasta ja paheksuttavasta käyttäytymisestä, mikä vaikeuttaa valtiollista moraalinsäätelyä, niin lakien säätämistä kuin valtiollista kansalaiskasvatusta. Sukupuolimoraali on tästä esimerkki.

Moraalikäsitysten moninaisuudesta huolimatta – tai ehkä sen vuoksi – mahdollinen eettinen vastaus julkisen vallankäytön ja kansalaisten itsemääräämisen suhteeseen pahuuden torjunnassa olisi sanoa, että valtion toiminnan raja on sama kuin se, mikä eettisesti velvoittaa valtion toimimaan: yksittäisten kansalaisten auttaminen henkiseen täysi-ikäisyyteen, itsenäiseen järjenkäyttöön ja kypsään moraaliseen harkintaan. Raja kulkee siinä, missä ihmistä pidetään päämääränä itsessään alistamatta häntä muille intresseille.

Vaikka ihmisten käsitykset oikeasta ja väärästä vaihtelevat niin yksilöllisesti kuin kulttuurisesti, monissa asioissa on myös laajaa yksimielisyyttä paitsi siitä, mikä koetaan moraalisesti arvokkaaksi, myös siitä, mitä paheksutaan. Ihmissuhteissa kiusanteko, epärehellisyys, juoruilu ja toisten vähättely ovat yleisesti paheksuttavia, ja laajemmassa yhteiskunnallisessa kontekstissa paheksuttavia ovat erilaiset, usein rikoslain piiriin kuuluvat pahuuden muodot kuten vandalismi, pahoinpitelyt ja varkaudet.

Valtion rooli yhteiskuntamoraalien vartijana on sekä poliittisesti että pedagogisesti haasteellinen kysymys niin periaatteessa kuin käytännössä. Sosiaalisen kestävyyskannalta on välttämätöntä, että kansalaisilla on yhteiset pelisäännöt ja samalla yksilöllistä liikkumatilaa.

Kysymys valtion osallistumisen muodoista ja rajoista yhteiskuntamoraalien ja tapakulttuurin sääntelyyn koskee olennaisesti julkisen ja yksityisen elämänpiirin suhdetta, ja siinä on merkittävää vaihtelua yhteiskuntien ja yhteiskunta-aatteiden kesken, miten julkisen vallankäytön rajoja asetetaan. Nykypäivänä joissakin erityiskysymyksissä, kuten lastensuojelussa, viranomaisilla on laajat valtuudet puuttua ihmisten yksityisyyteen.

Hallintokoneisto

”Laki pitää varsinaisesti, ensi sijassa ja pääasiallisesti silmällä suhdetta yhteishyvään. Mutta jonkin asian ojentaminen yhteishyvään on joko koko kansan tai sitten jonkun koko kansan puolesta toimivan tehtävä. Sen tähden lain laadinta kuuluukin joko koko kansalle, tai sitten se kuuluu julkiselle henkilölle, joka huolehti koko kansasta. Sillä kaikissa muissakin asioissa päämäärään sovittaminen on sen tehtävä, jolle kyseinen päämäärä varsinaisesti kuuluu.”⁷⁷

Hallinnossa on tapana erottaa kolme päätasoa: paikallishallinto, aluehallinto ja valtionhallinto. Toimiva hallinto järjestelmän kaikilla tasoilla vahvistaa sosiaalista kestävyyttä. Hallintokoneiston yleisen toimivuuden ohella sosiaalisen kestävyuden kannalta erityisen keskeistä on sosiaalipoliittisen järjestelmän hallinnon toimivuus, joka koskee kansalaisten sosiaalisia etuuksia ja sosiaalihuollon palveluita.

Hallinnon toimijoita ovat virkamiehet. Oikeusvaltiossa heidän odotetaan noudattavan toiminnassaan lakeja ja virkamieslakiin sisältyvää virkamiesetiikkaa. He toimeenpanevat laeissa ilmaistun tahdon, jonka inhimillinen järki on nähnyt hyväksi, kuten yllä siteerattu Tuomas Akvinolainen, Aristoteleeseen viitaten, tulkitsee lain nimenomaan järjen asiaksi.

Asianmukainen hallinto ylläpitää vakautta ja kansalaisten luottamusta. Virkamiesetiikan noudattaminen takaa lähtökohtaisesti toiminnan lainmukaisuuden ja asiakkaiden oikeusturvan toteutumisen. Luottamuksen kannalta on olennaista, että etuus- ja palvelujärjestelmä vastaa oikea-aikaisesti kansalaisten tarpeisiin. Tämä edellyttää hyvän hallinnon lisäksi hyvin koulutettua ammattihenkilöstöä, joka osaa asiansa.

Länsimaisessa julkisen hallinnon ihanteessa korostuvat rationaalinen hallintokulttuuri ja virkamiesetiikka. Sitä vastoin esimerkiksi kungfutselaisessa perinteessä ihanteellisen hallitsemisen tapaa hahmotetaan korostamalla virkamiesten henkilökohtaisia hyveitä ja hyvän hallinnon periaatteiden katsotaan ilmentävän yhteiskunnan järjestäytymistä kokonaisvaltaisesti määrittävää kosmologiaa. Tässä katsannossa kansalaisuuden ja hallinnon ihanteet kiinnittyvät pyrkimykseen luoda inhimillisestä yhteiselämästä luonnonjärjestyksen kanssa sopusoinnussa oleva harmoninen kokonaisuus.

Mitä monimutkaisemmaksi yhteiskunta käy, sitä vaativammaksi käy myös hyvinvointityö järjestelmän eri osa-alueilla ja sitä tärkeämmäksi tulee kansalaisten kuuleminen järjestelmän kehittämistä koskevassa suunnittelutyössä ja päätöksenteossa. Tarvittava ammatillinen osaaminen tuotetaan laadukkaalla tutkimuksella ja siihen perustuvalla koulutuksella, mutta lisäksi on olennaista tarjota etuuksia ja palveluja käyttäville kansalaisille mahdollisuus ilmaista näkemyksiään järjestelmän mahdollisista kehittämistarpeista ja osallistua kehittämistoimintaan.

⁷⁷ Akvinolainen, Tuomas 2002. Summa theologiae. Alkuteos 1266–1273. Valikoiden suomentanut J.-P. Rentto. Helsinki: Gaudeamus, s. 573.

Ammatillinen toiminta kansalaisten hyvinvoinnin edistämiseksi ja ihmisten auttamiseksi elämän moninaisten ongelmatilanteiden keskellä vaatii sekä yksilöllisen ja perhekohtaisen avun tarjoamista että ongelmia synnyttäviin sosiaalisiin rakenteisiin vaikuttamista. Korkea ammattitaito takaa toimenpiteiden asiantuntevan toteutuksen ja asianmukainen johtaminen järjestelmän eri tasoilla turvaa avun oikea-aikaisuutta ja tarpeenmukaisuutta.

Suomen kaltaisissa pitkälle modernisoituneissa yhteiskunnissa informaatioteknologia tarjoaa uusia mahdollisuuksia yhteiskunnan toimintajärjestelmien kehittämiseen ja hallinnointiin. Digitaaliset tiedonhallinnan järjestelmät mahdollistavat uudenlaisia johtamisen ja hallinnon käytäntöjä mukaan lukien virkamieskunnan ja kansalaisten välisen kommunikoinnin käytännöt. Elektronisen dokumentaation ja yhtenäisen tiedonhallinnan kehittyminen osana hallinnon toimintakulttuuria vahvistaa merkittävästi myös kansalaisten oikeusturvaa ja asiakasturvallisuutta.

Hallinnon järjestämisen keskeinen periaatteellinen kysymys koskee sitä, kuinka keskitettynä tai hajautettuna se halutaan järjestää; keskitetyssä korostuu valtionhallinnon strateginen ja ohjaava rooli, hajautetussa taas alueellisen ja paikallisen hallinnon riippumattomuus ja itsemääräämisoikeus. Laaja paikallisen hallinnon autonomia tarjoaa kansalaisten osallistumiselle ja kansanvallan toteutumiselle lähikohtaisesti paremmat edellytykset kuin keskitetty.

Kansalaistoiminta

”Heti vallankumouksen jälkeisinä ja suuresti karismaattisina aikoina näissä yhteiskunnissa eriytyminen pyrkii vähenemään ei siten kuin yleinen käsitys edellyttää eli sulattamalla kaikki organisaatiot yhdeksi valtavaksi byrokratiaksi, joka huolehtii kaikista eri sosiaalisista funktioista, vaan alistamalla useimmat organisaatiot keskitettyyn valtiojohtoisuuteen ja ylhäältä päin tulevien määräysten noudattamiseen.”⁷⁸

Sosiaalinen kestävyys ei tarkoita yhdenmukaisuutta vaan hallittua monimuotoisuutta. Monimuotoinen kansalaisyhteiskunta on kestävä yhteiskuntaelämän olennainen rakenneosana. Monissa sosiaalista kestävyyttä vahvistaneissa uudistuksissa valveutuneet kansalaiset ovat olleet alkuunpanijoita ja sysäyksen antajia. Perinteisesti aktiivista osallistumista yhteisten asioiden hoitamiseen on pidetty kansalaishyveenä.

Yhteiskunnat ovat erilaisia siinä, millaiset edellytykset ne tarjoavat vapaalle kansalaistoiminnalle. Yleisluonteinen puhe demokratiasta ei riitä erottelemaan kansalaistoiminnan luonnetta eri yhteiskuntamuodoissa, koska demokratiasta voidaan puhua useassa merkityksessä. Kansalaisten poliittisen osallistumisen rakenteet ovat olennaisesti erilaiset keskitetyssä ja hajautetussa demokratiassa, ja kansanvalta saa eri merkityksen liberaalissa demokratiassa ja kommunistiseen ideologiaan nojaavassa kansandemokratiassa.

⁷⁸ Etzioni, Amitai 1973. Nykyajan organisaatiot. Kolmas painos. Alkuteos 1964. Suomentanut Seppo Randell. Helsinki: Tammi, s. 166.

Lähtökohtaisesti länsimaisissa liberaalin demokratian yhteiskunnissa vapaata kansalaistoimintaa pidetään kansalaisten luovuttamattomana oikeutena, kun taas diktatoristen hallitusmuotojen yhteiskunnissa kansalaistoimintaa on rajoitettu. Niinpä sosiaalisen koheesion poliittiset rakenteetkin ovat erilaiset: yhtenäisyyttä voidaan pyrkiä vaalimaan sekä laajojen kansalaisoikeuksien että yksilön vapautta rajoittavien kontrollimekanismien avulla.

Ideologinen rajalinja koskee myös kansalaiskasvatusta. Kulttuurista sopusointua ja katsomuksellista yhdenmukaisuutta korostavassa yhteiskuntamallissa kansalaiskasvatuksen tavoitteena on poliittinen samanmielisyys, moniarvoisuutta suosivassa yhteiskuntamallissa taas erilaisten ajattelutapojen avoin vuoropuhelu. Kansalaiskasvatuksen tähtäyspiste on erilainen ideologialtaan ja poliittiselta järjestykseltään erilaissa yhteiskunnissa.

Vain jokin aika sitten Euroopassa – Natsi-Saksassa ja kommunistisessa Neuvostoliitossa alusmaineen – kasvatusjärjestelmä oli valjastettu virallisen ideologian palvelukseen. Soraääniä ei sallittu. Haluttiin valtiolle uskollisia, viralliselle ideologialle omistautuneita kansalaisia. Kansalaistoiminnan tuli olla sopusoinnussa yhdenmukaisuuspyrkimysten kanssa, kansalaisia kontrolloitiin laajasti. Historia todistaa, että pakko, tukahduttaminen ja eristäminen vahingoittavat sosiaalista kestävyttä.

Kontrolli ja pakkokeinot eivät vahvista luottamusta, mikä on sosiaalisen kestävyden kivijalka. Luottamukseen ei voi pakottaa. Autoritaarinen poliittinen järjestelmä ei tarjoa eikä voi tarjota tarvittavia henkisiä rakennuspuita. Mahdollisuus vapaaseen kansalaistoimintaan on luottamusyhteiskunnan edellytys, ei vain jokin lisärakenne.

Autoritaarinen vallankäyttö kahlitsee vapaan kansalaistoiminnan ja estää avoimen yhteiskunnallisen keskustelun vaatimalla kansalaisilta lojaaliutta vallitsevalle poliittiselle nomenklatuuralle. Oikeaoppisuuden vaatimus voi kahlita myös yhteiskuntatieteellistä keskustelukulttuuria, ideologisoida tieteenharjoittamista ja estää kriittistä ajattelua akateemisissa yhteisöissä. Pahimmillaan syntyy noitavainoihin rinnastettavia ilmiannon ja syytteeseen asettamisen poliittisia koneistoja, joiden avulla toisinajattelijat vaiennetaan.

Näkemyksistä, millainen on kunnan kansalainen, on olennaisesti erilainen diktatuurissa ja liberaalissa demokratiassa. Voisi kuvitella, että kansalaisten samanmielisyys ja sitoutuneisuus samaan ideologiaan takaisi sosiaalisesti kestävä kehityksen, mutta näin ei selvästikään ole. Siksi sosiaalisesti kestävä yhteiskunnan rakentamisessa on poliittisesti laatuunkäypää korostaa vapaata kansalaistoimintaa ja pedagogisesti tarkoituksenmukaista edistää kansalaisten kykyä avoimeen kriittiseen keskusteluun ja demokraattiseen toimintatapaan.

Myös muita poliittisia mittapuita voidaan asettaa kuten sosiaalisen kansalaisuuden ajatus, jossa auttamishalu, herkkyys lähimmäisten sosiaaliselle hädälle, sosiaalinen mielenlaatu ja solidaarisuus määrittävät kansalaishyveiksi. On ilmeistä, että sosiaalinen kestävyys ei rakennu loputtoman egoismin ja sitä säätelevän lainsäädännön kautta vaan edellyttää kansalaisten harjaantumista altruistisissa hyveissä.

ja toisten näkemysten huomioon ottamiseen ja arvostamiseen harjaannuttava kansalaistoiminta on tärkeä osa demokraattisen yhteiskunnan kansalaiskasvatusta.

Yhteisö yksilössä

”Minun ympäristöni ja sinun ympäristösi, siis meidän ympäristömme, on yhtenäinen ja yhteinen. Me-maailma ei ole meidän kummankaan yksityismaailma; se on yhteinen maailmamme, meille yhteinen intersubjektiivinen maailma, joka on tuossa edessämme. Tämä on edellytys henkilöiden välisen maailman konstituutiolle. Sen rakentuminen mahdollistuu vasta lähimaailman sosiaalisuhteen, me-maailman yhteisen elävän kokemuksen pohjalta. Siitä se saa lähtökohtaisen ja varsinaisen oikeutuksensa.”⁷⁹

Olemme länsimaisessa yksilökeskeisessä elämänmuodossa tottuneet tarkastelemaan yksilön ja yhteisön suhdetta ensisijaisesti yksilön tarpeiden ja intressien sekä yksilön oikeuksien ja velvollisuuksien kannalta. Nykypäivänä kysymys siitä, miten yhteisön jäsenyys muovaa meitä yksilöinä, ei kuulu olennaisesti keskustelun ja tutkimuksen agendalle. Egosentrinen maailmankäsitys ilmenee tieteessä, politiikassa ja kasvatuksessa atomosentrisenä kysymyksenasetteluna.

Vanha kasvatustilafilosofinen pohdinta koskee sitä, miten ihmisestä tulee kulttuurilento ja persoona. Perinteisesti vastausta on haettu ennen muuta yhteisöllisistä tekijöistä: kulttuuriksi määrittävistä arvoista ja normeista, kollektiivisesta henkisestä perinnöstä, sivistyksestä. Persoonaksi kasvaminen on yhteisöllinen prosessi, jossa yksilö siirtyy luonnontilasta henkiseen olotilaan. Ihmisestä tulee moraalisesti vastuullinen yhteisön jäsen. Jo varhain on ymmärretty, että yhteisö taivuttaa varttuvan jäsenensä sopiviin mittoihin.

Puhuminen siitä, miten yhteisö takoo ja muokkaa meitä yksilöinä, on epämuodikkasta. Sen sijaan korostetaan mieluummin yksilön riippumattomuutta itsemääräämistä, jopa sitä, miten kukin yksilönä suvereenisti ja toisista piittaamatta määrittelee omat arvonsa, uskonsa ja tapansa. Ja kaikki käy. Samalla hämärtyy ymmärrys ihmisen yhteisöllisestä olemistavasta, jossa ”kollektiivinen tietoisuus on psyykkisen elämän korkein muoto, sillä se on tietoisuuksien tietoisuus”, kuten Émile Durkheim sen ilmaisee.⁸⁰

On selvää, että ääri-individualismi, jossa yksilö on irrotettu yhteisösuhteistaan, on paitsi poliittista roskapuhetta myös sosiaalisen kestävyuden kannalta arveluttavaa. Paul Natorpin sanoin: ”yksilö erillään yhteisöstä on abstraktio”. Käännettäessä näkökulma siihen, miten yhteisö ottaa meitä haltuunsa ja tunkeutuu ajatteluumme, alkaa kuva yksilön ja yhteisön suhteesta muodostua todenmukaiseksi ja maanläheiseksi. Yksilöä ei ole ilman yhteisöä.

Teoksessaan *Sosiaalisen maailman merkityksenkäs rakentuminen* Alfred Schütz erottaa sosiaalisessa maailmassa lähi-, kanssa-, esi- ja jatkomaailman. Lähimaailmassa olemme välittömässä kosketuksessa toisiinsa ihmisiin, kanssamaan maailmassa välillisessä

⁷⁹ Schütz, op. cit., s. 302.

⁸⁰ Durkheim, op. cit., s. 395.

kosketuksessa aikalaisiimme, esimaailmassa välillisessä kosketuksessa ennen meitä eläneisiin ja jatkomaailmaa voimme vain aavistella, koska siinä meitä ei enää ole. Raja lähi- ja kanssamaailman välillä on vähittäinen, liukuva. Yksilön kannalta kokemus yhteenkuulumisesta toisten ihmisten kanssa on sosiaalisen maailman merkityksekkään rakentumisen ytimessä – Schützin termistöä käyttäen – merkitysmuodostumana ja merkitys- ja mielekkäisyshyhteytenä. Toisaalta yksilö voi kokea myös ulkopuolisuutta, vierautta, sivullisuutta, osattomuutta ja henkistä yksinäisyyttä.⁸¹

Länsimaisessa sosiaalisessa ja poliittisessa ajattelussa on 1600-luvulta alkaen ollut vahva yksilön vapauden maksimoinnin ihanne. Trendi saa ilmauksensa liberaalin demokratian yhteiskuntamuodossa. Yksilön vapauden maksimoinnin myötä yhteiskuntaelämässä ja poliittisessa toiminnassa pintaan ovat nousseet talouden liikkeet, mikä on hämärtänyt näkymän kollektiivisen sivistyksen ihanteesta. Vapauden tavoittelun huumassa on saattanut unohtua Montesquieun itsestäänselvyys, että meidän on rajoitettava vapauttamme saavuttaaksemme sen.

Nykypäivän länsimaiselle elämänmuodolle on tunnusomaista rahan valta. Oswald Spenglerin tapaan voidaan puhua rahan ja oikeuden välisestä taistelusta, jossa kapitalistisen omaisuuden valloittamisen aatteellisena vastapoolina on sosialismin ”tahto herättää henkiin yli kaikkien luokkaintressien ulottuva poliittis-taloudellinen järjestys, ylevän huolen ja velvollisuuden systeemi”⁸². Se, mille arvoille yksilö altistuu, riippuu ratkaisevasti siitä, missä arvojen, tapojen ja uskomusten ympäristössä hän elää.

Jos otamme tosissaan ajatuksen yhteisöstä kasvattajana, huomiomme kiinnittyy siihen, minkälaisia kasvattajia yhteisöt ovat, ja alamme mielessämme hahmotella sitä, minkälaisia niiden pitäisi olla. On selvää, että yhteisöissä on huomattavaa erilaisuutta: parhaimmillaan ne tarjoavat lapsille osallisuutta ja edistävät näiden tervettä kehittymistä, pahimmillaan ne estävät ja tukahduttavat sitä. Pedagoginen yhteiskunta- ja kulttuurikritiikki asettaa yhteisöille kasvatuksellisia laatuvaatimuksia.

Rousseauun railakas aloituslause *Émile*ssä säväyttää: ”Kaikki on hyvää lähtiessään Luojan käsistä, kaikki turmeltuu ihmisen käsissä.”⁸³ Kyseistä lapsipsykologian syntyyn ratkaisevasti vaikuttanutta teosta tulee lukea paitsi lapsen luontaisen kehityksen puolustuksena myös pedagogisena yhteiskunta- ja kulttuurikritiikkinä. Lisäksi sitä tulisi lukea yhdessä samana vuonna ilmestyneen, Ranskan suuren vallankumouksen perusteoksena pidetyn *Yhteiskuntasopimus*-teoksen kanssa, jossa Rousseau hahmottelee yhteiskunnan kaikkien jäsenten osallisuuteen ja osallistumiseen perustuvan hallitusmuodon piirteitä.

Yhteisön keskeinen merkitys yksilön maailmankatsomuksen ja moraalien muotoutumisessa tekee yhteisöstä kasvatuksen subjektin. Yhteisölle lankeaa suuri vastuu lasten ja nuorten tahtoelämää muovaavasta arvo- ja moraalikasvatuksesta. Kyse on

⁸¹ Schütz, Alfred 2007. Sosiaalisen maailman merkityksekkään rakentuminen. Johdatus ymmärtävään sosiologiaan. Alkuteos 1932. Suomentanut Veikko Pietilä. Tampere: Vastapaino.

⁸² Spengler, op. cit., s. 459.

⁸³ Rousseau 1933, op. cit., s. 9.

paitsi kunkin yksilön elämänorientaatiota koskevasta asiasta myös yhteisön jatkuvuutta ja uudistumista turvaavasta ja sosiaalista kestävyyttä luovasta toiminnasta.

1960-luvulla tekemässään tutkimuksessa *Kibbutsien lapset* lastenpsykiatri Bruno Bettelheim analysoi kibbutsikasvatuksen vaikutuksia kibbutseissa varttuneiden lasten persoonallisuuden kehitykseen. Bettelheimin mukaan lapsen kehityksen kannalta olennaista kibbutsielämässä oli vaatimus alistaa henkilökohtaiset intressit kollektiivisille tavoitteille, minkä seurauksena kibbutsit eivät koskaan kyenneet tuottamaan suuria persoonallisuuksia mutta suojasivat kasvattejaan tehokkaasti länsimaisten nuorten keskuudessa tavallisilta neurooseilta.⁸⁴

Kibbutseja voidaan pitää sosiaalisen kestävyuden tyyssijoina mitä tulee sosiaaliseen koheesioon, inklusioon ja yhteistoimintaan. Kibbutsikasvatuksessa on paljon samankaltaista henkeä kuin neuvostoliittolaisessa kasvatustajattelussa, jossa yksilöltä edellytettiin alistumista yhteisille pyrkimyksille ja lojaaliutta kollektiivista kohtaan. Kumpikin traditio edustaa vaihtoehtoa länsimaiselle individualistiselle kasvatuskulttuurille, minkä Urie Bronfenbrenner on osuvasti havainnollistanut yhdysvaltalaisesta ja neuvostoliittolaisesta kasvatusta vertailevassa tutkimuksessa *Kaksi lapsuuden maailmaa*.⁸⁵ Kaiken kaikkiaan yksilökeskeisen ja yhteisöllisen ajattelutavan suhde on sekä pedagogisen että poliittisen ajattelun vedenjakaja, joka erottelee pedagogisia ja poliittisia toimintakulttuureita.

Yksilön vapauden maksimoinnin ja kollektiivisen alistamisen välisessä henkien taistelussa pieni ihminen vaikuttaa nappulalta maailman talous- ja kulttuurihistorian pelilaudalla. Joku syntyy suurliikemiesin lapsiksi New Yorkin Midtown Manhattanille, toinen syrjäiseen kylään Afganistanin vuoristossa, kolmas keskiluokkaiseen opettajaperheeseen suomalaisessa pikkukaupungissa. Lasten ja nuorten kasvuympäristöt vaihtelevat suunnattomasti. Laatukriteereitä voidaan määrittellä erilaisista lähtökohdista käsin. Sosiaalisen kestävyuden idea tarjoaa pohdintoihin oman erityisen näkökulmansa.

Idealismi ja pragmatismi

”On hyvin jaloa tehdä ihmisille hyvää ihmisrakkaudesta ja myötätuntoisesta hyväntahtoisuudesta tai olla oikeudenmukainen rakkaudesta järjestykseen. Se ei kuitenkaan ole vielä aito, meidän osaamme järjellisinä olentoina, ihmisinä, sovelias toimintamme moraalinen maksimi, jos julkeamme kopean omahyväisesti, ikää kuin vapaaehtoisesti, luopua velvollisuuden ajatuksista haluten tehdä käskystä riippumatta ja pelkästä omasta halustamme sen, mihin meitä ei lainkaan tarvitsisi käskeä. Olemme järjen kurin alaisia, eikä meidän pidä maksimiemme kohdalla koskaan unohtaa tätä alaisuutta. Meidän ei pidä riistää järjeltä mitään tai vähentää lain arvovaltaa (vaikka sen antaa oma järkemme) omahyväisillä harhakuvitelmillä asettamalla tahtomme määräysperusteen, vaikkakin lain mukaisena, johonkin muuhun kuin lakiin itseensä ja tämän lain kunnioittamiseen. Vain velvollisuus ja sitovuus ovat nimityksiä, jotka meidän on liitettävä suhteeseemme moraalilakiin.

⁸⁴ Bettelheim, Bruno 1972. *Kibbutsien lapset*. Kollektiivisen kasvatuksen kokeilu. Alkuteos 1969. Suomentanut Mirja Rutanen. Helsinki-Porvoo: Otava.

⁸⁵ Bronfenbrenner, Urie 1973. *Kaksi lapsuuden maailmaa: Neuvostoliitto ja Yhdysvallat*. Alkuteos 1970. Helsinki: Tammi.

Me kylläkin olemme lakia säätäviä jäseniä vapauden mahdollistamassa moraalivaltakunnassa, jota järki ajattelee kunnioituksella, mutta samalla olemme tässä valtakunnassa alamaisia emmekä sen hallitsijoita, ja unohtaessamme alhaisen asemamme luontokappaleina ja kieltäessämme omahyväisesti pyhän lain arvovallan me rikomme sen henkeä, vaikka täyttäisimmekin sen kirjaimen.”⁸⁶

Tässä Kantin *Käytännöllisen järjen kritiikistä* poimitussa katkelmassa havainnollistuu ajatus siitä, että kaikkia sitova moraalilaki ei ole ihmisen mielivaltaisesti asettama vaan että kyse on sitoutumisesta yhteiseen järjen asettaman velvollisuuden täyttämiseen.

Sosiaalisen kestävyuden poliittinen ja pedagoginen teorianmuodostus nojaa paljolti idealistiseen ja pragmatistiseen lähestymistapaan. Pelkistäen voidaan sanoa, että idealistisessa katsannossa on kyse mielen vaikutelmiin perustuvasta ajatuskonstruktioiden kehittelystä, pragmatismissa realistiseen tosiasiatietoon perustuvasta käytännön toiminnasta. Lähestymistavat täydentävät toisiaan.

Yleisesti ottaen idealistinen näkökulma luo sosiaalisesta kestävyydestä järkiperäisen mielikuvan – tai suorastaan tavoiteltavan ihannekuvan – ja pragmatistinen etsii keinoja sen realistiseen toteuttamiseen. Raja lähestymistapojen välillä ei kuitenkaan ole jyrkkä. Ihanteet ja ideat näyttävät tietä pragmaattisessa harkinnassa ja niitä tarvitaan, jotta elämä ja päätöksenteko eivät olisi vain käytännöllisten ongelmien ratkomista.

Tietoteoreettisesti idealismi ja pragmatismi edustavat eri tavoin suuntautuneita tiedonkäsityksiä ja erilaisia tiedon subjektin maailmasuhteita, mutta sosiaalisen kestävyuden tutkimusta ajatellen kumpikin tarjoaa relevantin näkökulman. Kumpikin on tähdellinen sosiaalisen kestävyuden moraalifilosofista, pedagogista ja poliittista perustaa luotaavassa ja rakentavassa tutkimuksessa ja teorianmuodostuksessa.

Idealismissa on kyse sivistyskeskeisestä ihmiskäsityksestä: korkein moraalinen hyvä määrittyy henkisenä vapautena, kykynä itsekasvatukseen ja itsenäiseen moraaliseen harkintaan. Ihmistä ei alisteta ulkoisille intresseille, minkä Herman Nohl ilmaisee sanoilla ”ei valtiota, ei puoluetta, ei kirkkoa varten, vaan sinun ainutkertaisen yksilöllisyytesi tähden”⁸⁷ ja Paul Natorp sanoilla ”koska ihminen ei ole taloutta ja politiikkaa varten, nämä on alistettava kasvatukselle”⁸⁸. Kumpaankin ilmaisuun sisältyy ajatus kasvatuksen erityislaatuudesta ja omalakisuuudesta yksilön olemassaolossa ja yhteiskuntaelämän rakenteissa.

Sosiaalisen kestävyuden kannalta ei ole samantekevää, mille moraaliperiaatteille yhteiselämää rakennetaan. Vaihtoehdot ilmentävät erilaisia käsityksiä ihmisestä ja yhteiselämän luonteesta. Yhteiselämän eetoksissa voidaan erottaa samat kategoriat, jotka Aristoteles erottaa ystävydessä: nautinto-, hyöty- ja hyveperustaisuus.

⁸⁶ Kant, Immanuel 2016. *Käytännöllisen järjen kritiikki*. Alkuteos 1788. Suomentanut Markus Nikkarla. Helsinki: Gaudeamus, s. 137.

⁸⁷ Nohl, Herman 1949. *Pädagogik aus dreißig Jahren*. Frankfurt am Main: Gerhard Schulte-Bulmke, s. 153–160.

⁸⁸ Natorp 1899, op. cit., s. 215; Natorp 1920, op. cit., s. 10–11, 25–27, 139–141.

Nautinto tai yhteisen hyödyn tavoittelu ei tarjoa ihmissuhteeseen sitä sisältöä, minkä hyve antaa.

Sosiaalisen kestävyuden tavoittelua on helppo perustella siitä koituvalla hyödyllä, jolloin se nähdään keinoksi edistää hyvinvointia ja onnellisuutta. Hyötyetiikka ei kuitenkaan tarjoa olennaista ajatuspohjaa siihen, miten sosiaalista kestävyyttä tulee edistää. Sosiaalisesta kestävyydestä yhteiskunnalle ja kansalaisille koituva hyöty, taloudellinen ja mentaalinen, on kiistatonta. On kuitenkin perustava ero sillä, onko poliittisen päätöksenteon ja muun yhteiskunnallisen toiminnan lähtökohtana ensisijaisesti hyödyn tavoittelu vai inhimillinen moraaliperiaate kuten hyveen noudattaminen tai toisen ihmisen humaani kohtelu.

Inazo Nitobe katsoi utilitarismin ja materialismin tuhoisaksi japanilaiselle samurai-moraalina ilmenevälle eetokselle ja katsoi, että ”ainoa muu eettis-moraalinen järjestelmä, joka on riittävän voimakas taistelemaan utilitarismia ja materialismia vastaan, on kristinusko”⁸⁹. Hän asettaa hyveitä vaalivan uskonnollisen hengen vastavoimaksi aikansa sosiaalisia ja moraalisia rakenteita särkeväälle utilitaristiselle ja materialistiselle filosofialle.

Pragmatismien suhde hyötykorosteiseen utilitaristisen etiikkaan on monitulkintainen. Lähtökohtaisesti se ei utilitarismin tavoin torju eettiseen idealismiin sisältyvää ihmisarvon periaatetta. Yksipuolinen hyödyn tavoittelu väistämättä latistaa moraalin pelkäksi utiliteettien kalkyloinniksi, välineellistää ihmisen erilaisille hyötyintresseille ja irrottaa poliittisen ja pedagogisen ajattelun ihmisarvon periaatteesta.

Hedonistinen epikurolainen moralioppi ei tarjoa kestäväää pohjaa vastuuntuntoiselle ja sitoutuneelle yhteiselämälle, kun taas stoalaisuudessa korostuu ajatus veljellisestä yhteisöllisyydestä. Pelkät itsekkäät vaikuttimet eivät liitä ihmisiä yhteen yhtä lujasti kuin altruistinen yhteen hiileen puhaltaminen.

Idealistinen hyve-etiikka näyttää sosiaalisen kestävyuden kannalta merkitykselliseltä ajatuskehykseltä, olipa siinä kyse stoalaisuudesta, samurai-moraalista, kristillisestä hyveopista, kungfutselaisuudesta tai uudemmasta velvollisuuseettisestä moraalifilosofiasta. Hyveissä harjaantuneet ihmiset luovat sosiaalista kestävyyttä. Yhteiskunnallista kestävyyttä ajatellen voidaan puhua erityisistä kansalaishyveistä.

Ihanteet ja käytännöllinen järjenkäyttö kuuluvat paitsi poliittiseen harkintaan ja lainsäädäntöön myös kansalaisten arkeen. Ne jäsentävät keskustelua ja päätöksentekoa yhtä lailla elämismaailman luonnollisissa yhteisöissä kuin julkisissa instituutioissa ja poliittisen vallankäytön piirissä. Ihanteiden ja todellisuuden ristiriita on sisäänrakennettuna kaikkiin poliittisiin aatteisiin, myös sovintopolitiikkaan ja kestävyysajatteluun.

⁸⁹ Nitobe, op.cit., s. 143.

Kestävyys syntyy kyvystä yhdistää arvokas ja hyödyllinen, moraalinen ihanne ja käytännöllinen toimintatapa. Epistemologian eettisenä ja antropologisena kiinteänä kohtana on ajatus autonomisesta, itsenäiseen moraaliseen harkintaan ja järjen käyttöön kykenevästä ihmisestä, joka osallistuu aktiivisesti sosiaalisen elämäntilinsä kehittämiseen. Siis ajatus aktiivisesta yhteiskunnallisesta toimijasta, aktiivisesta kansalaisesta.

6 Praksis

Pedagoginen ja poliittinen strategia

”Kreikkalaisten ainutlaatuinen asema historiassa perustuu siihen mitä he ajattelivat ihmissuvun kasvatuksesta. Idän suurilla kulttuureilla oli myös pedagogiset sääntönsä ja järjestelmänsä. Mutta niiden tarkoituksena oli säilyttää jo olemassa olevat uskonnolliset, poliittiset ja yhteiskunnalliset laitokset. Kreikkalaisten päämäärä oli toinen: kehittää ihmistä ihmisenä.”⁹⁰

Sosiaalisesti kestävä yhteiskunta ei rakennu itsestään; se on luotava. Rakenteet vaativat henkisen perustan. Kasvatus ja politiikka ovat yhteisöllisen rakentamisen keskeiset välineet ja kriittiset tekijät. Yhteiskunnan sosiaalisessa kestävyudessa on kyse sekä yhteiskuntajärjestyksen institutionaalisista rakenteista että kollektiivista yhdessäoloa määrittävistä tavoista, arvoista ja uskomuksista, sisäisestä hengestä.

Yhteistahtoa ilmaiseva järkiperäinen sääntö- ja instituutiojärjestelmä on kestävä yhteiskuntaelämän edellytys. Elämänmuoto on kestävä ainoastaan siellä, missä kansalaiset pitävät sitä sääntelevää sääntö- ja instituutiojärjestelmää perusteltuna ja katsovat sen toteuttavan yhteistä hyvää. Vain yhteisesti perusteltuihin ja hyväksytyihin sääntöihin pohjautuva järkiperäinen normatiivisuus täyttää yhteistahdon kriteerin.

Ihminen on vapaa määrittelemään yhteiselämän pelisäännöt ja ihmisellä on vastuu luomastaan elämänmuodosta. Kansalaisten kyky arvioida yhteistahdon laatua ja sitä ilmentävää lainsäädäntöä järkiperäisesti ja yleispätevästi sekä edellytykset osallistua pelisääntöjä koskevaan järkiperäiseen yhteiskunnalliseen keskusteluun tuotetaan kasvatuksella, jossa ihmisiä ohjataan ja rohkaistaan itsenäiseen järjenkäyttöön ja moraaliseen harkintaan.

Sosiaalipedagogiikan teoriaperinteessä on korostettu pedagogiikan ja politiikan strategista ja toiminnallista yhteenkuuluvuutta. Tähän voidaan lukea myös se poliittinen ja pedagoginen toiminta, joka tähtää sosiaalisen kestävyuden vahvistamiseen yhteiskunnassa. Poliittisen ja pedagogisen yhteenkuuluvuus kuului myös antiikin Kreikan *paideia*-aatteeseen, kuten G. H. von Wright osoittaa artikkelissa, josta tämän luvun alkusitaatti on poimittu.

Saksalaisen sosiaalipedagogiikan klassikon Herman Nohlin mukaan pedagogiikka ja politiikka ovat ”kuin sisään- ja uloshengitys” – niillä on sama päämäärä mutta erilaiset funktiot.⁹¹ Yhteisestä tarkoituksesta ja kulkusuunnasta huolimatta ne eivät kuitenkaan voi korvata toisiaan, ainoastaan täydentää.

⁹⁰ Wright, G. H. von 1961. Ajatus ja julistus. Siteeratun kirjoituksen alkuteos 1947–1948. Porvoo: WSOY, s. 12.

⁹¹ Nohl, Herman 1935. Die pädagogische Bewegung in Deutschland und ihre Theorie. Zweite, durchgesehene und mit einem Nachwort versehene Auflage. Frankfurt am Main: Gerhard Schulte-Bulmke, s. 137.

Siinä missä politiikka on vaikuttamista lainsäädännön ja yhteiskunnan instituutioiden kautta, pedagogiikka on kulttuurista vaikuttamista, vaikuttamista ihmisten kautta. Poliittisessa vaikuttamisessa on kyse yhteiskunnallisesta vallankäytöstä, päätöksenteosta ja hallinnoinnista. Sen organisointi riippuu yhteiskunnan poliittisesta ja hallinnollisesta järjestelmästä. Pedagoginen vaikuttaminen tarkoittaa kasvatustoimintaa ja vaikuttamista vallitseviin arvoihin ja tapoihin. Ratkaisevaa kummassakin on toiminnan arvopohja, se mitä tahdotaan ja tavoitellaan.

Kansallinen herääminen 1800-luvun Suomessa loi henkisen pohjan kansalaisyhteiskunnan kehittymiselle ja valtiolliselle itsenäistymiselle. Herääminen ei tapahtunut itsestään. Se oli aikomuksellinen poliittinen ja pedagoginen prosessi, jonka toteuttamiseen osallistui eri aloilla toimivia valveutuneita kansalaisia.

Topeliuksen *Maamme kirja* on suomalaisille tuttu esimerkki pyrkimyksestä valaa kansalaisiin yhteishenkeä ja vahvistaa yhteenkuuluvuuden tunnetta tuomalla esille yhteistä menneisyyttä ja jaettuja ihanteita. Historia, maantiede ja yhteinen arvopohja rakentuvat ihannekuvaksi kansan sosiaalisesta yhteenkuuluvuudesta. Kunnioitus ja kiitollisuus menneiden sukupolvien uurastusta kohtaan luo velvoittavan mielikuvan mentaalista yhteydestä pitkän aikavälin henkiseen perintöön.

”Meidän tulee siis aina olla isillemme kiitolliset ja pitää heidän muistoansa kunniaissa ... Meidän pitää aina yrittää olla isillemme niin kelvolliset, etteivät heidän kuolemattomat henkensä surren ja häveten katsoisi alas meihin kelvottomiin lapsiin ... Eikä ainoastaan heidän tähtensä, vaan meidän itsemmekin tähden.”⁹²

Vastaavanlaista vetoamista ylisukupolviseen yhteenkuuluvuuteen löytyy laajalti eri kulttuureista. Se punoutuu usein osaksi perhejärjestelmää ja sukulaissuhteiden kokonaisuutta, kuten esimerkiksi Kiinassa, jossa myös edesmenneiden sukulaisten katsotaan edelleen kuuluvan perheeseen ja jossa periaate on antanut mallin koko yhteiskunnan läpäisevälle hallintotavalle korostamalla ajatusta, että ”koko Kiinan kansa on yksi perhe” (*da jia*).⁹³ Vielä nykypäivänä ”useimmilla japanilaisilla on kotonaan” sekä buddhalainen esivanhempien muistohyllykkö että jumaluuksiksi muuttuneille esivanhemmille pystytetty shintolainen jumalhyllykkö, mikä ilmentää vahvaa yhteyttä uskonnolliseen ajattelutapaan.⁹⁴

Ajatukseen perheen, suvun ja kansan yhteenkuuluvuudesta sisältyy vahva moraalinen velvoite osallistua yhteisen hyvän rakentamiseen. Sen ilmauksia ovat poliittinen aktiivisuus, velvollisuudentuntoinen kansalaistoiminta ja ylisukupolvisen yhteenkuuluvuuden kokemuksen välittäminen kasvavalle sukupolvelle. Näin mielikuva ylisukupolvisesta koheesiosta saa poliittisen ja pedagogisen luonteen. Nämä

⁹² Topelius, Zachris 1981. *Maamme kirja*. 59. painos. Teoksen teksti pohjautuu lähinnä 16. suomenkieliseen painokseen, joka ilmestyi 1899 noin vuosi Topeliuksen kuoleman jälkeen. Alkuperäinen teos 1875. Porvoo: WSOY, s. 6.

⁹³ Huotari, Tauno-Olavi & Seppälä, Pertti 2005. *Kiinan kulttuuri*. Viides tarkistettu painos. Helsinki: Otava, s. 109–110.

⁹⁴ Vesterinen, Ilmari 2012. *Shintolaisuus*. Japanin kansallisuususkonto. Helsinki: Gaudeamus, s. 171–175.

eivät ole erillisiä tehtäviä vaan muodostuvat luontaiseksi elimelliseksi osaksi sosiaalista kanssakäymistä ja yhteiskunnan kehitystä.

Sosiaalisen kestävyuden edistäminen edellyttää sekä politiikalta että pedagogikalta huomion kiinnittämistä me-identiteettien rakentumiseen yhteisöllisen elämän eri muodoissa. Topeliuksen *Maamme kirja* ja Lönnrotin *Kalevala* ovat toimineet merkittävinä pedagogisina välineinä kansallisen yhteenkuuluvuuden tunteen vahvistamiseksi. Nykypäivän pluralistisessa elämänmuodossa on aiempaa vaikeampi löytää me-identiteettiin tarvittavia henkisiä sideaineita. On kuitenkin selvää, että mielikuvat itseä toisiin liittävästä kohtalonyhteydestä ovat tärkeä osa moraalista sitoutumista yhteisen hyvän edistämiseen.

Erilaiset kansalliset symbolit palvelevat kansallista yhtenäisyyttä; ne ovat tehokkaita kasvatuksen välineitä. Usein niihin liittyy myös sosiaalista koheesiota vahvistavia poliittisia merkityksiä.

Jo antiikin suuret filosofit ymmärsivät, että yhteiskunnan tulevaisuus riippuu ratkaisevasti siitä, miten kasvatusta yhteiskunnassa järjestetään. Sosiaalista kestävyyttä ei turvata pelkällä politiikalla ja hyvällä hallinnolla vaan siihen tarvitaan asianmukaista kansalaismoraalia, kehittynyttä tapakulttuuria ja oikeudentuntoisia kansalaisia. Ihanneyhteiskunnassa politiikka ja kasvatusta lujittavat toisiaan.

Kasvatustieteen sosiaalipedagogisessa perinteessä korostuvaan ajatukseen kasvatuksesta yhteisöllisenä toimintana, jossa yhteiskunnalliset olot ja yhteisöissä vallitsevat käytännöt toimivat kasvatuksen alkusyynä ja liikkeelle panevana voimana, sisältyy pyrkimys rakentaa kasvatukselle suotuisia sosiaalisia ympäristöjä. Poliitikalla pitkälti luodaan yhteiskunnalliset olot, joiden vaikutuspiirissä lapset ja nuoret varttuvat.

Kasvatusta ei siis ole niinkään ihmisten sopeuttamista vallitseviin oloihin vaan vallitsevien olojen – sosiaalisten ja kulttuuristen – muokkaamista otolliseksi kasvuympäristöksi. Tässä missiossa konkretisoituu pedagogiikan ja politiikan yhteenkuuluvuus: molempia tarvitaan sosiaalisen kestävyuden moraalisen perustan rakentamisessa. Samalla aktualisoituu kysymys siitä, minkälainen kasvupaikka ja kasvattaja yhteiskunta on erityisesti lapsille ja nuorille mutta myös jo aikuisikään ehtineille kansalaisille. Näin politiikkaa ja yhteiskunnallisia oloja aletaan tarkastella myös pedagogisilla laatu-kriteereillä.

Nuorten osallisuus ja osallistuminen

”Veljeni, en suosittelen teille lähimmäisenrakkautta: suosittelen teille kauimmaisen rakkautta.”⁹⁵

⁹⁵ Nietzsche, Friedrich 2008. Näin puhui Zarathustra. Kirja kaikille eikä kenellekään. Alkuteos 1886 (kokonaisuudessaan 1892). Suomentanut Jari Tammi. Helsinki: Kustannusyhtiö Pikku-idis, s. 74.

Suomessa on kiinnitetty viime vuosina paljon huomiota nuorten osallisuuden ja osallistumisen kysymyksiin ja kehitetty nuorten osallistumismahdollisuuksia. Aihe on yhteiskunnan kestävyiden kannalta erityisen tärkeä, koska yhteiskunnan jatkuvuus ja uudistuvuus tapahtuvat olennaisesti kasvavan sukupolven kautta. Tosin aktiivisen kansalaisuuden mahdollisuus ei koske vain nuoria vaan kaikkia kansalaisia.

Ihmisen tarve tulla huomioduksi ja sosiaalisesti tunnustetuksi on merkittävä sosiaalisen kestävyiden osatekijä. Tämä koskee osallisuutta sekä pienyhteisön että laajan yhteiskunnan jäsenenä. Hegel piti tunnustetuksi tulemisen tarvetta keskeisenä yhteiskunnan järjestäytymisen ainesosana, ja kysymys tunnustetuksi tulemisen luonteesta ja ehdoista on merkittävä teoreettinen kysymys modernissa yhteiskuntafilosofiassa. Se koskee olennaisesti yksilön itsemääräämistä, kuulluksi tulemista, näkemysten arvostamista ja mahdollisuutta osallistua ja vaikuttaa.

Nuorten osallisuus ja mahdollisuudet osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun ja päätöksentekoon on paitsi poliittinen myös pedagoginen aihe. Jo Sokrates osallisti nuorisoa keskustelemalla nuorten kanssa Ateenan torilla. Tavoitteena oli herättää nuoret omaehtoiseen ajatteluun esittämällä heille erilaisia kysymyksiä pohdittavaksi ja vastattavaksi. Olennaista oli saada nuoret ajattelemaan itsenäisesti, rakentamaan omaa maailmasuhdetta, muodostamaan omia poliittisia katsomuksia.

Nuoret ovat tunnetusti alttiita mielipidevaikuttamiselle. Osallistumisfoorumit voidaan nähdä erilaisten aatteiden ja ideologioiden kohtaamispaikkoina, joilla nuoret muodostavat omaa maailmakuvaansa, ei pelkästään mahdollisuutena ottaa kantaa ja vaikuttaa erilaisiin yhteiskunnallisiin kysymyksiin. Pelkistetyt kyllä–ei-kysymykset, joita nykyisin paljon käytetään erilaisissa yleisötilaisuuksissa ja poliittisissa tenteissä, eivät juuri palvele osallistumisen pedagogista tarkoitusta.

Nuorison poliittinen kasvatus ei rajoitu vain osallistumismahdollisuuksien tarjoamiseen vaan vaatii sekä kansalaisjärjestöjen että virallisten kasvatusinstituutioiden panosta. Kestävä yhteiskunta koostuu aktiivisista, keskustelevista, valistuneista, itsenäiseen kriittiseen ajatteluun ja argumentointiin kykenevistä kansalaisista. Mitä tarvitaan, että nuoristamme kasvaa sellaisia?

Nuorten yhteiskunnallisia tietoja, asenteita ja osallistumista koskevan kansainvälisen vertailun (ICCS) mukaan suomalaisnuorten yhteiskuntaopin tiedot ovat maailman kärkeä mutta yhteiskunnallinen osallistuminen selvästi keskimääräistä vähäisempää.⁹⁶ Tulos osoittaa, että tietopuolinen poliittinen kasvatus ei riitä. Lisäksi tarvitaan moraalikasvatusta, jolla vahvistetaan nuorten poliittista ja sosiaalista sitoutumista ja vastuuntuntoa.

Suomalaisten nuorten vähäinen yhteiskunnallinen osallistuminen ihmetyttää erityisesti siksi, että poliittista kulttuuria on Suomessa tietoisesti rakennettu keskustelevan demokratian ajatukselle. Tämä laajaan kansalaiskeskusteluun perustuvan poliittisen toiminnan ja päätöksenteon konsepti tarjoaa erinomaisen perustan

⁹⁶ Mehtäläinen, Jouko, Mikko Niilo-Rämä & Virva Nissinen 2017. Nuorten yhteiskunnalliset tiedot, osallistuminen ja asenteet. Kansainvälisen ICCS 2016 -tutkimuksen päätulokset. Jyväskylä: Koulutuksen tutkimuslaitos.

paitsi nuorten osallistumiselle myös poliittiselle kasvatukselle. Se sisältää sosiaalisen kestävyuden kannalta tärkeän yhteiskunnallisesti huomioiduksi ja tunnustetuksi tulemisen elementin.

Poliittisen keskustelun ja vaikuttamisen mahdollistavien päätöksenteon rakenteiden lisäksi keskusteleavan demokratian edellytyksenä on tarvittava intellektuaalinen pääoma. Yhteiskunnallinen keskustelutaito opitaan. Ratkaisevaa on sen julkisen keskustelukulttuurin luonne, jonka vaikutuspiirissä lapset ja nuoret kasvavat ja johon he juurtuvat.

Poliittisessa kasvatuksessa on monia sudenkuoppia. Kaikenlainen aatteellinen indoktrinaatio on tuhoisaa itsenäisen kriittisen ajattelun ja moraalisen harkintakyvyn kehittymiselle. Pedagogiselta kannalta on keskeistä, että herätetään nuorten sekä yksilöllinen että kollektiivinen itsekasvatuspotentiaali. Tästä Sokrates antaa erinomaisen mallin, ja lisäksi pedagogiikan historiassa on lukuisia muita inspiroivia esimerkkejä.

Inklusion periaate ja sosiaalinen syrjäytyminen

”Henkilöt, jotka tuntevat nykyisen ajan todellista tilaa lähimmässä ympäristössäni paremmin kuin minä, väittävät, että siellä täällä ovat useat, vieläpä huomattavatkin kaukupaikat vaipuneet tässä kohden niin syvälle, että niiden asukkaisen enemmistö, jos tarkataan heidän todellista asemaansa, voidaan jakaa vain toisten armoilla olevaan ja epävarmoilla tuloilla komeilevaan joukkoon sekä syvälle lokaan vajonneeseen, todellisuudessa yhtä köyhän komeilevan joukon kunniallisen kehän ulkopuolelle heitettyyn ja siiveellisessä, henkisessä ja ruumiillisessa katsannossa oman onnensa nojaan ja hädänalaiseen tilaansa jätettyyn kerjäläisjoukkoon.”⁹⁷

Pestalozzin vastaus oman aikansa nuorison syrjäytymiseen oli vahva ja laaja keskiluokka, joka luo yhtenäisyyttä ja jonka rakentaminen on samalla kertaa sekä pedagoginen että poliittinen tehtävä. Sääty-yhteiskunnan kasvattina hän jopa kehitteli ajatusta säätykohtaisista vahvan keskiluokan sosiaalisista rakenteista.

Ajatus yhteisön kaikkien jäsenten osallisuudesta kuuluu sosiaalisen kestävyuden ihanteeseen. Periaatteessa vain kansanvaltainen valtiojärjestys luo tälle suotuisat poliittisrakenteelliset edellytykset.

Maailmanhistoriassa on lukuisia esimerkkejä kansalaisryhmiä syrjivistä ja eristävistä yhteiskunnista ja hallitusmuodoista. Esimerkiksi Natsi-Saksassa kansallissosialistien valtaannousun seurauksena aikaisemmin täysiä kansalaisoikeuksia ja kansalaisarvostusta nauttineet juutalaiset havaitsivat yhtäkkiä olevansa vihattuja, epätoivottuja, hyljeksittyjä. Muutos tapahtui erittäin nopeasti, mikä loi vahvan kontrastin aiempaan.

⁹⁷ Pestalozzi, J. H. 1933. Joutsenlaulu. Alkuteos 1826. Suomentanut J. A. Hollo. Porvoo: WSOY, s. 132.

Kirjassaan *Kohtalottomuus* keskitysleirin kauhut läpikäynyt unkarinjuutalainen Nobel-kirjailija Imre Kertész sanoo, ettei hän koskaan lakkaa ihmettelemästä, miten nopeasti leirillä sopeuduttiin täysin epäinhimillisiin olosuhteisiin ja systeemiä alettiin pitää normaalina.⁹⁸ Vastaavasti monet Saksan arjalaiset omaksuivat juutalaisia ja muita natsien mustalle listalle joutuneita väestöryhmiä väheksyvän asenteen ja joko osallistuivat terroriin tai ilmaisivat syrjinnälle hiljaista hyväksyntää pitäen vainoa normaalina olotilana.

Onko ihmiselle tunnusomaista imeä itseensä se elämänmuoto, joka sulkee hänet sisäänsä, ei vain hyvässä vaan myös pahassa? Kansallissosialistisen Saksan ja kommunistisen Neuvostoliiton kaltaiset tyranniat osoittavat vastaansanomattomasti, että pahuudentöihin mennään helposti mukaan, rattaaksi ihmisarvoa polkevaan ja sosiaalista eheyttä rikkovaan koneistoon – ei tietämättömyyden vuoksi vaan tietoisesti.

Natsien valtaannousun aikaan Dresdenissä filologian professorina toimineen juutalaistaustaisen Victor Klempererin päiväkirja⁹⁹ tarjoaa vavahduttavan kuvauksen siitä, miten sorretussa asemassa oleva intellektuelli voi kokea eristävän, nonsaleeraavan ja painostavan vallankäytön: hallitseva tunne ei ole pelko tai viha vaan vallanpitäjiin ja heidän ehdoillaan muotoutuneeseen yhteiskuntaan kohdistuva myötähäpeä. Emotionaalisesti olosuhde on äärimmäisen kuluttava: yksilön henkiset voimavarat kuluvat nopeasti loppuun.

Natsien tavoitteena oli, kuten William R. Shirer teoksessa *Kolmannen valtakunnan nousu ja tuho* kuvaa, että ”ihmiset hyväksyisivät nöyrinä kansallissosialistisen diktatuurin kaikkine raakuuksineen”, ja vaikka juutalaisia, joita natsit eivät pitäneet saksalaisina, ei tapettu kaikkia heti natsien valtaannousun jälkeen, heitä ”ryöstettiin, piestiin tai murhattiin ensimmäisten kuukausien aikana”, ja laadittiin lakeja, jotka ”kielsivät juutalaisia olemasta julkisina viranomaisina, yliopistoissa ja vapaissa ammateissa”¹⁰⁰. Vastaavanlaista kansalaisten äärimmäistä syrjimistä ja vainoa esiintyi samaan aikaan myös Stalinin Neuvostoliitossa, mitä esimerkiksi Alexander Solženitsyn on kuvannut koskettavasti teoksessa *Vankileirien saaristo*.

Nykyisessä suomalaisessa syrjäytymiskeskustelussa ei ole lähtökohtaisesti kyse johonkin väestöryhmään kohdistuvasta poliittisesta diskriminaatiosta vaan sosiaalisesta yhteiskunnan marginaaliin joutumisesta tasa-arvon nimeen vannovassa yhteiskunnassa. Sosiaalisen syrjäytymisen keskeisiä ilmentymiä ovat pitkäaikaistyöttömyys, koulutuksellinen drop out, vieraantuminen ihmissuhteista ja siihen liittyvä yksinäisyys, merkityksellisten harrastusten puute, etääntyminen yhteisestä normistosta lainrikkomuksineen sekä poliittinen välinpitämättömyys, osallistumattomuus kansalaisena.

Huono-osaisuus rikkoo sosiaalista kestävyyttä. Siksi sen lievittäminen on kestävyyttä arvossa pitävän yhteiskunnan keskeinen huolenaihe. Miten autetaan ihmisiä

⁹⁸ Kertész, Imre 2003. *Kohtalottomuus*. Alkuteos 1975. Suomentanut Outi Hassi. Helsinki: Otava.

⁹⁹ Klemperer, Victor 2001. *Haluan todistaa*. Päiväkirjat 1933–1945. Alkuteos 1995. Suomentanut Matti Kinnunen. Helsinki: WSOY.

¹⁰⁰ Shirer, op. cit., s. 239.

välttämään pitkäaikaistyöttömyyden kurimus ja miten huolehditaan siihen joutu-neista? Miten edistetään tarkoituksenmukaisia koulutusuria ja miten tuetaan niitä, jotka ovat syystä tai toisesta pudonneet? Miten vahvistetaan osallisuuden koke-musta ja osallistumista erilaisissa haasteellisissa elämäntilanteissa ja -kohtaloissa?

Sosiaalisen kestävyuden ajatusta vaaliva yhteiskunta ei salli jäsentensä syrjäyty-vän. Jonkinasteinen syrjäytyminen näyttää kuitenkin kuuluvan korkean ammatti-aidon jälkitekolliseen yhteiskuntaan, jossa työelämän muutos on nopeaa ja työelä-mässä tarvittavat valmiudet saavutetaan vain pitkäkestoisella koulutuksella ja jat-kuvalla osaamisen päivittämisellä. Ei ole sosiaalisesti kestävää antaa yhdenkään yksilön syrjäytyä, mutta samanaikaisesti on ilmeisen realistista kysyä, miten tulee kohdella niitä yhteiskunnan jäseniä, jotka kuitenkin syrjäytyvät.

Keskitysleirejä pystyttävä yhteiskunta ilmentää yleisen moraalikäsitteen vas-taista henkeä. Tällainen yhteiskuntamuoto on tuomittu tuhoon. Miten on oman ny-kypäivän yhteiskuntamme laita, joka monista syrjäytymisen lievittämiseen tähtää-vistä poliittisista ja pedagogisista ponnisteluista huolimatta sisältää erilaisia syr-jäytymistä liikkeelle panevia mekanismeja?

Moderni yhteiskunta tarjoaa paljon mahdollisuuksia niin työuran rakentamiseen kuin vapaa-ajan tekemisiin. Työmarkkinoiden rakenteiden nopea muutos, infor-maatiotyön vinha enentyminen ja osaamisvaatimusten lisääntyminen kuitenkin ai-kaansaavat väistämättä myös työurien rikkonaisuutta ja työttömyyttä. Kaikki eivät pysy menossa mukana. Sosiaalisen kestävyuden kannalta tarvitaan sekä syrjäyty-mistä ehkäiseviä poliittisia ja pedagogisia toimenpiteitä että huolenpitoa margi-naaleihin ajautuville.

Kysymys syrjäytymisen ehkäisystä ja lievittämisestä mutkistuu merkittävästi, kun ilmiötä tarkastellaan jatkumona eikä kaksiluokkaisena joko-tai-ilmiönä. On perus-teltua ajatella, että syrjäytymisessä on lievempiä ja vahvempia ilmentymiä ja että huono-osaisuutta voi esiintyä eri asteisesti elämän eri osa-alueilla. Huono-osai-suustutkimukset osoittavat, että syrjäytyminen yhdellä elämänalueella altistaa ko-konaisvaltaisemmalle huono-osaisuudelle, joka ilmenee syrjäytymisenä muillakin elämänalueilla.

Etsittäessä keinoja syrjäytymisen ehkäisyyn ja lievittämiseen on johdonmukaista nähdä ilmiö pikemmin prosessina kuin olotilana: kukaan ei syrjäydy sattumalta yhtäkkiä yllättäen, vaan kyse on aina pitkän aikavälin tapahtumasarjasta, jossa syr-jäytymisestä tulee ihmisen elämänkulkua määrittävä asia. Se ei ole ihmisen henki-lökohtainen ominaisuus vaan hänen ja yhteiskunnan välisen suhteen ominaisuus. Ilmiössä on tunnistettu myös ylisukupolvisuutta, jossa huono-osaisuus periytyy so-siaalisesti sukupolvelta toiselle.

Sosiaalisen kestävyuden näkökulmasta huono-osaisuutta ja syrjäytymistä aiheutta-ville tekijöille tulee luoda vastavoimia samalla kun sosiaalinen koheesio itsessään toimii syrjäytymisen vastavoimana.

Hyvinvointipolitiikka sosiaalisen kestävyuden edistäjänä

”Mikä saa hallitsemaan, voittamaan ja loistamaan, naapuriensan kauhuksi ja kateudeksi, sitä kansa pitää korkeana, ensimmäisenä, mittana, tarkoituksena kaikille arvoille. ... Eikä Zarathustra ole löytänyt maan päältä suurempaa mahtia kuin hyvä ja paha.”¹⁰¹

Hyvinvointi on nähty sosiaalisen kestävyuden keskeisenä indikaattorina. Tällöin on perusteltua kiinnittää huomiota hyvinvoinnin eri puoliin: aineelliseen, sosiaaliseen ja inhimilliseen.

Hyvinvoinnista, sen luonteesta ja ehdoista, on monia teorioita. Yleensä erotetaan resurssi- ja tarveteoriat. Tarveteorioista tunnetuimpia ovat Abraham Maslowin tarvehierarkia ja hänen oppilaansa Clayton Paul Alderferin E-R-G-teoria. Jälkimmäisessä inhimilliset tarpeet ryhmitellään kolmeen pääryhmään: olemassaolon (Existence), ihmissuhteiden (Relatedness) ja kasvun (Growth) tarpeisiin.¹⁰² Vastaavasti saatetaan puhua fyysisistä, sosiaalisista ja psyykkisistä tarpeista.

Hyvinvointitutkimuksessa yhtenä keskeisenä kysymyksenä on pidetty eron tekemistä subjektiivisen (koetun) ja objektiivisen (de facto) hyvinvoinnin välille. Sekä resurssi- että tarveteorian kannalta kumpikin ulottuvuus on huomionarvoinen, vaikka ne edustavatkin erilaisia näkemyksiä siitä, mikä hyvinvoinnissa on keskeistä.

Sosiaalisen kestävyuden edistäminen hyvinvointipolitiikan keinoin koskee erityisesti sosiaalista oikeudenmukaisuutta ja turvallisuutta. Hyvinvointipolitiikka on hyvinvointia edistävien politiikan osa-alueiden kokonaisuus sisältäen julkisen vallan toimet hyvinvoinnin turvaamiseksi kansalaisille erilaisissa elämäntilanteissa. Tehtävä koskee periaatteessa kaikkia yhteiskuntapolitiikan lohkoja, erityisesti sosiaaliturvan, sosiaalisten etuuksien ja hyvinvointipalveluiden järjestelmiä.

Modernissa yhteiskunnassa on pysyvä sosiaalisen avun tarve. Hyvinvointijärjestelmä koskee kaikkia kansalaisia elämänkaaren eri vaiheissa. Yhteiskunnassa on myös useita kansalaisryhmiä, jotka eivät eri syistä selviydy itsenäisesti vaan tarvitsevat erityistä tukea ja ohjausta. Kestävään yhteiskuntaan kuuluu riittävä apu. Sen järjestämiseksi tarvitaan asianmukaiset institutionaaliset puitteet ja koulutetut ammattilaiset.

Huono-osaisuustutkimus tuo näkyviin köyhyyden ja muun huono-osaisuuden ylisukupolvisuuden. Yhteiskunnan kestävyuden näkökulmasta sosiaaliturvan ja palvelujärjestelmän tulisi pikemmin katkaista kuin ylläpitää ylisukupolvista erityisen avun tarvetta silloin, kun katkaisemiselle on realistiset edellytykset. Kestävä yhteiskunta sekä tarjoaa tarpeenmukaisen sosiaalisen avun että edistää kansalaisten omaehtoista toimeentuloa ja kykyä itsenäiseen elämiseen.

¹⁰¹ Nietzsche, op. cit., s. 70 ja 71.

¹⁰² Alderfer, Clayton Paul 1972. Existence, Relatedness, and Growth: Human Needs in Organizational Settings. New York: Free Press.

Usein toistetun näkemyksen mukaan yhteiskunnan laatu mitataan sillä, miten se huolehtii lapsista, vammaisista, vanhuksista ja muista, jotka eivät selviydy itse. Tarpeenmukaisen hoivan ja huolenpidon järjestäminen on paitsi taloudellinen myös moraalinen kysymys, ja moraalisenä kysymyksenä se koskee nimenomaan sitä, kuinka riittävästi taloudellisia voimavaroja kohdennetaan hoivapalveluihin. Kyse on poliittisen tahdon laadusta.

Kaikenlainen huono-osaisuus kuten köyhyys, suuret tuloerot, yhteiskunnan jakautuminen voittajiin ja häviäjiin, avioerot, päihde- ja mielenterveysongelmat ja työttömyys aiheuttavat turvattomuutta ja tyytymättömyyttä ja murentavat kestävyys- ja henkistä pohjaa. Kehittynyt sosiaalipoliittikka huono-osaisuuden ehkäisemiseksi ja lievittämiseksi sisältää luottamusta ylläpitävän lupauksen tarpeenmukaisesta avusta.

Suomalainen hyvinvointijärjestelmä, jossa kansalaisten hyvinvointia turvataan monipuolisina sosiaalisina etuuksina ja palveluina konkretisoituvilla perusoikeuksilla, perustuu ajatukselle yhteisvastuusta. Käytännössä kyse on julkisen vallan laajasta vastuusta. Yhteisvastuu toteutuu siinä, että etuudet ja palvelut rahoitetaan suureksi osaksi verotuksella, jolloin periaatteessa kaikki verotuksen piirissä olevat tahot osallistuvat hyvinvointijärjestelmän ylläpitämiseen.

Pohjoismainen hyvinvointimalli edistää vakautta ja luottamusta. Laaja sosiaaliturva ja tarpeenmukaiset hyvinvointipalvelut vahvistavat kansalaisten kokemusta kuulumisesta samaan veneeseen. Voidaan puhua sosiaalista kestävyyttä ylläpitävistä poliittisista rakenteista, joiden taustalla on laaja poliittinen tahto. Laajan sosiaaliturvan ja tarpeenmukaisten palveluiden ohella myös tasa-arvon, kansanvallan, yhteiskunnallisen päätöksenteon läpinäkyvyyden ja laajan yksityisyyden suojan periaatteet vahvistavat Pohjoismaissa sosiaalista kestävyyttä.

Rakenteet, prosessit, resurssit

”Olemme nimittäin saapumassa suuren käänteen aikakauteen. Elämme hetkellä, jolloin koko tätä maailmaa koossa pitänyt valtajärjestelmä on hajoamassa. Aivan erilainen valtajärjestelmä etsii muotoaan. Ja tämä tapahtuu jokaisella ihmisten yhteiskunnan tasolla.”¹⁰³

Sosiaalisen kestävyysedellytykset koskevat yhteiselämän rakenteita, prosesseja ja voimavaroja. Näitä voidaan tarkastella niin mikrososiaalisessa kuin laajemmassa kontekstissa.

Kokonaisyhteiskunta koostuu erilaisia tehtäviä toteuttavista osajärjestelmistä kuten oikeuslaitos, talouselämän koneisto, poliittisen vallankäytön ja päätöksenteon järjestelmä, uskontoinstituutiot, joukkotiedotusvälineet ja kasvatusjärjestelmä. Nämä yhdessä muodostavat kompleksin yhteiskuntajärjestelmän. Kullakin osajärjestelmällä – Niklas Luhmannin teoriaa mukaillen – on sen itsensä määrittelemä

¹⁰³ Toffler, Alvin 1991. Suuri käänne. Alkuteos 1990. Suomentanut Heikki Eskelinen. Helsinki: Otava.

tehtäväkenttä ja tarkoitus, jota se toteuttaa omalakisesti ja samalla vuorovaikutuksessa toisten osajärjestelmien kanssa.

Yhteiskunnan kestävyys syntyy siitä, että funktiojärjestelmät toimivat tarkoituksenmukaisesti itsessään ja kokonaisuutena. Esimerkiksi riippumaton ja puolueeton oikeuslaitos vahvistaa kansalaisten luottamusta ja kilpailukykyinen talouselämä edistää kestävyyttä lujittavien materiaalisten voimavarojen muodostumista. Osajärjestelmät määrittelevät itseään ja toteuttavat tehtävänsä kokonaisuuden osina ja suhteessa toisiinsa. Ne – Luhmannin ilmausta seuraten – resonoivat keskenään.

Kestävän yhteiskunnan henkisen perustan kannalta kasvatus- ja uskontojärjestelmä sekä media ja yleensä kulttuuri-instituutiot ovat avainasemassa. Luottamus kuitenkin rakentuu kokonaisuudesta ja edellyttää kaikkien osajärjestelmien toimivuutta.

Tulevaisuuden rakentamisessa kyse ei ole ensisijaisesti valtarakenteista, mitä esimerkiksi Alvin Toffler teoksessa *Suuri käänne* pitää ratkaisevana. Kyse ei ole ensisijaisesti myöskään taloudesta. Ihmiskunnan ja yhteiskuntien kohtalo riippuu viimekädessä siitä, mitä kasvaa hengen vainioilla. Mitä ihminen kylvää, sitä hän lopulta myös niittää.

Elämänmuodon jatkuvuutta ja uudistumista ylläpitävät prosessit ovat usein huomaamattomia pitkän aikavälin ylisukupolvisia tapahtumasarjoja. Myös sosiaalisen kestävyuden heikkeneminen tapahtuu paljolti vähitellen ja tuskin havaittavasti, mutta sitä voivat aiheuttaa myös yllättävät poliittiset vallanvaihdokset ja muut odottamattomat poliittisen elämän muutokset. Lähtökohtaisesti sosiaalista kestävyyttä rakentavat ja sitä horjuttavat prosessit ovat hitaita ja huomaamattomia.

Yhteiskunnan kokonaisuudessa rakenteet, prosessit ja voimavarat – aineelliset ja henkiset – kytkeytyvät toisiinsa. Tekijöiden keskinäisiä vaikutussuhteita on vaikea tunnistaa. Kokonaiskestävyyttä vahvistavat ja heikentävät tekijät eivät hahmotu niinkään kausaalisisina syy-seuraus-suhteina kuin systeemiteoreettisena funktionaalisen kokonaisuutena. Yhteiskunnan rakenteita, prosesseja ja voimavaroja voidaan joka tapauksessa tarkastella erikseen esimerkiksi kasvatuksen ja poliittisen vallankäytön kannalta.

Sosiaalisen kestävyuden edellytykset ja uhkat koskevat inhimillisen yhteiselämän rakenteita ja prosesseja sekä kestävyyteen tarvittavia voimavaroja. Sosiaalisesti kestävyudeksi määrittävä asiointi ei ole joko-tai- vaan enemmän-tai-vähemmän-kokonaisuus, jossa moninaiset sosiaaliset rakenteet ja prosessit vetävät usein eri suuntiin ja jossa kestävyyttä ylläpitävien aineellisten ja henkisten voimavarojen määrässä ja laadussa on monenlaista vaihtelua.

Sosiaalisen kestävyuden tutkimuksessa pelkkä vaikutussuhteiden tarkastelu jää puolitiehen. Lisäksi tarvitaan ymmärrystä asioiden merkityksistä ja toimintaan sisältyvistä intentioista. Yhteiskunnan järjestäytymisessä ei ole kyse vain ilmiökentän vaikutusmekanismeista koskevasta tiedosta vaan myös ihmisten toimintaa ohjaavista arvoista, päämääristä, pyrkimyksistä, motiiveista. Pohjimmiltaan kyse on

siitä, minkälaista yhteiselämää ja yhteiskunnallista järjestystä halutaan. Harkinta on järjen ja tahdon asia.

Itsenäinen valtio turvaa kansalaisille tietyt perusoikeudet mutta asettaa kansalaisille myös velvollisuuksia. Tällaisia velvollisuuksia ovat esimerkiksi oppi- ja asevelvollisuus, erilaiset ilmoitusvelvollisuudet, velvollisuus maksaa veroja ja lopulta ylipäätään velvollisuus noudattaa lakeja. Kansalaisen näkökulmasta valtion kansalaisille asetettujen velvollisuuksien täyttäminen on osa yhteiskunnan sosiaalista kestävyttä.

Velvollisuudet ovat lähtökohtaisesti kaikille samat, mutta edut ja rasitukset eivät koskaan jakaudu täysin tasaisesti kaikkien kesken, koska ihmisten elämäntilanteissa ja edellytyksissä on paljon vaihtelua. Yhteiskunnat ovat myös erilaisia sen suhteen, missä määrin ja minkälaisia ryhmäkohtaisia etuuksia ja rasituksia niissä on. Tasa-arvon kannalta on olennaista, että samassa asemassa olevia kohdellaan samalla tavalla, vaikka etujen ja rasitusten jakautumisen periaatteista saatetaan olla eri mieltä ja vallitsevat käytännöt saatetaan kokea epäoikeudenmukaisiksi.

Järkeä sanoo, että sosiaalinen kestävyys on kaikin puolin tavoiteltavaa. Kansalaisten itsemääräämisoikeus, mahdollisuus osallistua, luottamus järjestelmien toimivuuteen ja oikeudenmukaisuuteen sekä itsensä merkitykselliseksi kokeminen yhteiskuntansa jäsenenä ovat sosiaalisen kestävyuden ilmentymiä. Kansalaisidentiteetti muodostuu suhteessa kokonaisyhteiskuntaan. Lisäksi yksilön suhde omaan paikallisyhteisöönsä ja erilaisiin pieniyhteisöihin on sosiaalisen kestävyuden kannalta merkityksellistä. Järjen mukaan näitä kasvatuksessa ja politiikassa tulee edistää.

Parlamentaarisessa järjestelmässä kansalaisten poliittinen osallistuminen kanavoituu pääasiassa puoluejärjestelmän kautta, mutta myös ulkoparlamentarisilla kansalaisliikkeillä on usein poliittista vaikutusvaltaa. Kansalaisvaikuttaminen voi olla luonteeltaan enemmän tai vähemmän rakentavaa tai hajottavaa. Ääriliikehdintään voi sisältyä tarkoituksellista sosiaalisen kestävyuden romuttamista, jota yhteiskunnan pitäisi kyetä kitkemään ja vastustamaan. Mutta miten?

Vallitsevaan yhteiskuntajärjestykseen kohdistuva kapinahenki ilmentää tyytymättömyyttä yhteiskunnan toimintakäytäntöjä ja -rakenteita kohtaan. Omaa yhteiskuntaa ei pidetä riittävän oikeudenmukaisena eikä tarvittavien muutosten aikaansaamasta parlamentarisin keinoin nähdä mahdolliseksi. Yhteiskunnan kestävyyttä punnitaan suhtautumisessa kriittisiin mielenilmauksiin. Onkin sanottu, että on parempi sietää jonkin verran rikollisuutta kuin rajoittaa kovasti kansalaisten vapautta ja itsemääräämistä.

Vahvaan yhteiskuntaan kuuluu mielipiteen ja kokoontumisen vapaus, mahdollisuus järjestäytyä ja ilmaista poliittista tyytymättömyyttä. Siihen ei kuulu kansalaisten omaisuuteen ja henkeen kohdistuva pahanteko. Tasapainon löytäminen toisiinsa vaikuttavien rakenteiden, prosessien ja resurssien kokonaisuudessa on haasteellista.

Kasvatus tarjoaa sosiaalisen kestävyuden missioon erityisen ylisukupolvisen näkökulman: tänään nuorisokasvatuksen piirissä olevilla nuorilla on muutaman vuoden

kuluttua omat perheet, joissa he isinä ja äiteinä rakentavat omien lastensa kautta sosiaalisen kestävyuden ylisukupolvista syväjuuristoa, kansalaismoraalin henkistä perustaa, ja omat yhteiskunnalliset toimensa, joissa he eri ammateissa toimien ja kansalaisina osallistuvat suunnan määrittämiseen.

Se, miten nuorison kasvatuksessa onnistutaan, ei koske vain ohikiitävää tässä-jannyt-hetkeä. Niin koululaitos kuin koulun ulkopuolinen nuoristyö ja lopulta koko yhteiskunnallisen kasvatuksen järjestelmä toteuttavat ylisukupolvista kasvatustehtävää ja sen kautta rakentavat sosiaalisen kestävyuden edellytyksiä pitkällä aikavälillä. Vai rakentavatko?

Tunne yhteenkuulumisesta

”Kaikki, minkä luonto itse järjestää, on johonkin tarkoitukseen hyvää. ... Miksi kaitselmus on asettanut monet kohteet, vaikka ne liittyvät korkeimpiin intresseihimme, niin korkealle, että meidän suodaan häidin tuskin kohdata ne edes epäselvässä havainnossa, jota itsekkin epäilemme, jolloin tiedusteleva katseemme pikemmin kiihottuu kuin tulee tyytyväiseksi?”¹⁰⁴

Ponnistelu sosiaalisen kestävyuden eteen on helppo mieltää luonnolliseksi, ihmisluontoon kuuluvaksi ominaisuudeksi. Vaikka ihminen nähtäisiin perisyntien turmelemana ja perustavalla tavalla hyvään kykenemättömänä olentona, pyrkimys luoda yhteenkuuluvuutta vahvistavia, itsekkyyttä hillitseviä ja ristiriitoja tasoittavia yhteisiä pelisääntöjä mielletään osaksi ihmisen yhteisöllistä olemistapaa.

Sosiaalinen kestävyys on paitsi järjen myös tunteen asia. Sen olennaisia osatekijöitä ovat tunne yhteenkuuluvuudesta, turvallisuudesta ja merkityksellisistä ihmissuhteista. Kokemukseen yhteisön jäsenyydestä sisältyy tunne osallisuudesta, kuulumisesta. Syvimmillään se on tunnetta olla rakastettu ja hyväksytty sekä kiintymystä omaan yhteisöön ja sen jäseniin.

Ihmisellä on luontainen tarve kuulua toisten yhteyteen, tuntea yhteenkuuluvuutta ja tulla rakastetuksi ja hyväksytyksi. Luontainen kiintymyksen tarve, joka ilmenee jo varhaislapsuudessa, on sosiaalisesta kestävyuden luonnollinen vaikutin. Kiintymyksen tunne panee ponnistelemaan niin lähiympäristönsä kuin laajemman kulttuuriyhteisönsä onnen ja menestyksen eteen. Sen voi ymmärtää ja sitä voi käsitellä järkipäisesti kuten kaikkea inhimillistä, myös siltä osin kuin kyse on tunteesta.

Tämän yhteenkuuluvuuden tunteen perusmuoto on lapsen ja vanhemman keskinäinen kiintymys, joka laajenee perheenjäsenten keskinäiseksi yhteenkuuluvuudeksi sekä edelleen tunteeksi kuulumisesta laajempaan sukulaisyhteisöön. Se ilmenee usein myös tunteena osallisuudesta erilaisiin muihin ryhmiin ja yhteisöihin. Sen yleisempiä kollektiivisia ilmentymiä ovat isänmaanrakkaus, tunne kuulumisesta omaan kansaan ja jopa eksistentiaalinen innoittuminen omasta ihmisyydestä ja ihmiskunnan jäsenyydestä.

¹⁰⁴ Kant, Immanuel 2013. Puhtaan järjen kritiikki. Alkuteos 1781. Suomentanut Markus Nikkarila ja Kreeta Ranki. Helsinki: Gaudeamus, s. 428

Tunne kuulumisesta ilmenee yhteisön tapojen, normien ja uskomusten sisäistämisinä, mikä luo ja vahvistaa sosiaalista koheesiota. Yhteisöllisen osallisuuden ulkopuolella voidaan vastaavasti kokea vierautta yhteisön käyttäytymismalleja ja elämäntapoja kohtaan. Yhteiskunnan marginaaliin ajautuneet kansalaiset – pitkäikäistyöttömät, päihdeongelmaiset, rikolliset, mielisairaajat – kokevat helposti häpeää, poikkeavuutta, epäonnistumista ja leimautumista sen vuoksi, etteivät täytä yhteiskunnan odotuksia.

Rakkaus sitouttaa, liikuttaa tahtoa, koskettaa sydäntä. Perherakkaus ei koske vain perheen jäsenten keskinäisiä tunnesuhteita vaan ilmenee rakkautena omaa perhettä kohtaan ikiomana elämänpiirinä tapoineen ja elämäntapoineen. Vastaavasti yhteiskunnan tasolla kansalaiset saattavat tuntea rakkautta omaa yhteiskuntaa kohtaan, olla ylpeitä sen historiasta ja elämäntapojensa ja kiintyä sen kollektiivisiin ominaisuuksiin.

Sosiaalinen kestävyys ei rakennu vain yhteisten asioiden järkipäisestä hoitamisesta vaan kysyy myös tunnetta. Kansallisromantiikassa on kyse tunneperäisestä suhteesta omaan kansaan ja sen historiaan. Se innoittaa kirjailijoita, kuvataiteilijoita ja tieteenharjoittajia antamaan muotoa omaan kansakuntaan kohdistuvalle kiintymyksen ja rakkauden tunteelle. Näin kansalaisen suhde omaan yhteiskuntaansa voi muodostua sosiaalista kestävyttä rakentavaksi tunnesuhteeksi.

Niin kuin poliittinen aate voi elähdyttää kansalaisaktivistia ja saada hänet toimimaan yhdessä toisten protagonistien kanssa aatteensa päämäärien saavuttamiseksi, kansallisromantiikassa vaikuttava kansallisuusaate voi yhdistää kansalaisia ponnistelemaan yhteisten asioiden eteen. Kansallistunteesta vaikuttuneiden taideteosten lisäksi yhteenkuuluvuuden tunnetta kasvattavat yhteiseksi henkiseksi omaisuudeksi koetut kansalliset symbolit ja tarinat, kansallistunnetta ilmentävät laulut ja luonnonkuvaukset sekä muut vastaavat kulttuuriset luomukset.

Osallisuus yhteisestä kulttuuriperinnöstä rakentaa kansallista yhteenkuuluvuuden tunnetta ja luo sosiaalista kestävyttä. Se on jaettua kansallishenkeä, kollektiivista kansalaisylpeyttä, osallisuutta oman kansallisen identiteetin kertomuksesta ja tähän pohjautuvaa kokemusta kansallisesta yhteenkuulumisesta. Se ei peitä taloudellisia, sosiaalisia ja poliittisia ristiriitoja mutta auttaa kohtaamaan ja käsittelemään niitä rakentavasti konsensuspolitiikan hengessä.

Luottamus kestävyden indikaattorina

”Vaikka levottomuudet voivat saada alkunsa pikkuseikoista, ne eivät varsinaisesti koske sellaisia, vaan suuria asioita. Tosin pikkuseikatkin vaikuttavat suuresti, jos ne koskevat vallanpitäjiä.”¹⁰⁵

¹⁰⁵ Aristoteles, op. cit., s. 132.

Jos Siperia jotakin opettaa, se opettaa sen, että ihmisen olemassaololla on aineelliset reunaehdot ja henkinen perusta. Luonto on sokea, ihminen on näkevä. Järjestyntynyt yhteiskunta tarkoittaa kollektiivista aineellisten olojen sääntelyä, tietoisuuden suhteen luomista elämän materiaalisiin reunaehtoihin. Ilman asianmukaisia hyvinvoinnin ja turvan rakenteita ”kansan sielussa kasvavat ja kypsyvät vihan hedelmät”, kuten John Steinbeck sen ilmaisee.

Steinbeckin vuonna 1939 ilmestynyt *Vihan hedelmät* tarjoaa pelkistetyn esimerkin siitä, millaiseen kurjuuteen taloudellinen lama ja pidäkkeetön ahneus johtavat. Joukkotyöttömyyttä seuranneet nälkä, vilu ja sairaudet ajoivat ihmiset epätoivoon, aiheuttivat katkeruutta ja mursivat ihmisten mielet. Pelko ja viha olivat hallitsevat tunnetilat, ensin pelko sitten viha. Vihaksi muuttunut pelko johti epätoivoisiin tekoihin. Puutteen sävyttämä sekasorto tuhosi yhteiskunnallisen luottamukseen si- teet.

Sosiaalisen kestävyuden näkökulmasta Steinbeckin kuvaus havainnollistaa sen, miten luottamuksen menettämistä seurannut katkeruus rikkoo yhteiselämän moraalisen perustan. Samanaikaisesti kuitenkin vähäväkisten keskinäinen huolenpito voi nousta sankarillisiin mittoihin. Yhteisvastuu kantaa vaikeuksissa. Nykypäivänä Pohjoismaat tarjoavat tästä yhteiskuntajärjestelmän tasolla erinomaisen esimerkin.

Pohjoismaissa kansalaisten luottamus poliittisiin instituutioihin, viranomaisiin, oikeuslaitokseen ja yleensä yhteiskunnan perusinstituutioihin on korkea. On perusteltua ajatella, että pohjoismainen yhteiskuntamalli vahvistaa kansalaisten luottamuksen- ja turvallisuudentunnetta, kokemusta yhteiskunnan rakenteiden tarkoituksen- ja oikeudenmukaisuudesta. Pohjoismaisessa mallissa korostuu laaja julkinen vastuu yksilön hyvinvoinnista.

Luottamukseen kuuluu turvallisuus. Pohjoismainen hyvinvointijärjestelmä turvaa kansalaisille laajat sosiaaliset oikeudet, tarpeen mukaisen avun ja tuen, hoivan ja toimeentulon. Tämän lisäksi pohjoismaiseen malliin kuulu laaja oikeusturva. Pohjoismaissa kriminaalipolitiikka käsitetään osaksi sosiaalipolitiikkaa: rikollisuutta ehkäistään köyhyyttä lievittäväillä sosiaalipoliittisilla toimenpiteillä.

Kansainvälisesti vertaillen rikosoikeudelliset tuomiot ovat Pohjoismaissa lieviä. Myös vankien suhteellinen määrä on maailman pienimpiä. Rikollisuudella on vahva yhteys köyhyyteen ja muuhun huono-osaisuuteen. Onkin perusteltua sanoa, että yhteiskunnan kyky ehkäistä ja lievittää huono-osaisuutta ehkäisee rikollisuutta. Laillisuusperiaatteen ohella myös huono-osaisuutta lievittävät sosiaalipoliittiset mekanismit vahvistavat luottamusta ja sosiaalista kestävyttä.

Laajan sosiaaliturvan ohella tuloerojen paisumista hillitsevää talous- ja sosiaalipolitiikkaa voidaan pitää pohjoismaisten yhteiskuntien vahvuutena. Mittavat tulonsiirrot rikkailta köyhille ovat tuottaneet suhteellisen lyhyessä ajassa vahvan keskiluokan, mikä on vahvistanut kansalaisten luottamusta, tulevaisuudenuskoa ja yhteenkuuluvuuden tunnetta.

Pohjoismaat ovat vuosi vuodelta hyvinvointia, vakautta, luottamusta, onnellisuutta ja vastaavia kansalaisten elinoloja ja tunteja koskevien kansainvälisten vertailujen kärkisijoilla, ainakin top kymmenessä. Jotakin on siis nähtävästi tehty oikein, koska pohjoismaisessa yhteiskuntajärjestelmässä näyttäisi olevan jotakin erityistä. Mutta mitä?

Vastaus on mitä ilmeisimmin monen yksittäisen asian summa ja määrittyy erilaisen kulttuuristen, poliittisten ja taloudellisten tekijöiden kokonaisuutena luterilaisesta uskonnollisuudesta ja järjestäytyneestä työväenliikkeestä lakikeskeiseen oikeusajatteluun, laajaan oikeusturvaan, hallittuun markkinatalouteen, kansanvaltaiseen päätöksentekoon ja monipuoliseen kansansivistystyöhön. Kyse on tasa-arvon, sosiaalisen oikeudenmukaisuuden, yhteisvastuun ja sosiaalisen turvallisuuden periaatteille rakentuvasta yhteiskuntamallista.

Pohjoismaisessa yhteiskuntamallissa on onnistuttu yhdistämään yksilön vapaus ja sosiaalinen turvallisuus. Se kytkee yhteen markkinatalouden koneiston ja valtion roolin hyvinvointierojen tasoittajana, talouden kasvun mekanismit ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden periaatteen, ajatuksen hyvinvoinnin oikeudenmukaisesta jakautumisesta. Yhteiskunnan lupaus tarjota kansalaisille tarpeenmukaista apua erilaisissa haasteellisissa elämäntilanteissa ylläpitää luottamusta, samoin vahvan oikeusturvan takaava oikeuslaitos.

Toimivat hyvinvointi- ja oikeusjärjestelmät luovat koheesiota ja luottamusta, toimimattomat murentavat. Lupaukset tarpeenmukaisesta huolenpidosta ja ehdottomasta oikeusturvasta koskevat niitäkin kansalaisia, joilla ei ole akuuttia avun, hoidon ja turvan tarvetta. Pohjoismaisessa mallissa on kyse sosiaalista kestävyyttä ylläpitävästä, laajaan luottamukseen perustuvasta yhteiskuntajärjestyksestä.

Rehellisyyden kulttuuri

”Rehellisyys maan perii.”¹⁰⁶

”Sanasta miestä, sarvesta härkää.”¹⁰⁷

Sosiaalista kestävyyttä rakentava luottamus ei koske vain luottamusta yhteiskunnan instituutioihin ja virkamiehiin. Sen kulttuurinen perusta koskee ihmisten luottamusta toisiinsa keskinäisessä kanssakäymisessä: luotetaan siihen, että ollaan rehellisiä ja puhutaan totta, suoraan ja vilpittömästi.

Tällainen rehellisyyden kulttuuri luodaan kasvatuksella. Sitä voidaan pitää perustavampana luottamuksen rakenteena kuin luottamusta instituutioihin. Ihmisten keskinäinen luottamus jokapäiväisessä kanssakäymisessä on yhteiskunnan instituutioihin kohdistuvan luottamuksen henkinen perusta, jota ilman luottamus instituutioihin ei rakennu.

¹⁰⁶ Suomalainen sanonta, joka perustuu Jeesuksen vuorisäärnan lausumaan ”autuaita kärsivälliset: he perivät maan”.

¹⁰⁷ Suomalainen sanonta, joka kehottaa puhumaan suoraan ja pitämään kiinni sovitusta.

Luottamusta korostetaan usein suomalaisen yhteiskunnan erityisenä vahvuutena. Yleensä sillä viitataan kansalaisten taipumukseen luottaa instituutioihin ja yhteiskunnallisen vallankäytön ja päätöksenteon järjestelmiin. Sikäli kuin rehellisyyden kulttuuri nähdään yhteiskunnallisen luottamuksen perusehtona, voidaan hyvällä syyllä puhua rehellisyyden periaatteelle rakentuvasta kulttuurisesta vahvuudesta.

Kulttuurisessa mielessä se, olemmeko rehellisiä toisillemme ja puhummeko totta, on arvokysymys: se on seurausta siitä, miten tärkeänä pidämme rehellisyyttä yksilönä ja yhteisönä. Kulttuurin ominaisuutena rehellisyys asemoituu useammalle arvoalueelle: se on ensiksikin eettinen arvo, joka koskee käsitystämme moraalisesta oikeasta ja väärästä, toiseksi sosiaalinen arvo, joka liittyy ihmissuhteisiimme ja siihen, miten kommunikoimme toistemme kanssa, kolmanneksi uskonnollinen arvo sikäli kuin se ymmärretään uskonnolliseksi velvollisuudeksi, ja neljänneksi jopa tiedollinen arvo, joka koskee tiedollisessa mielessä pyrkimystä totuuteen, asioiden oikeaan ymmärtämiseen.

Toisin kuin joissakin muissa kulttuureissa, Suomessa lapset on perinteisesti kasvatettu rehellisyyteen. Rehellisyys, toden puhuminen ja vilpittömyys ovat hyveitä, joihin lasten edellytetään kasvavan. Näin rakentuva rehellisyyden kulttuuri toimii vastavoimana epäilykselle, ovatko myös toiset rehellisiä ja luotettavia puheissaan ja tekemisissään. Suomalaisen rehellisyyskulttuurin henkiset juuret ovat suurelta osin kristinuskon hyveopissa ja siihen perustuvassa, rehellisyyttä moraalisenä ja uskonnollisena arvona korostavassa kasvatusajattelussa.

Vuorisaarnassa Jeesus julistaa ”kärsivälliset” autuaiksi. Vuoden 1938 kirkkoraamatussa puhutaan ”hiljaisista”, jotka perivät maan. Alkuperäinen kreikan kielen sana viittaa maltillisuuteen, jossa oikeutta ei oteta omiin käsiin. Suomessa on arvostettu ”maan hiljaisia”, jotka rehdisti hoitavat asiansa ja tarpeen tullen auttavat lähimmäistä. Ihanne konkretisoituu esimerkiksi Runebergin Saarijärven Paavossa ja Snellmanin kuvauksissa suomalaisesta talonpojasta. Kunnon mies on vaatimaton ja rehellinen, valehtelu on kunniatonta.

Luottamuksen ja sosiaalisen kestävyuden näkökulmasta rehellisyyden kulttuuri tarkoittaa sekä luottavaisuutta ylläpitävää moraalisääntöjen koodistoa että kasvatuksella luotuja luonteenpiirteitä, sisäistettyjä arvoja ja tapakulttuuria. Yksilön kannalta kyse on kulttuurisesta arvoympäristöstä, jonka vaikutuspiirissä hän lapsena varttuu ja täysi-ikäisenä kansalaisena toimii. Tästä todellisuudesta lapsi omaksuu rehellisyyden ihanteen osaksi oman henkilökohtaisen moraalin rakennelmaa. Siihen häntä ohjaavat hänen samanhenkiset kasvattajansa sekä rehellisyyden ihanteen läpäisemä tapakulttuuri.

Reiluuden, suoruuden ja todenpuhumisen merkitystä instituutioihin kohdistuvalle luottamukselle ei voi yliarvioida. Rehellisyyden kulttuuri, jossa ei kaiken aikaa tarvitse olla varuillaan ja epäillä toisen tarkoituksperiä, on toimivan kansalaisyhteiskunnan edellytys. Se on samalla toimivan demokratian välttämätön kulttuurinen ehto, jonka puuttumista ei voi korvata pelkillä demokraattisen päätöksenteon ja osallistumisen mahdollistavilla ulkoisilla rakenteilla.

Ihmisten jokapäiväisessä elämässä realisoituvat tapakulttuurin ihanteet ja käytännöt koskevat paitsi moraalialia myös lakeja, joihin nähden ruohonjuuritason moraalialia voidaan pitää sosiaalisen kestävyuden kannalta perustavampana. Kuten Olaus Petrin tuomarinohje viisaasti sen ilmaiseen, laki hyväksytään siihen sisältyvän koh- tuuden perusteella.

Lainsäädännön vieraantuminen ruohonjuuritason moraalialisista ihanteista ja peri- aatteista uhkaa modernin yhteiskunnan kulttuurista kestävyyttä. Sitä uhkaavat myös tapakulttuurin hajoaminen ja luottamusta ylläpitävien moraalialisten ihantei- den mureneminen. Sen uhkana on myös legalismi, jossa ylettömään lainsäätöön kiinnittyvä lakikeskeinen ajattelu- ja toimintatapa koukeroisine laintulkintoineen ottaa isännän paikan.

Rehellisyyden kulttuuri heijastuu laajalti niin kansalaisyhteiskunnan kuin virallis- tahon käytäntöihin ja periaatteisiin. Se värittää niin viranomaisten ja kansalialisten välistä viestintää kuin median toimintaa. Tiedonvälityksen avoimuuden lisäksi luottamus tiedonvälittäjien rehellisyyteen ja tasapuolisuuteen on olennainen luot- tamusta rakentava tekijä. Näin rehellisyyden kulttuuri toimii salailuun ja vääriste- lyyn perustuvan vallanpidon vastavoimana.

Sekä hallinnollisen että journalistisen viestinnän laadussa on kyse paljosta muusta- kin kuin faktantarkistuksesta ja kansalialisten medianlukutaidosta. Luottamuksen kannalta on aivan olennaista, että viestintä on totuudellista ja että kansalialiset pitä- vät sitä luotettavana.

Sosiaalisen median edellytykset toimia avoimen kansalialiskeskustelun foorumina riippuvat niin ikään siitä, miten keskustelijat luottavat toistensa vilpittömyyteen ja rehellisyyteen. Yleisesti ottaen sosiaalial media on avannut venttiilejä, joista lika- vettä on päässyt sekoittumaan rehellisyyden periaatteelle rakentuvan vuoropuhe- lun kanaviin. Tämä on ilmennyt kärjekkyytenä, tahallisena harhaan johtamisena ja suoranaaisena valehtelemisena horjuttaen keskinäistä luottamusta.

Hyveet ja tahdon autonomia

”Sukunne alkujuurta muistakaatte: ei luotu teitä elämään kuin pedot, vaan tietä kunnon ynnä tiedon käymään.”¹⁰⁸

”Toimi niin, että tahtosi maksiimi voi aina päteä yleisen lainsäädännön periaatteena.”¹⁰⁹

Miten voin tietää, että ihminen, jonka kanssa keskustelen, on luotettava ja puhuu totta? Voinko luottaa siihen, että luonani vieraileva tuttava ei napsi kodistani salaa arvoesineitä laukkuunsa? Uskallanko olettaa, että asiaani hoitava virkamies etsii oikeudenmukaista ja kannaltani edullista ratkaisua? Onko sinisilmäistä tai peräti

¹⁰⁸ Dante Alghieri 1980. Jumalialinen näytelmä. Kuudes kolmatta laulu. Alkuteos 1321. Suomentanut Eino Leino. Hämeenlinna: Arvi A. Karisto, s. 139.

¹⁰⁹ Kant 2016, op. cit., s. 78.

typerää ajatella, että kohtaamani ihmiset ovat hyvántahtoisia, rehellisiä, kunniallisia, reiluja, luotettavia, konstailemattomia, vilpittömiä?

Hyve-etiikka tarjoaa ihmisten kanssakäymiseen moraalifilosofisen näkökulman, jossa hyveet määrittyvät sosiaalisen kestävyuden rakennusaineiksi. Hyve-eettiseltä kannalta sosiaalinen pääoma tarkoittaa kanssakäymisen laatua, ei vain vuorovaiikutuksen ja yhdessä tekemisen määrää. Hyveet koskevat sekä henkilökohtaisia ihmissuhteitamme että toimintaamme yhteisössä. Niissä konkretisoituu se, miten näemme itsemme ja toisemme ja miten kohtelemme toisiamme.

Danten *Jumalaisen näytelmän* yksi erityisyys on, että se profiloii ihmisiä tuonpuoleisessa heidän maanpäällisten hyveidensä ja paheidensa näkökulmasta: mitä ihminen on ollut eläessään, sitä hän on myös kuoltuaan ja siitä hänet siellä tunnustetaan. Teoksessa maalattu kuva tuonpuoleisesta valaisee käänteisesti maallista elämää: hyveelliset kuvataan sovun ja oikeamielisyyden rakentajina, paheisiin mieltyneet huonotapaisina sovun hajottajina, elostelijoina ja yhteiskuntarauhan rikkojina.

Sekä hyveet että paheet määrittyvät ihmisen luonteenlaadun ja käyttäytymisen universaaleiksi ominaispiirteiksi. Niillä on selkeä yhteys sosiaalisen kestävyuden mentaaliin edellytyksiin. Ne koskevat käsityksiämme oikeasta ja väärästä, hyvästä ja pahasta, suotavasta ja paheksuttavasta. Pääsääntöisesti ihmisten kesken vallitsee laaja yksimielisyys siitä, mitkä moraaliset ominaisuudet ovat suotavia ja mitkä taas ei-toivottuja.

Hyveet on helppo tunnistaa kestävästä yhteiselämän henkiseksi maaperäksi. Kunnollinen kommunikaatio on mahdollista vain, jos ollaan rehellisiä ja puhutaan totta. Jos en voi luottaa toisen hyvántahtoisuuteen ja vilpittömyyteen, joudun olemaan varuillani. Sosiaalisen kestävyuden kannalta rehellisyyden hyve liittyy erityisesti luottamukseen luoden edellytyksiä yhteisymmärrystä rakentavalle keskustelulle. Se on erinomainen esimerkki siitä, miten hyve voi elähdyttää ja vahvistaa yhteiselämää.

Järjestäytynyt yhteiskunta määrittelee suotavaa ja paheksuttavaa käyttäytymistä säättämällä lakeja, joiden rikkomisesta seuraa sanktioita. Sanktiot pyritään määrittelemään suhteessa rikkomuksen vakavuuteen. Lähtökohtana on, että lainsäädäntö ilmentää yleistä moraalitajua, mutta vaikeutena on se, että ihmisten moraalikäsitteet vaihtelevat.

Kant tarjoaa ratkaisuksi universaalisuuden mittapuuta: käytäydy aina niin, että se voidaan määritellä yleispäteväksi laiksi. Kaikilta ihmisiltä – yleispätevästi – voi hyvällä syyllä edellyttää rehellisyyttä, vilpittömyyttä, oikeamielisyyttä ja muita vastaavia hyveitä. Lainsäädännöllä voidaan tuottaa näiden mukaista tahtoa vain rajoitetusti. Kant päätyi pohdinnoissaan siihen, että lopulta vain hyvä tahto on aitoa moraalista hyvää.

Miten saadaan aikaan hyvää tahtoa? Yhteiskunnan lait kyllä usein ohjaavat ihmisten käyttäytymistä: rajoitusalueella hiljennetään nopeutta, keskusteluissa pidättydytään solvaamasta eri tavoin ajattelevia, riitoja ei ratkaista nyrkkivoimin, tulot

ilmoitetaan verottajalle todenmukaisina. Ihmisen on kuitenkin pidettävä lain noudattamista velvollisuutenaan, jotta hän vapaasta tahdostaan ja itseohjautuvasti käyttäytyisi sen edellyttämällä tavalla.

Sosiaalisen kestävyuden mentaalissa ja moraalissa perustassa on paljon lain ulkopuolista ainesta, jota ei voida määritellä lailla. Kyse on yhteisön kirjoittamattomista normeista, joiden ajatellaan ilmentävän yleispäteviä moraaliperiaatteita ja joiden noudattamista pidetään siten jokaisen ihmisen velvollisuutena. Jokainen yhteisön jäsen joutuu luomaan henkilökohtaisen suhteen yhteisönsä moraaliin ja sääntöihin.

Yhteisön jäsenenä yksilö voi jatkuvasti punnita ja joutuu punnitsemaan käsityksiään suhteessa toisten käsityksiin. Näin yhteisö kasvattaa jäsentään ja samalla mahdollistaa tälle itsekasvatuksen. Kansanvaltaisessa yhteiskunnassa tätä ilmentää myös se, että kansalaisilla on mahdollisuus osallistua poliittiseen keskusteluun, jota käydään laeista. Avoimessa yhteiskunnassa käydään keskustelua yhteiselämän moraalista periaatteista, säännöistä, hyveistä ja velvollisuuksista.

Yksilö – kantilaisittain – on autonominen toimija, jolla on oma järki, vapaa tahto ja kykenevyys moraaliseen harkintaan. Tahtoa ei voi pakottaa, vaan jokaisen on rakennettava omakohtainen käsityksensä siitä, mikä on oikein ja mikä väärin, mikä hyveellistä ja mikä paheellista. Sosiaalinen kestävyys rakentuu siitä, että ihmiset tunnistavat ja tunnustavat tämän autonomian itsessään ja toisissaan ja määrittelevät yhdessä yhteisen elämänsä järjestystä ja pelisääntöjä.

Ajatuksessa yksilön autonomiasta ja vapaasta tahdosta on kyse siitä, miten ylipäättään näemme ihmisen, itsemme ja muut. Se on ratkaisevaa siinä, miten kohtelemme toinen toistamme. Ja se, miten kohtelemme toisiamme, on sosiaalisen kestävyuden pääkysymys, joka tosin voidaan sanallistaa monella tavalla puhuen sosiaalisesta pääomasta, oikeudenmukaisuudesta, yhteiselämän säännöistä tai rehellisyydestä ja muista hyveistä.

Kestävän yhteiskunnan idea

”Sosiaalivaltion valtiosääntötodellisuus on ymmärrettävä prosessiksi, joka toteuttaa poliittisesti toimivan julkisuuden eli alistaa yhteiskunnallisen ja poliittisen vallankäytön demokraattiselle julkisuusvaatimukselle.”¹¹⁰

Yhteiskuntien järjestäytymistä koskevat näkemykset vaihtelevat, samoin yhteiselämän järjestäytymiseen ja yhteistoimintaan liittyvät tarpeet ja merkitykset. Sosiaalisen ja poliittisen ajattelun historiassa korostuvat kysymykset, jotka koskevat kansalaisten oikeutta järjestäytyä, vaikuttaa yhteiskunnallisesti ja osallistua poliittiseen elämään. Kysymykset koskevat olennaisesti sosiaalisen kestävyuden ehtoja, ja poliittiset aatteet antavat niihin erilaisia vastauksia.

¹¹⁰ Habermas, Jürgen 2004. Julkisuuden rakennemuutos. Tutkimus yhdestä kansalaisyhteiskunnan kategoriasta. Alkuteos 1990. Suomentanut Veikko Pietilä. Tampere: Vastapaino, s. 349.

Yhteiskunnan kestävyys on perustavalla tavalla henkistä kestävyyttä, ja henkinen kestävyys olennaisesti inkluusiivista keskustelukulttuuria, joka koskee yhteiskunnan jäsenten mahdollisuutta ilmaista julkisesti mielipiteitään ja osallistua poliittiseen päätöksentekoon. Onkin perusteltua kysyä, miten luodaan edellytykset tällaiselle yhteiskunnalliselle keskustelulle ja keskustelukulttuurille.

Habermas pitää avoimeen julkiseen kansalaiskeskusteluun perustuvaa konsensusta demokraattisen poliittisen päätöksenteon legitiiminä perustana. Avoimen julkisen keskustelun kautta kansalaiset käyttävät poliittista sananvaltaa ja määrittelevät julkisen mielipiteen sen sijaan että olisivat poliittisen vallankäytön kohteena. Enemmistön edustamaan konsensukseen perustuvan vallankäytön haasteena on toisinajattelijoiden kohtelu.

Siinä missä Immanuel Kant pitää yleisen moraalilain kanssa yhtäpitäviä ehdottomia moraaliperiaatteita ja -sääntöjä poliittisen toiminnan mittapuuna, Habermas katsoo, että rationaalinen näkemys poliittisesti oikeasta ja väärästä syntyy avoimessa julkisessa keskustelussa, jossa kansalaiset järkipäisesti argumentoiden muodostavat yhteisen näkemyksen. Lopulta enemmistö päättää, mikä on paras argumentti ja mikä on oikein ja suotavaa tai väärin ja paheksuttavaa.

Ajatus kestävästä yhteiskunnasta ei sinänsä perustu empiiriseen tietoon vaan kyseessä on ajatuskonstruktio, kestävä yhteiskunnan idea, joka osoittaa kulkusuunnan. Voidaan puhua toimintaa ohjaavasta visiosta, johtoajatuksesta ja tahtotilasta. Empiirinen tutkimustieto ei sisällä mielikuvaa, tulkintaa tai suunnitelmaa kestävästä yhteiskunnasta, vaikka tarjoaakin ymmärrystä sen toteutumisen edellytyksistä ja ehdoista.

Sosiaalisen kestävyuden tutkimuksessa on välttämätöntä käsitellä itse ideaa, jäsentää ja käsitteellistää sosiaalisen kestävyuden perusolemusta, hahmottaa sen pääkohtia ja tunnuspiirteitä. Kokemuspäistä tietoa tarvitaan ideaalin toteutumisedellytysten ja ehtojen tunnistamiseksi.

Ilman idean selkeyttämistä on mahdotonta tutkia ja nimetä toimenpiteitä, joita kestävä yhteiskunnan rakentaminen vaatii. Näin tekee Habermaskin asettamalla ihanteeksi rationaaliseen argumentointiin perustuvan avoimen ja vilpittömästi yhteistä etua etsivän julkisen keskustelun tietoisena siitä, etteivät hänen puhetilanteelle asettamansa ihanteet koskaan sellaisenaan toteudu.

Sikäli kuin sosiaalinen kestävyys versoo luottamuksesta, se on ensinnäkin luottamista siihen, että kanssaihmiset ovat luotettavia, kommunikoinnissa ja muussa kanssakäymisessä vilpittömiä ja rehellisiä. Toiseksi se on luottamista hallinnon ja virkamieskunnan toimintaan samoin kuin siihen, että yhteiskunnan lait ilmentävät pyrkimystä yhteiseen hyvään. Luottamus lakien tarkoituksenmukaisuuteen vahvistaa osaltaan kansalaistunnetta ja yhteenkuuluvuuden kokemusta.

Oikeusvaltioperiaate ylläpitää osaltaan kansalaisten luottamusta yhteiskunnan kykyyn toimia lainmukaisesti: tasapuolisesti, kohtuullisesti, oikeamielisesti, lahjottomasti. Hyvinvointivaltioperiaate täydentää ja vahvistaa tätä luottamusta lu-

paamalla, että ihmisiä tuetaan erilaisten sosiaalisten ongelmien ja menetysten kohdatessa. Sivistysvaltioihanne tuo luottamukseen kulttuurisen, korkeaan koulutustasoon perustuvan, kansalaisten omatoimisuutta, itsemääräämistä ja osallisuutta korostavan, sanalla sanoen henkisen näkökulman.

Ajatus kestävästä yhteiskunnasta on ihanne, jota koskaan ei voida saavuttaa täysin ja tyhjentävästi mutta joka antaa suuntaa yhteiskunnan kehittämiseksi. Itse ideaakaan ei ole mahdollista tulkita, käsitteellistää ja ottaa ajatuksellisesti haltuun koko laajuudessaan mutta sen osatekijöitä ja edellytyksiä voidaan tunnistaa ja nimetä. Eettiseltä kannalta kyse on meitä kaikkia velvoittavasta tehtävästä.

Kestävän yhteiskunnan idean tarkastelu toki vaatii myös sen problematisointia, ihanteen kyseenalaistamista ja keskustelua sen luonteesta ja ehdoista. Yhteiskunnan kestävydestä ja sen edellytyksistä on lopulta erilaisia näkemyksiä, jotka ovat yhteydessä erilaisiin ihmis-, yhteiskunta-, moraal- ja kasvatusoppeihin sekä poliittisiin aatteisiin. Niinpä sosiaalisen kestävyuden tutkimuksessa on välttämätöntä tunnistaa erilaisten ajatusrakennelmien ja ajatuskulkujen katsomuksellisia taustoja ja sävyjä.

Poliittiset ja pedagogiset aatteet ilmentävät aina jotakin maailmankatsomusta. Sosiaalisen kestävyuden kannalta keskeisenä periaatteellisena jakajana on käsitys yhteiskunnan organisoitumisen perusmuodosta. Vastakkain ovat yhteisöllisyyttä painottava orgaaninen ja yksilökeskeinen atomistinen ajattelutapa. Kyse on siitä, miten yhteiskunta nähdään ja miten ihminen. Se ratkaisee, minkälaista yhteiskuntaa tavoitellaan.

Vallitsevaa todellisuutta kuvaavan ja selittävän reaalityiedon lisäksi poliittisessa ja pedagogisessa ajattelussa ja toiminnassa tarvitaan suuntaa antava näkemys toiminnan päämäärästä. Tarvitaan näkemys siitä, mitä tavoitellaan. Poliittiset ja pedagogiset käytännöt ja niissä vaikuttavat aatteet ovat intentionaalisia: vaikuttimena on pyrkimys synnyttää sellaista, mitä ei vielä ole mutta minkä halutaan tulevan todeksi, ja säilyttää sellaista, minkä halutaan pysyvän.

Yhteiskunnan kestävyudessa on pohjimmiltaan kyse sosiaalisesta järjestäytymisestä, joka ylläpitää kansalaisten osallisuutta ja luottamusta, yhteenkuuluvuuden tunnetta ja yhdessä toimimista. Näin kestävä yhteiskunnan idea kuvastaa sellaista yhteisöllistä rakentumista, johon orgaaninen antropologia on ikään kuin sisäänrakennettuna. Kontrasti atomistiseen yhteiskunta-ajatteluun on ilmeinen, joskin mutkikas.

Mutkikkuus liittyy olennaisesti kysymyksiin, jotka koskevat yksilön, yhteisön ja kokonaisyhteiskunnan keskinäisiä suhteita ja aktualisoituvat kaikessa yhteiselämisessä. Yhteisöllisyyttä korostavassa orgaanisessa yhteiskuntamallissa ei ole kyse yksilön alistamisesta yhteiseen tahtoon eikä yksilön riippumattomuutta korostavassa atomistisessa ajattelussa ole kyse yksilön eristämisestä.

Yhteiskunnan kestävyyttä ei voi pakottaa, mutta sitä voi edistää ja vahvistaa. Instrumentteina ovat kansalaisten moraalista hengenlaatua luova kasvatus ja yhteiskunnan instituutioiden toimintaa sääntelevä politiikka. Sosiaalisen kestävyuden

käsite sen määrittelyyn liittyvine johdannaisineen tarjoaa pedagogisten ja poliittisten aatteiden ja käytäntöjen vertailuun varteenotettavan kiintopisteen, ajatuksen kestävästä yhteiskunnasta.

Vision merkitys suunnanantajana kytkee tulevaisuuden rakentamisen pedagogiset ja poliittiset ponnistelut transsendentaaliseen idealismiin, jossa järkipäisesti luotu visio määrittyy ponnistelujen moraaliseksi vertausarvoksi ja ponnistelut ihmisen moraaliseksi velvollisuudeksi. Näin ymmärrettynä kysymys yhteiskunnan sosiaalisesta kestävydestä on pohjimmiltaan eettinen.

Vastausta siihen, minkälainen yhteiskunnan pitäisi olla, ei löydy vallitsevasta, koska sitä, minkä pitäisi olla, ei vielä ole, vaan se on vasta ajatuksena. Tämä ei estä kysymästä, mitä vision toteuttamiseksi tai sitä ilmentävien tavoitteiden saavuttamiseksi pitäisi tehdä. Ilman visiota määrittävää ideaa tällaista kysymystä ei voi esittää.

Kestävyys on henkeä.

”Monta on laulua, monta myös laulujen miestä.

Yksi on laulu

ylitse muiden:

ihmisen, aatteen, hengen ankara laulu.

Kansat katoa,

ei katoa mahti,

jonka on laulanut mahtaja kansansa hengen.”¹¹¹

¹¹¹ Eino Leino: *Väinämöisen laulu*. Kokoelmasta *Kangastuksia* (1902).

Kunnallisan kehittämissäätöön Julkaisusarjassa ovat ilmestyneet

1 Sami Borg & Sari Pikkala

KUNTAVAALITRENDIT (2017)

2 Toim. Soile Pohjonen & Marika Noso

KANSALAINEN KESKIÖÖN! NÄKÖKULMIA SOTE-UUDISTUKSEEN (2017)

3 Markku Lehto

MIKSI HANKE EI ONNISTUNUT – VAI ONNISTUIKO SE? (2017)

4 Tapio Häyhtiö

OSALLISUUTTA SOTE-PALVELUIHIN PALVELUMUOTOILEIMALLA? (2017)

5 Veera Värtinen

TUTKIJAT JA SOSIAALISEN MEDIAN KÄYTTÖ (2017)

6 Esko Hussi, Esa Mäkinen & Erkki Vauramo

IKÄÄNTYVÄ VÄESTÖ JA TOIMINTAKYVYN YLLÄPITO (2017)

7 Matti Wiberg (toim.)

FAKTAT JA POLITIIKKA (2017)

8 Antti Mykkänen

VALTUUTETTUJEN ILMAPUNTARI 2017- KUNNAT, MAAKUNNAT JA YHTEISTYÖ (2017)

9 Sanna Laulainen, Helena Taskinen, Jere Rajaniemi, Erja Rappe, Päivi Topo & Sari Rissanen

KUMPPANUUDELLA KUNTOON–KUNTIEN JA JÄRJESTÖJEN YHTEISTYÖ IÄKKÄIDEN TERVEYDEN EDISTÄMISESSÄ (2017)

10 Auli Valli-Lintu

SOTE- JA KUNTARAKENTEEN PITKÄ KUJANJUOKSU (2017)

11 Esa Ahonen, Maire Ahopelto, Matti Heikkinen, Marjo Huovinen-Tervo & Eeva Mäntymäki

NÄIN TEHDÄÄN SAUMATON SOTE-KAINUUN HILJAINEN TIETO 2003–2017 (2017)

12 Anneli Hujala & Johanna Lammintakanen

PALJON SOTE-PALVELUJA TARVITSEVAT IHMISET KESKIÖÖN (2018)

13 Anita Kangas

AKTIIVISET OSALLISTUJAT – KUNTALAISET KULTTUURI- JA LIIKUNTAPALVELUJEN KEHITTÄJINÄ (2018)

- 14 Juha Talvitie
100 VUOTTA KAAVOITUSTA – MUUTTUVA MAANKÄYTTÖ (2018)
- 15 Erkki Vauramo, Seppo Ranta, Jonna Taegen & Ira Verma
SOTE-PALVELUT MUUTTUVAT UUDISTUKSESTA HUOLIMATTA - KONSORTION
TYÖN TULOKSET 2015–2017 JA KEHITTÄMISEHDOTUKSET (2018)
- 16 Kaija Saranto, Eija Kivekäs, Sari Palojoki, Ulla-Mari Kinnunen, Olli Sjöblom &
Reima Suomi
TIEDONKULUN VAIKUTUS SOTE-PALVELUJEN MAINEESEEN (2018)
- 17 Jasmin Penttinen
ARVIO KUNTIEN KOTISIVUISTA (2018)
- 18 Tomi Venho
KABINETIN PUOLELLA
SÄÄTIÖT JA PUOLUERAHOITUS SUOMESSA (2018)
- 19 Niina Laine, Paula Timonen, Anne Halmetoja, Suvi Hakoinen, Heini Kari &
Hanna Kortejärvi
HOIVAYKSIKÖISSÄ LÄÄKEHUOLLON JA -HOIDON PITÄISI OLLA JOUKKUEPELIÄ
(2018)
- 20 Roosa Talvitie, Hannu Rantanen & Eeva Hämäläinen
KUNNAN ROOLI TURVALLISUUDESSA KOROSTUU (2018)
- 21 Raitio Katja, Sevón Eija & Rönkä Anna
DIGITAALINEN OPPIMISPELI VAUVAPOLKU: VANHEMMUUTEEN VALMISTAUTU-
MISTA PELILLISEN OPPIMISEN KEINAIN (2019)
- 22 Hannes Manninen & Tapani Tölli
HELSINKI VS. MUU SUOMI – VASTAKKAINASETTELUSTA YHTEISYMMÄRRYK-
SEEN (2019)
- 23 Timo Aro, Susanna Haanpää ja Anna Laiho
YRITYSDYNAMIIKKA KUNTIEN ELINVOIMATEKIJÄNÄ (2019)
- 24 Jyri Manninen, Anna Karttunen, Matti Meriläinen, Anna Jetsu &
Anna-Kaisa Vartiainen
HYVINVOINTIA JA SOSIAALISTA PÄÄOMAA – KANSALAIPOISTON MERKITYS
KUNNALLE JA ALUEELLE (2019)
- 25 Jorma Niemelä
JÄRJESTÖT SOTE-SUOMEA RAKENTAMASSA (2019)
- 26 Sakari Möttönen
SOTE-UUDISTAMISEN ANATOMIA. YHTEISKUNTAPOLIITTISIA NÄKEMYKSIÄ SO-
SIAALI- JA TERVEYDENHUOLLON REFORMISTA (2019)

- 27 Auli Valli-Lintu
SOTE- JA KUNTARAKENTTEEN PITKÄ KUJANJUOKSU – OSA II (2019)
- 28 Jukka Pellinen, Vesa Voutilainen, Kari Sippola, Toni Mättö ja Antti Rautiainen
RISKIEN HALLINNAN KÄYTÄNNÖT SUOMEN SUURIMMISSA KAUPUNKIKONSER-
NEISSA (2019)
- 29 Erkki Vauramo
SOTE - PYRAMIDISTA PALVELUVERKKOON. IKÄÄNTYMINEN JA NIUKKA TULE-
VAISUUS (2019)
- 30 Mimmu Alanko, Marja Kankaanranta & Saana Mehtälä
DIGITAALISET PORTFOLIOT SUOMALAISESSA VARHAISKASVATUKSESSA (2020)
- 31 Pekka Kettunen
KUNTIEN MAAHANMUUTTOPALVELUT: HAASTEITA VAI HYVIÄ KÄYTÄNTEITÄ
(2020)
- 32 Anne Kallio
KUNTIEN TYÖLLISTYMISPALVELUT – ELINVOIMAN VAHVISTAMISTA VAI SOSI-
AALIPALVELUA? (2020)
- 33 Arto Haveri
TULEVAISUUDEN KUNTAJOHTAMINEN (2020)
- 34 Taina Peltonen
KOULUTUSVIENNI – KUNTIEN UUSI PALVELUTUOTE? (2020)
- 35 Olli-Pekka Ryytänen, Erkki Vauramo, Teemu Malmi & Ville Koikkalainen
SOTE JA IKÄÄNTYMISEN ONGELMAT – SELVIÄMISPOLUN ETSINTÄÄ (2020)
- 36 Marja Keväjäjärvi, Maria Lindholm & Arto Reiman
ETTÄ JOKU NÄKEE MUT – OMAISHOITAJAN HYVINVOINTI JA TARPEET (2020)
- 37 Antti Mykkänen
KUNTADEMOKRATIA – VALTUUTETTUKYSELY 2020 (2021)
- 38 Fredriika Jakola & Eeva-Kaisa Prokkola
VOIDAANKO RAKENNERAHASTOILLA VAIKUTTAA? KUNTIEN NÄKÖKULMA
(2021)
- 39 Toni Ryytänen, Torsti Hyyryläinen & Ryo Umeda
DIGITAALISET ALUSTAEKOSYSTEEMIT JA KUNTIEN ELINVOIMA – TAPAUSTUTKI-
MUS JAPANISTA (2021)
- 40 Riikka Lämsä, Mia Niemi & Marjaana Seppänen
KOTI SAIRAALANA – ONNISTUNEEN KOTISAIRAALATOIMINNAN EDELLYTYKSET
(2021)

Juha Hämäläinen
**SOSIAALISESTI KESTÄVÄ
YHTEISKUNTA – LÄHTÖKOHTIA,
SUUNTAVIIVOJA, REUNAEHTOJA**

Sosiaalinen kestävyys on talouden ja ympäristön kestävyiden ohella kestävä kehityksen kolmas pilari. Kysymys kestävä yhteiskunnan ominaispiirteistä ja ehdoista on sosiaalisen ja poliittisen ajattelun oleellinen aihealue. Kyse on ennen kaikkea visiosta, joka näyttää suuntaa yhteiskunnalliselle toiminnalle. Yhteiskunnan sosiaalisen kestävyiden henkinen perusta – kulttuurinen eetos – luodaan kasvatuksella ja sen ulkoiset puitteet – institutionaaliset rakenteet – luodaan politiikalla. Sosiaalisen kestävyiden edistäminen on pedagogisen ja poliittisen tahdon asia.